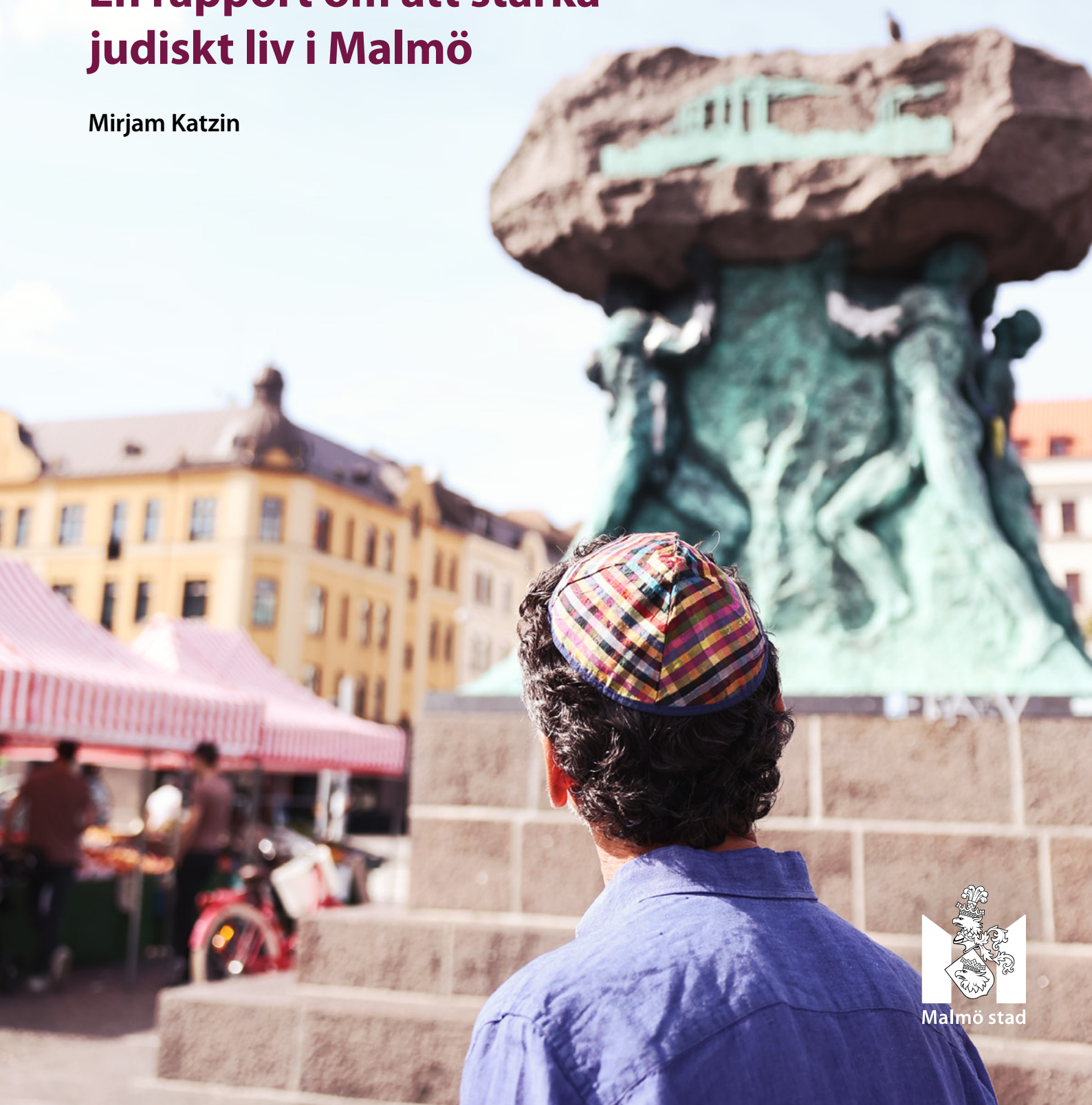

Med kippa på Möllan?

En rapport om att stärka
judiskt liv i Malmö

Mirjam Katzin

Denna publikation skyddas av upphovsrättslagen.
Vid citat ska källan anges.
Publikationen finns i tryckt format och som pdf på
Malmö stads hemsida.
Publicerad av Malmö stad, 2022
Omslagsfoto: Kristian Ingers
Modell: Peter Vig

Med kippa på Möllan?

En rapport om att
stärka judiskt liv i Malmö

Mirjam Katzin
Malmö stad

Innehållsförteckning

Förord	8
Inledning	9
Bakgrund	13
Nationella minoriteter	13
Internationell och nationell minoritetspolitik	13
Malmö stads arbete med den judiska minoriteten	15
Det judiska	16
Vad är judiskt?	16
Judar i Sverige	17
Judar i Malmö	19
Antisemitism	20
Teori och definitioner	20
Antisemitism i Sverige	22
Antisemitism i Malmö	24
Metod och material	26
En kvalitativ enkätstudie bland judiska Malmöbor	26
Intervjuer med judiska Malmöbor	27
Reflektioner och överväganden kring datainsamlingen	28
Språk och kulturell identitet	29
Inledning	29
Judisk identitet för Malmöjudarna	29
Hur definierar judiska Malmöbor sin identitet?	29
Vilken betydelse har religionen i identiteten?	31
Förintelse och förföljelse – en ofrånkomlig del av identiteten	34
Relationen till staten Israel	37
Judisk kultur i Malmö	40
Kulturens betydelse och status	40
Judisk kultur i Malmös offentliga rum	40
För vem ska den judiska kulturen vara?	41
Jiddisch och minoritetsspråkets betydelse	42
Kunskapen om språket	43
"Jag har jiddisch i mitt hjärta men inte i min hjärna"	43
Hur skulle staden bättre kunna arbeta med jiddisch?	45

Diskriminering och utsatthet	46
Inledning	46
Vardagsantisemitism	47
Rädsla och utsatthet	49
Få allvarliga incidenter, men stor rädsla	49
Förhandlingar om synlighet och öppenhet	50
Rädslans uttryck och riktning	51
Rädslans konsekvenser	53
Hur kan man förstå "den judiska rädslan"?	54
Säkerhetsarbete och otrygghet i en ond spiral	56
Men alla är inte rädda!	58
Koppling till IP-konflikten	59
Relationen mellan Israelkritik och antisemitism	59
Israelkritik som (potentiellt) hotfull	61
Israeliska judars utsatthet	62
Inflytande och delaktighet	64
Inledning	64
Minoritetsrättigheter i praktiken	64
Information	64
Samråd och annat inflytande	64
Upplevelsen av att bära minoritetsrättigheter	65
Vad önskar judiska Malmöbor?	66
Judisk kultur i staden	66
Kunskapsspridning om det judiska och antisemitism	66
Förbättringar i stadens service	67
Erkännande och representation	68
Ett gemensamt ansvar för säkerheten	68
Samtal och möten	69
Att vara judisk i Malmö	70
Bilden av Malmö	70
Judar i Malmös mångfald	71
Civilsamhällets betydelse	72
Varför flyttar judiska Malmöbor?	73
Relationen till Malmö stad	75

Slutsatser och rekommendationer	78
Sammanfattande kommentarer	78
Språk och kulturell identitet	80
Rekommendationer	80
Judisk kultur i Malmös offentliga rum	80
Kunskap om och förståelse för ett judiskt sätt att leva	81
Jiddisch – som kultur och inte bara som språk	81
Diskriminering och utsatthet	82
Rekommendationer	83
Fortsatt arbete mot antisemitism	83
Säkerhets- och trygghetsarbete	83
Skapa möten och samtal mellan Malmöbor med olika bakgrund	84
Inflytande och delaktighet	84
Rekommendationer	85
Ett långsiktigt engagemang för minoriteten	85
Erkännande och representation	85
Ökad kunskap om nationella minoriteter och deras rättigheter bland stadens anställda	85
Judiska Malmöbor – en del av Malmö	85
Ordlista	88
Källförteckning	90
Litteratur	90
Offentligt material	92
Lagar och författningar	92
Riksdagstryck och SOU:er	92
Myndighetsdokument och rapporter	92
Samrådsprotokoll	93
Internetkällor	93
Nyhetsartiklar	93
Uppslagsverk	94
Övriga källor	95
Bilagor	96
Bilaga 1 – Enkäten	96
Bilaga 2 – Statistik över de svarandes bakgrund	99

Förord

Denna rapports titel väcker kanske frågan: kan judar våga bära kippa på Möllevången – en gång en stadsdel med en stor judisk befolkning – idag? Judiska Malmöbor är olika, har olika erfarenheter, åsikter, önskemål och upplevelser. Som rapporten visar orienterar de sig olika i relation till sin stad. Det är dock alltför vanligt att judiska Malmöbor inte känner sig trygga att röra sig fritt och öppet varsomhelst i staden. Detta måste staden ändra på och frågetecknet måste rätas ut – ja, alla Malmöbor ska kunna vara trygga och stolta över sin identitet överallt! Frågan gäller i det här fallet den judiska minoriteten men i förlängningen handlar den också om möjligheten för alla Malmöbor att leva tillsammans i en stad som präglas av mångfald, gemenskap och respekt.

Det judiska livet i Malmö är rikt och denna rapport försöker fånga så många aspekter som möjligt av det utan att bli långrandig. Det finns dock flera trådar som inte har kunnat följas och frågor där jag önskar att jag hade kunnat gå ännu mer på djupet. Jag hoppas att rapporten därför kan fungera som ett underlag för och en inspiration till vidare forskningsansatser och kunskapsinhämtning.

Ett varmt tack riktas till de judiska Malmöbor som i enkäter och intervjuer givit av sin tid och sina berättelser till denna rapport. Jag hoppas att jag har gjort era ord rättvisa! Givetvis hoppas jag också att rapporten ska spela den roll som är meningen med den: som ett viktigt underlag för ett vidare och utökat arbete med att stärka förutsättningarna för judiskt liv i Malmö nu och i framtiden.

Jag vill också tacka Lars Dencik (Roskilde universitet), Malin Thor Tureby (Malmö universitet), Anders Persson (Linnéuniversitetet), Mujo Halilovic (Romskt informations- och kunskapscenter, Malmö stad) och Annika Barnard, som alla läst utkast och bidragit med mycket hjälpsamma kommentarer under arbetet. De ska dock inte belastas för de eventuella brister som rapporten har.

Malmö, 18 september 2022

Mirjam Katzin

Inledning

Judar har fått lov att bo och leva som judar i Sverige i snart 250 år. I Malmö har det bott judar sedan 1850-talet. Malmös judiska befolkning har under denna tid satt tydliga spår i Malmös historia (Järtelius, 2021). Många icke-judiska Malmöbor har, vare sig de vet det eller ej, kommit i kontakt med det judiska Malmö. De har besökt synagogan, hört någon Förintelseöverlevande tala, handlat mattor hos Nessims mattor (grundat av Malmöjuden Jean Nessim, far till konstnärerna Louise och Suzanne Nessim och morfar till Jacques Werup, vars arbeten man kanske också tagit del av), arbetat i Malmö strumpfabrik (grundad av Malmöjuden Kurt Levin), eller dansat på Moriska paviljongen (ritat av den judiske arkitekten Aron Wolff Krenzisky). Det judiska Malmö tar ju också plats i staden – utöver synagogan på Föreningsgatan finns det ett församlingshus och två begravningsplatser.

Antisemitismen i Malmö framställs ibland som ett samtida fenomen, men antisemitismen är ett fenomen med långa historiska rötter såväl i Sverige som i Malmö. Antisemitismen har funnits i landet – och därmed också i staden – längre än vad det har funnits judar. Antisemitiska föreställningar förutsätter nämligen inte att det finns några närvarande judar att rikta dem mot. Offer för främlingsfientlighet, förföljelse och uteslutning har judarna dock varit under hela sin tid i staden, men de har också varit – och är – en viktig del av Malmös mångfald. Antisemitism är en rasism med specifika särdrag som innebär ett problem för hela samhället men förstås en särskild hotbild mot judar. I en internationell och nationell mediabild av staden och dess judar ligger fokus ofta på antisemitismen. Denna rapport kommer att behandla judiska Malmöbors upplevelser av utsatthet för antisemitism, men också nyansera bilden av judiskt liv i Malmö genom ett bredare perspektiv, där judar inte bara ses som offer för antisemitism utan också utifrån de positiva aspekterna av judiskt liv.

Som Deborah Lipstadt (2019) påpekar så tenderar det judiska minoritetsskapet i många samhällen att bli reducerat till frågan om förföljelse och hon pekar ut faran med att inte ägna sig åt det judiska minoritetsskapets positiva aspekter: kultur, historia, tradition och gemenskap. I den samverkansöverenskommelse som finns mellan Malmö stad och Judiska Församlingen i Malmö (hädanefter förkortad till JFM) nämns båda dessa aspekter – att stärka den judiska identiteten i Malmö och motverka antisemitism (Samverkansöverenskommelse 191204). Samverkansöverenskommelsen ligger till grund för den här rapporten och till skillnad från min förra rapport, *Skolgårdsrasism, konspirationsteorier och utanförskap* (Katzin 2021) ligger fokus i högre utsträckning på en strävan mot att positivt förstärka förutsättningarna för att leva som judisk minoritet i Malmö och på judiska Malmöbors perspektiv. Denna rapport är med andra ord inte en undersökning av antisemitismen i Malmö eller av de Malmöbor som har antisemitiska hållningar, utan av den judiska minoritetens erfarenheter, behov och önskemål.

Under slutet av 1900-talet utvecklades en politik för det som kom att kallas ”nationella minoriteter”, minoritetsgrupper som har geografisk eller långvarig historisk hemvist i ett land. Minoritetspolitiken utvecklades först på europeisk nivå och sedermera också i Sverige. Politikens syfte är att åtgärda och kompensera för det historiska förtryck som minoriteterna har levt under, vilket bland annat har bestått i en lång tradition av assimileringspolitik, där Sveriges minoriteter har förväntats anpassa sig till majoritetssamhället och överge sitt eget språk, kultur och religion. Judar är en av fem nationella minoriteter i Sverige.¹ Inom ramen för den nationella minoritetspolitiken tillsatte regeringen i juni 2022 en utredning för att ta fram en nationell strategi för att stärka judiskt liv i Sverige (dir. 2022:78).

¹ De övriga är romer, samer, sverigefinnar och tornedalingar.

Regleringen av skyddet för de nationella minoriteterna och minoritetsspråken i Sverige finns i lagstiftning och innebär i korthet att det allmänna har en skyldighet att både skydda och främja de nationella minoriteternas språk och kultur genom aktiva åtgärder. Centrala målsättningar med minoritetspolitiken är att hålla de nationella minoriteternas språk och kultur vid liv samt att ge de nationella minoriteterna inflytande över frågor som berör dem. Med andra ord kan man säga att minoritetspolitiken innebär ett offentligt åtagande att uppmuntra ett mångkulturellt levande tillsammans och en möjlighet för minoriteter att fullt ut kunna leva i sin identitet, något som har förändrat de nationella minoriteternas möjligheter till inkludering i det svenska samhället.

Kritik har dock kommit mot att Sverige inte har vidtagit tillräckliga åtgärder i förhållande till sina internationella åtaganden. Kritik kom också i den statliga utredningen *Nästa steg? Förslag för en stärkt minoritetspolitik* (SOU 2017:60) där utredaren inte skrädde orden.

Det måste i detta sammanhang däremot tyvärr konstateras att minoritetspolitiken misslyckats nästan helt, vad gäller förverkligandet av de grundläggande rättigheter som alla de fem nationella minoriteterna ska tillförsäkras i landets samtliga kommuner. Fortfarande mer än sju år efter minoritetslagens tillkomst uppfattar sig en bred majoritet av landets kommuner föga eller inte alls berörda av lagens krav på stöd till och rättigheter för de fem nationella minoriteterna. Majoritetssamhällets kunskaper om de nationella minoriteterna och minoritetsspråken liksom deras plats i Sverige i dag och historiskt är fortfarande högst bristfälliga.

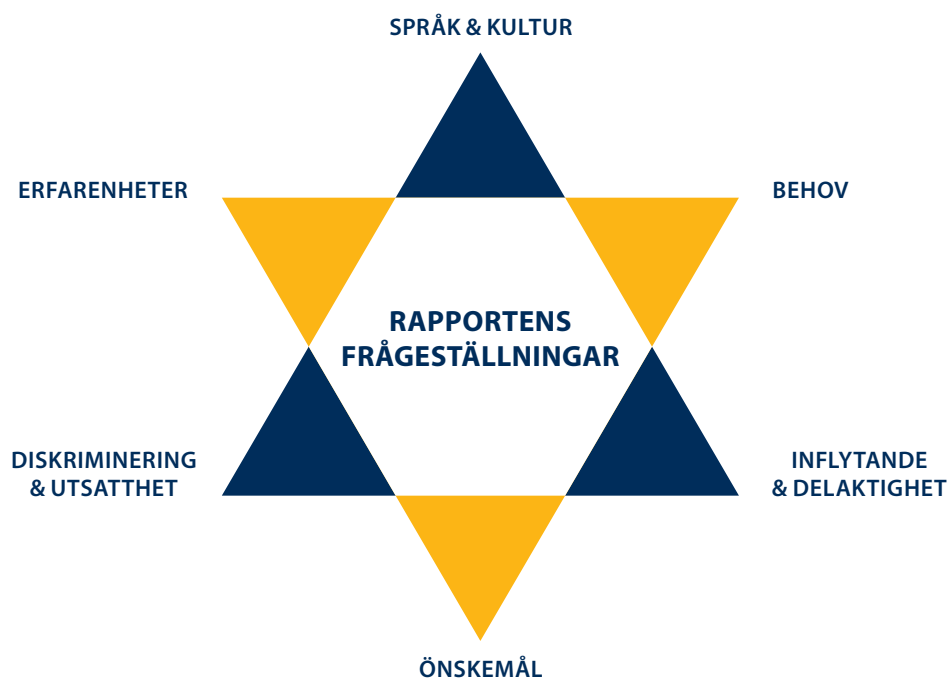
Denna kritik ledde till en stärkt minoritetspolitisk strategi som kom till uttryck i propositionen *En stärkt minoritetspolitik* (prop. 2017/18:199), vilken implementerades genom lagändringar 1 jan 2019. Implementeringen av denna kan dock väntas ta lång tid och vara utmanande för det offentliga.

Minoritetspolitiken är nedbruten i tre delområden, som de offentliga myndigheterna förväntas arbeta utifrån: *språk och kulturell identitet, diskriminering och utsatthet samt inflytande och delaktighet* (Länsstyrelsen i Stockholm 2022). Malmö stad har alltså, liksom alla andra kommuner i landet, särskilda skyldigheter gentemot sin judiska minoritet, skyldigheter som har stärkts de senaste åren.

Den nationella minoritetspolitiken och den särskilda samverkansöverenskommelsen med JFM utgör den centrala bakgrunden till denna rapport. Huvudsyftet med rapporten är att utgöra ett underlag för stadens fortsatta arbete med att stärka förutsättningarna för den judiska minoriteten att leva och utvecklas i Malmö. Rapporten utgår från den nationella minoritetspolitikens tre policyområden (där frågan om antisemitism är inbakad i området ”diskriminering och utsatthet”) och har i relation till dessa utgått från följande frågeställningar.

- Hur ser judiska Malmöborns erfarenheter ut?
- Hur ser judiska Malmöborns behov ut?
- Vad har judiska Malmöbor för önskemål?

Följande figur syftar till att sammanfatta rapportens huvudsakliga frågeställningar.

En central utgångspunkt för undersökningen är, som ovan framgått, den nationella minoritetspolitiken. Vilka skyldigheter innebär den, vad gör Malmö stad idag och hur kan arbetet utvecklas? Minst lika centralt är de judiska Malmöbornas syn på frågan om hur judiskt liv i Malmö kan stärkas. Rapportens underlag (som beskrivs mer utförligt i avsnittet Metod och material) består därför av samrådsprotokoll från stadens möten med judiska Malmöbor, från en digital kvalitativ enkät som jag har genomfört bland judiska Malmöbor och från ett antal fördjupande intervjuer utifrån enkäten. Slutsatserna kommer att innehålla några samlade rekommendationer utifrån studiens resultat. Som framgår av rapporten har den judiska minoriteten många tankar om hur en utveckling skulle kunna ske. Allt detta ligger inte inom en kommuns ramar att ta ansvar för. Men utifrån rapportens rekommendationer och ett fortsatt nära samarbete med minoriteten kan Malmö stad stödja den judiska gruppen i Malmö att också själva fortsätta att utvecklas utifrån sina behov och önskemål. Här är det viktigt att understryka att judar i Malmö självklart är olika och att det kan betyda många olika saker att leva judiskt idag, vilket bör uppmuntras.

Rapporten fyller sekundärt också andra syften, exempelvis att verka som ett allmänt kunskapsunderlag. Ett problem för stadens judar, vilket också framkommer i undersökningen, är den begränsade kunskap som finns om judar. Detta påpekas också av forskaren Lars Dencik (2007), som menar att det generellt finns en stor okunskap om judendom i Sverige, särskilt kring vad det innebär att vara jude i Sverige idag. Även om det idag finns flera nyutgivna böcker i bokhandlarna med populärvetenskapliga beskrivningar av det judiska Sverige och med judars egna berättelser (se exempelvis C. H. Carlsson 2021; Tojzner m.fl. 2022; Pedersen 2021), så finns det fortfarande mycket om det levande judiska livet i Sverige – bortom Förintelsen och Israel/Palestina-konflikten (hädanefters IP-konflikten) – som är okänt för de flesta svenskar. Den här undersökningen är ett försök att, genom beskrivningar och pedagogik, vara en hjälp på vägen mot att fler ska förstå situationen för judar i Malmö på ett bättre och mer nyanserat sätt. Denna ambition känns angelägen i ett offentligt samtalsklimat där nyanser och komplexitet ofta utesluts till förmån för enkla problemformuleringar och lösningar.

Rapporten syftar alltså också till att bidra med en fördjupad berättelse om Malmös judiska minoritet – en grupp som är mycket omskriven i media men som hittills inte fått komma till tals som kollektiv i den omfattning som den här rapporten ger utrymme till. Undersökningsförfarandet har inneburit en möjlighet att låta judiska Malmöbornas egna röster bli hörda i enlighet med den nationella minoritetspolitikens grundprincip: att inte tala *om* utan *med* de nationella minoriteterna. Som forskaren Daniel Ian Rubin (2020) påpekar är det ovanligt med studier där samtida judiska berättelser och erfarenheter får ta plats och analyseras. Med utgångspunkten att minoriteters levda erfarenheter har ett unikt kunskapsvärde i sig, har jag som rapportförfattare, utifrån min egen sällning av materialet, försökt ge så mycket plats som möjligt åt de judiska Malmöborna att själva formulera dessa berättelser. För att synliggöra behovet av detta, och samtidigt redan nu ge plats åt några av rapportens centrala slutsatser, lämnar jag ordet till en deltagare i den enkät bland judiska Malmöbor som är ett centralt underlag för rapporten.

E24: Det känns bra att vi får komma till tals. Jag hoppas att det blir fler möjligheter till det framöver. Det är viktigt att lyssna på olika röster, vi tycker ju inte alla likadant. Och för judiskt liv i Malmö är det även viktigt att det i möjligaste mån får vara oberoende av vänster-höger politik. Och att antisemitism tas på allvar som den rasistiska särart den är. Samt att vi får leva, fira och utveckla vår nutida judiskhet, inte fastna i historien, [F]örintelsen, konflikterna, trauman.

Jag kommer inledningsvis att ge en ytterligare bakgrund till rapporten: om den nationella minoritetspolitiken i allmänhet och om den judiska minoriteten i synnerhet. Jag kommer också kortfattat att beskriva antisemitism, vad det är och vad man kan säga om förekomsten. I kapitlet efter finns en beskrivning av vilket material som rapporten är byggd på och hur detta material är insamlat och hanterat. Därefter kommer jag i tur och ordning gå igenom de tre delområden som finns i den nationella minoritetspolitiska strategin: *språk och kulturell identitet*, *diskriminering och utsatthet* samt *inflytande och delaktighet*. Jag kommer också göra en utveckling kring vad det innebär att leva judiskt i just Malmö. Hur uppfattar de judiska Malmöborna sin stad och omvärldens bild av den och dem själva? I slutkapitlet kommer jag att sammanfatta rapportens slutsatser, diskutera dem, samt som ovan nämnt bidra med ett antal rekommendationer som jag hoppas kommer att kunna vara vägledande för stadens fortsatta utvecklingsarbete med den nationella minoriteten judar.

Bakgrund

NATIONELLA MINORITETER

Internationell och nationell minoritetspolitik

Utvecklingen av en särskild politik för nationella minoriteter är en reaktion på en europeisk historia som är präglad av krig, erövringar och migration till följd av flykt och förföljelse. De grupper som nu omfattas av minoritetspolitikens särskilda skydd är sådana som genom historien utsatts för förtryck, alltifrån diskriminering till regelrätta utrotningsförsök.

I Europa har olika folkgrupper historiskt levt parallellt eller förflyttat sig av olika skäl. Från 1800-talets andra hälft fick en starkare nationalism fäste, med idéer om att folkgrupper, språk och landområden var intimt sammanvävda. Idén stämde inte med verkligheten, vilket innebar att det krävdes en politik för att assimilera olika befolkningsgrupper och sudda ut skillnader – eller att avlägsna eller stänga ute dem som inte ansågs möjliga att assimilera. Först i samband med utvecklingen av de mänskliga rättigheterna under senare delen av 1900-talet, började internationella institutioner att se frågan om minoriteters situation och rättigheter på nya sätt (Statens kulturråd 2001). Detta utmynnade bland annat i Europarådets ramkonvention om skydd för de nationella minoriteterna och den europeiska stadgan om minoritetsspråk, vilka trädde i kraft 1998 och ratificerades av Sverige år 2000. I många av Europas länder är den judiska gruppen skyddad som nationell minoritet (N. Carlsson 2021).

Ratificerandet av Europarådets minoritetskonventioner (den europeiska stadgan om minoritetsspråk, 1992, och ramkonventionen om skydd för nationella minoriteter, 1995) är ett tydligt avståndstagande från tidigare assimileringstankegångar. Tvärtom uttrycks att ett skydd av nationella minoriteter är nödvändigt för språklig och kulturell mångfald, stabilitet, demokratisk säkerhet och fred i Europa. Centralt är ett skydd för språk och kultur samt mot diskriminering. I ramkonventionens inledning konstateras att

...ett pluralistiskt och i sann mening demokratiskt samhälle inte endast bör respektera den etniska, kulturella, språkliga och religiösa identiteten för varje person som tillhör en nationell minoritet utan även skapa lämpliga förutsättningar för att göra det möjligt att uttrycka, bevara och utveckla denna identitet (Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter, 1995).

De undertecknande staterna blir skyldiga att främja jämlikhet mellan majoriteter och nationella minoriteter, vilket kan utläsas som krav på positiv särbehandling där det behövs för att kompensera för historiskt skapade ojämlikheter. De nationella minoriteterna ska helt enkelt skyddas från den homogeniserande dynamik som tenderar att prägla nationalstater (N. Carlsson 2021).

Sverige har också en historia av förtryck av sina nationella minoriteter. Lars Elenius (2009) beskriver en process där Sverige under 1800-talet utvecklade en statskyrklig monokulturell nationalstat och ett nationalistiskt medborgarsamhälle byggt på assimilation. Assimilation kan ske "automatiskt", genom att individer successivt sugts upp i majoritetssamhället, eller med mer eller mindre tvång (som kan bestå i allt från tvångsdop till sociala normer som begränsar möjligheten att på ett positivt sätt leva i sitt minoritetsskap). Även om Sverige inte öppet förordat assimilation, så har den förda politiken gentemot etniska minoriteter de facto varit inriktad på att assimilera främmande element (Dencik 2009). Regelverk och normer har begränsat, stigmatiserat och systematiskt underordnat individer som tillhör de nationella minoriteterna. Rasism och nationalism har på olika sätt format majoritetssamhällets uppfattningar om och handlingar mot minoriteter, vilket också har lett till att minoriteterna antingen har dragit sig undan eller övergivit sina egna kulturella identiteter. En konsekvens av detta är att många judar, samer, sverigefinnar,

tornedalingar och romer förlorat sitt språk och mycket av sina kulturella traditioner. Enligt en rapport publicerad av Diskrimineringsombudsmannen (2008), byggd på dialoger och intervjuer med individer från nationella minoriteter, har den tidigare förtrycks- och assimileringsspolitiken negativt påverkat minoriteternas självbild och många har erfarenhet av att inte vara delaktiga i samhället. Många uttrycker att den enda möjligheten att bli accepterad i samhället har varit att undertrycka sin etniska tillhörighet och i stället anpassa sig till majoritetssamhället. Denna diskriminering och marginalisering har satt tydliga spår även i dagens samhälle.

Politiken och den samhälleliga inställningen i Sverige svängde under mitten av 1900-talet mot ett mer internationellt orienterat samhälle som mot 1900-talets slut kunde beskrivas som mångkulturellt och med utgångspunkt i mänskliga rättigheter och minoritetsskydd. I samband med det svenska medlemskapet i EU 1995 påbörjades en omprövning av synen på Sveriges historiska minoriteter. I regeringens proposition 1998/99:143 *Nationella minoriteter i Sverige*, som lade grunden för den svenska minoritetsspolitiken, står att Sveriges nationella minoriteter ska erkännas samt att minoritetsspråken ska ges det stöd som behövs för att de skall hållas levande. Efter ett decennium av minoritetsspolitik fann man att arbetet behövde stärkas genom lagstiftning. Lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk trädde i kraft 1 januari 2010. I propositionen som föregick lagens instiftande (prop. 2008/09:158, 28) står att ratificeringen av Europarådets konventioner innebär ”ett senkommet erkännande av vårt lands historiska nationella minoriteter” och ”ett erkännande av grupper som både osynliggjorts och undertryckts under långa tider”.

Utifrån minoritetslagstiftningen har de nationella minoriteterna vissa rättigheter:

- Rätt till inflytande och delaktighet i frågor som berör dem. Inflytande ska ges genom samråd – en strukturerad dialog arrangerad av myndigheter för att kunna beakta de nationella minoriteternas synpunkter och behov i myndigheternas beslutsfattande. Särskilt barn och ungas möjligheter till inflytande och samråd i frågor som berör dem ska beaktas.
- Rätt till sitt minoritetsspråk och sin kultur. Det allmänna har ett särskilt ansvar för att skydda och främja minoritetsspråken och de nationella minoriteternas möjligheter att behålla och utveckla sin kultur. Barns utveckling av en kulturell identitet och användning av det egna minoritetsspråket ska främjas särskilt. Särskilda bestämmelser finns också som gäller äldres rätt till att upprätthålla sin kulturella identitet och till äldreomsorg på sitt minoritetsspråk.
- Rätt till att med lika förutsättningar och på lika villkor delta i samhällslivet, utan diskriminering och utsatthet. Det innebär att de nationella minoriteterna fullt ut ska kunna utveckla sin potential och ha samma förutsättningar i samhället som majoritetsbefolkningen. Samhället ska motverka missgynnande och utsatthet av de nationella minoriteterna.

Sverige har fem erkända nationella minoriteter: judar, romer, samer, sverigefinnar och tornedalingar. Dessa fem är utvalda efter av regeringen uppställda kriterier som bland annat handlar om att det är grupper med historiska eller långvariga band till Sverige, och som förenas av en religiös, språklig, traditionell och/eller kulturell tillhörighet till sin grupp. Någon exakt statistik kring hur många som tillhör de nationella minoriteterna finns inte eftersom registrering med etnisk tillhörighet som grund inte är tillåten i Sverige. Länsstyrelsen i Stockholm (2018) uppskattar att ungefär 10 procent av befolkningen i Sverige utgörs av personer som tillhör en eller flera nationella minoriteter. Lagen bygger på självidentifikationsprincipen – varje individ avgör själv om hen tillhör en nationell minoritet och vill göra anspråk på det skydd och stöd som samhället erbjuder. Samhället kan inte ställa krav på någon att styrka sin tillhörighet till minoriteten.

Malmö stads arbete med den judiska minoriteten

Malmö stad har flera olika policys för att tillgodose de nationella minoriteternas rättigheter. Programmet för den nationella minoriteten judar antogs 2016 och reviderades 2020. I programmet, som är tätt kopplat till den nationella minoritetspolitiken, framgår bland annat att:

- Den judiska minoriteten ska informeras om sina rättigheter,
- Malmöborna och kommunanställdas medvetenhet om den judiska minoriteten och dess rättigheter enligt lagen ska höjas,
- Tillgång till äldreomsorg på jiddisch ska vid efterfrågan möjliggöras,
- Möjligheter för den judiska minoriteten att behålla och utveckla sin kultur ska främjas,
- Barns och ungas möjligheter till utveckling av kulturell identitet ska beaktas,
- Diskriminering och utsatthet ska motverkas.

Det första samrådet med judiska Malmöbor hölls hösten 2019. Tidigare hade samråd och andra former av dialog funnits mellan representanter för Malmö stad och för JFM. Den ändrade minoritetslagstiftningen ställde nya krav på att det offentliga ska bjuda in till samråd med alla som identifierar sig som tillhörande de nationella minoriteterna oavsett organisationstillhörighet. Därför inleddes ett nytt samrådsförfarande med judiska Malmöbor under 2019.

Sedan 2019 finns, utöver men också integrerat i det ordinarie arbetet med nationella minoriteter, en samverkansöverenskommelse med JFM (Samverkansöverenskommelsen 2019). Syftet och målsättningen med denna är att gemensamt utveckla arbetet för att stärka den judiska identiteten, motverka och förebygga antisemitism och minska utsattheten för den judiska gruppen i Malmö. Till överenskommelsen är kopplad en styrgrupp med chefer och tjänstepersoner i Malmö stad, samt representanter från JFM. Styrgruppen arbetar utifrån en verksamhetsplan med mer specificerade aktiviteter och åtaganden. Arbetet utifrån denna överenskommelse har framför allt kommit i gång i de tre skolförvaltningarna, vilket samordnas av enheten Pedagogisk Inspiration, samt på Kulturförvaltningen.

Utvecklingsenheten Pedagogisk Inspiration har tre samordnare för arbetet mot antisemitism i Malmös skolor. Uppdraget handlar bland annat om att ta fram utbildningsmaterial och vara resurs och stöd för skolorna, men även att komma ut till skolorna och inspirera och motivera dem att intensifiera sitt arbete mot antisemitism och med nationella minoriteter. Enheten samordnar också samverkan med Svenska kommittén mot antisemitism som arrangerar hågkomstresor till Förintelsens minnesplatser. Under 2020–2022 har nästan alla kommunala högstadieskolor i Malmö deltagit i detta projekt.

Sedan 2021 finns ett samarbete mellan Pedagogisk Inspiration, Malmö stadskontors samordnare för nationella minoriteter och Romskt informations- och kunskapscenter (en enhet på Kulturförvaltningen) med fokus på att höja kunskapen och medvetenheten om nationella minoriteter i förskola och skola. Inom ramen för detta unika initiativ har flera utbildningar arrangerats, både för personal i förskola och skola och för politiker. Här lyfts också judiska perspektiv och kunskaper om antisemitism.

Kulturförvaltningen arbetar med judisk kultur och judiska erfarenheter på olika nivåer, bland annat genom att uppmärksamma Förintelsens minnesdag, men även genom utställningar, jiddischlitteratur på biblioteken, inköp av kultur på jiddisch med mera. Det finns även en kartguide till Malmös judiska historia som Kulturförvaltningen har producerat på svenska, engelska och jiddisch. Kulturförvaltningen har dock inga särskilda medel som är riktade till judisk kultur.

Öppna Malmö är Malmö stads satsning för att lyfta frågor om rasism och diskriminering och är ett paraplynamn för en rad aktiviteter som gemensamt syftar till att alla i Malmö ska kunna vara stolta över sin bakgrund och identitet och leva i staden som jämlikar. Arbetet med Öppna Malmö har två inriktningar: en utåtriktad med program, upplevelser och diskussioner som Malmöbor och civilsamhälle kan delta i, samt en intern där förändrade arbetsmetoder och förhållningssätt samt kompetenshöjning står i centrum. Utvecklingen och förverkligandet av Öppna Malmö pågår.

DET JUDISKA

Vad är judiskt?

Det finns inget entydigt sätt att definiera vem som är jude. Judisk religiös lag säger att det är någon som är född av en judisk mor eller har konverterat på ett regelrätt sätt. Många identifierar sig dock idag som judar och är välkomna i en judisk församling även om de bara har en judisk far. Enligt minoritetslagstiftningen gäller självidentifikationsprincipen, alltså att det är upp till individen själv att avgöra sin tillhörighet. Judendomen är också svår att fånga därför att den både är en religion (med flera olika religiösa inriktningar) och en etnisk kategori, med gemensamma traditioner. Mer komplext blir det av att det inom judendomen finns flera olika etniciteter, om man med etnicitet menar gemensamma kulturella traditioner, historia och språk. De är dock sinsemellan förenade av en äldre gemensam historia och gemensamma traditioner som spänner över de olika etniska skillnaderna. Denna gemensamma historia tar sig uttryck genom traditioner och sedvänjor som skapar en kulturell specificitet och samhörighet mellan de som räknar sig som judar.

De flesta judiska gruppers etniska ursprung är i Mellanöstern, snart 2000 år tillbaka i tiden. Då uppstod fördrivningen eller förskingringen, *diasporan*, och sedan dess har judar levt som minoriteter i olika andra samhällen och nationer (med undantag från i staten Israel sedan dess grundande). De tre huvudsakliga etniska inriktningar som den diasporiska judendomen har tagit är den *ashkenasiska* (med utgångspunkt i Öst- och Centraleuropa), den *sefardiska* (med fäste i Medelhavsregionen) och den *mizrahiska* (som utvecklats i Nordafrika och Mellanöstern) (Dencik 2007).

Lars Dencik (2009) menar att den judiska gruppen under 2000 år i förskingringen har utvecklat ett förhållningssätt som han kallar ett "diasporiskt minoritetsmedvetande". I detta ingår upplevelsen av att ständigt befinna sig i minoritet och de anpassningar till det omkringliggande samhället som detta, i olika grad, har inneburit. Men där ingår också upprepade upplevelser av kulturellt förtryck och livshotande förföljelse, som intar en central plats i den kollektiva hågkomstberättelsen. Livet som minoritet i diasporan innebär för många i det postmoderna tillståndet att vara på samma gång insider och outsider. Den "diasporiska" personen måste kunna klara av den ambivalens som denna dubbelhet innebär och vara beredd att "göra sig hemmastadd med en viss hemlöshet" (Dencik 2003, 99, min översättning). Diasporabegreppet, som Stuart Hall (1990) använder det, innebär att identiteter oundvikligen befinner sig i ett flytande tillstånd och präglas av heterogenitet och mångfald. Han menar att diasporans identiteter produceras och reproduceras ständigt på nytt. Alltså, snarare än att föreställa oss identitet som ett redan fullbordat faktum, är det fruktbart att se identitet som en processartad "produktion" som aldrig kan fullbordas. Om man talar om kulturell identitet som något enhetligt, föreställer man sig att det finns ett kollektivt autentiskt "jag", vilka de med gemensam historia och tradition delar och som vilar på återberättandet av det förflutna. Kulturella identiteter i diasporan kan i stället ses som olika sätt att positionera sig inom det förflutnas berättelser och i förhållande till samtida villkor och narrativ där man befinner sig.

Som Andrew Buckser (2000) påpekar, föreställs etniska grupper ofta i isolering, där de kan behålla en kontinuitet i språk och kultur. Detta, menar han, har i viss mån gällt den judiska gruppen i den utsträckning som denna har kunnat upprätthålla en tillräcklig "kritisk massa" på en plats, men blir desto mer komplicerat när den judiska gruppen lever integrerat i samhällen tillsammans med andra etniska grupper, vilket har varit fallet genom i princip hela den judiska

historien i de nordiska länderna och på många andra ställen i Europa. Många av dessa judar är rotade i sin lokala kontext och ser det judiska bara som en del av sin identitet. Den delen kan i sin tur variera från person till person – till exempel handla om trosuppfattning, kultur, rötter eller något annat. Han menar att det judiska därför, snarare än att ses som en religion eller en etnicitet, ska ses som ett ”symboliskt utrymme” (*symbolic space*, Buckser 2000, 730) i vilket individerna själva kan sätta ihop de delar av det judiska som de önskar i sina identiteter.

Jag tycker också att det är meningsfullt att förstå det judiska genom Benedict Andersons (2006) begrepp ”föreställd gemenskap”, som ursprungligen utvecklats för att beskriva skapandet av upplevelser av gemenskap inom nationer, men som jag anser är översättningsbart till den judiska upplevelsen av att vara i gemenskap. Andersson skriver att det är en ”föreställd” gemenskap därför att de allra flesta medlemmarna i gemenskapen aldrig kommer att känna varandra, träffa varandra eller ens höra talas om varandra – ändå är bilden av deras inbördes samhörighet stark i deras medvetande. Skillnader mellan olika gemenskaper består på det viset i skillnaderna mellan hur de föreställs. Dencik menar, utan denna referens till Anderson, att det som framför allt definierar judar är att gruppen själva primärt uppfattar att det finns en ”folktillhörighet” (2009, 341). Med dessa, mer flytande och sociologiska förståelser – diasporaidentitet, symboliskt utrymme och föreställd gemenskap – tycker jag att det judiskas luddighet och svårighet att definieras i den postmoderna samtiden, ändå bäst fångas.

Judar i Sverige

Relationen mellan judarna och det svenska majoritetssamhället kan sägas ha genomgått tre faser: från att ha varit negativt utmärkta som etnisk och religiös minoritet med begränsade rättigheter, till att ha fått tillgång till lika rättigheter men utan möjlighet till positiv särskilnad, till att ha blivit erkända som nationell minoritet med medborgerliga friheter men dessutom med särskilda rättigheter att leva enligt och bevara sin minoritetskultur (Dencik 2007).

1686 infördes en kyrkolag som tvingade inflyttade judar och andra icke-kristna grupper att underkasta sig kristendomsundervisning och dop. Det dröjde till år 1775 innan en första reglerad invandring för judar (utan doptvång) tilläts, under Gustav III:s inflytande. År 1782 infördes det som i historieskrivningen kallas ”judereglementet”, vilket reglerade var judar fick bo (till en början enbart i Stockholm, Göteborg och Norrköping), vilken verksamhet de fick ägna sig åt, samt att de inte tilläts gifta sig med icke-judar (Catomeris 2004). Under 1800-talet fick Sveriges judar successivt mer utvecklade rättigheter, i samband med att religionsfriheten generellt utvidgades och medborgerliga rättigheter stärktes. Judereglementet avskaffades år 1838, år 1854 fick svensk-födda judar fri bosättningsrätt och år 1870 fullständiga medborgerliga rättigheter (C. H. Carlsson 2021; Glück, Neuman, och Stare 1997). Dock innebar denna tid också intåget för nationalismen, som kom att försvåra för landets judar på nya sätt, genom inträdet av en rasbaserad antisemitism (C. H. Carlsson 2021).

Under perioden 1900–10 skedde den dittills största judiska invandringen till Sverige, då över 2000 personer kom, framför allt från östra Europa. Den judiska befolkningen fördubblades mellan 1880–1930 och judiska (då kallade mosaiska) församlingar etablerades i en rad städer under denna tid: Malmö 1871, Kalmar 1888, Oskarshamn 1889, Växjö 1898, Halmstad 1902, Sundsvall 1902 och Karlstad 1919 (Glück, Neuman, och Stare 1997). Den svensk-judiska gruppen levde under denna tid i en spänning mellan att assimileras i det svenska och att behålla sitt judiska arv. Denna spänning ökade när förföljelserna mot judar tilltog i resten av Europa under 1900-talets första decennier. Många assimilerade judar från de första generationerna av judiska invandrare var djupt rotade i det svenska samhället, men fick genom antisemitismen konfronteras med sitt judiska arv. Det uppstod också en spänning mellan dessa äldre svensk-judiska släkter, som blivit väletablerade i landet, och de fattiga ”östjudarna” (Glück, Neuman, och Stare 1997). 1930- och 40-talens antisemitism ledde till ett slags judiskt uppvaknande i Sverige. Den

judiska gruppen blev påmind om att den bara var villkorat välkommen i majoritetssamhället och vände sig inåt genom att skapa olika organisationer och föreningar och en ökad medvetenhet om det judiska (Järtelius 2021).

Många judar kom till Sverige genom räddningsaktionerna 1945. Efter det har den judiska invandringen till Sverige framför allt kommit från Östeuropa i samband med antisemitiska vågor där, bland annat från Ungern 1956, från Tjeckoslovakien 1968 och från Polen 1969–1970, men även från Ryssland, Belarus och Ukraina (Dencik 2007). Den svenska politiken gentemot dessa invandrade judar, som under en tid utgjorde en central del av den invandrade gruppen i Sverige, bestod länge av krav på assimilation. Under 1970-talet svängde dock detta, delvis till följd av krav ställda av gruppen själv, och en ”mångfaldspolitik”, med större utrymme för minoriteter, antogs (Brännström 2015).

Vad har fått det judiska sammanhanget att trots allt leva vidare, även om kraven på och dragningen till assimilation varit så stark? Dencik (2007) menar att det sedan 1980- och 90-talet pågår en judisk renässans i Sverige, där banden till den judiska identiteten blivit starkare och stoltare. Med ett längre avstånd till förföljelse och förintelse har viljan och behoven att skydda sig genom assimilation minskat och i stället har en önskan om och krav på att erkännas och behandlas lika trots – och med – sin olikhet från majoritetssamhället, blivit starkare. De senaste decenniernas minoritetspolitik har också på flera sätt förändrat förhållandet mellan den judiska minoriteten och majoritetssamhället och den judiska gruppen har i högre utsträckning kunna uppleva att man kan bevara sin integritet samtidigt som man accepteras och välkomnas i det svenska samhället. Kanske kan denna renässans också ses i det faktum att många yngre judar nu bär judiska namn, medan deras föräldrar i många fall har fått namn som har hjälpt dem att passera som ”hellyllesvenskar”.

Dencik betonar att den renässans som kan skönjas de senaste decennierna inte innebär att fler har vänt sig till den judiska religionen, utan att det snarare är fråga om en ”symbolisk” judendom (vilket påminner om Bucksers resonemang, refererat ovan), som består i att fira valfria högtider och använda sig av judiska symboler i vissa sammanhang men fylla dem med sitt eget innehåll (Dencik 2003, 97). Carl Henrik Carlsson (2021) spårar också en renässans av det judiska livet, detta också som en motreaktion mot den ökande upplevelsen av antisemitism som har funnits sedan 1980-talet. Förutom judiska kulturinstitutioner har också den folkbildande verksamheten ökat kraftigt, bland annat genom folkhögskolan Paideia i Stockholm och genom folkbildningsrörelsen Limmud, som sedan 2012 också har en förening i Öresundsområdet. I Stockholm etablerades 2013 organisationen J! – Judisk kultur i Sverige, som är en plattform för arrangemang kopplade till det judiska kulturarvet och den judiska kulturen i samtiden.

Sverige är, till följd av att landets judar undslapp Förintelsen samt att landet tog emot Förintelseöverlevande, ett av få europeiska länder där det finns fler judar idag än innan andra världskriget – närmare dubbelt så många, beroende på hur man räknar. Många judar i Sverige idag är efterlevande till människor som överlevde Förintelsen. Dencik (2009) menar att om man åsyftar alla i Sverige som på något vis har bindning till det judiska, genom härkomst, släktskap eller familjebildning, finns kanske så många som 150 000 svenskar som på något vis får anses judiska, även om många av dem inte skulle definiera sig själva som judar. Om man däremot räknar med dem som är judar enligt självidentifikationsprincipen uppskattar han dem till cirka 20 000 personer, en uppskattning som ungefärligen återkommer också hos Carlsson (2021). En stor del av den judiska gruppen i Sverige är antingen själva invandrade till Sverige eller barn till invandrare. De allra flesta är dock svenska medborgare och identifierar sig som svenskar, samtidigt som de identifierar sig som judar (Dencik 2003). Inom den judiska gruppen finns ännu idag en slags konflikt mellan att ”ligga lågt” och hålla sig för sig själv, för att undgå trakasserier, och att alltmör hävda sin rätt att ta plats i det numera mångkulturella samhället, där att vara judisk är en av många identiteter (Dencik 2009, 333).

Efter att judarna fick fri bosättningsrätt i hela landet uppstod judiska församlingar i många städer, men efter hand har de svenska judarna huvudsakligen koncentrerats i landets tre största städer. Övriga församlingar i landet har en efter en tvingats stänga ned på grund av en tynande medlemsskara och ekonomiska problem och synagogor har avvecklats, sålts och rivits (C. H. Carlsson 2021). Dencik (2007) uppskattar att inte ens hälften av Sveriges judar är medlemmar i någon av de existerande församlingarna. Den svenska religiösa judendomen sträcker sig mellan reformjudendom (den mest "liberala" inriktningen med hänsyn till åtföljande av de halachiska reglerna²), till chassidisk judendom³, uttryckt i Chabad-rörelsen. Den största gruppen av judar i Sverige räknar sig som sekulära samtidigt som de iakttar vissa element av traditionell judendom.

I det judiska Sverige idag är det etablerat att judar inte bara ska ses som en religiös gruppering, med rätt till fri utövning av sin religion, utan också som en etnokulturell minoritet som på andra sätt har rätt att leva sitt liv som judar – socialt och kulturellt. Dencik (2003) menar, med stöd i empiriska studier han genomfört bland svenska judar, att de främsta komponenterna i den svenska judiska identiteten idag ligger i en känsla av gemenskap till det judiska folket och en lojalitet till det judiska arvet, medan religiösa aktiviteter spelar en mindre roll i deras personliga upplevelser av att vara judiska. Sekulära tendenser i det västerländska samhället präglar tydligt den judiska gemenskapen i Sverige. Dencik gör dock en tydlig åtskillnad på sekularisering och assimilering bland de svenska judarna. Sekulariseringen har bidragit till att de religiösa inslagen i den judiska identiteten har minskat, men den har inte i sig minskat identifikationen med det judiska. De som identifierar sig judiskt kan vara religiösa eller sekulära. De som är assimilerade lämnar däremot helt den judiska identiteten. Judar i Sverige idag väljer alltså att observera vissa subjektivt utvalda traditioner och fyller dem med personlig mening utifrån sin plats i samtiden. Detta, menar Dencik, är inte detsamma som assimilation, utan att göra traditionella kulturella mönster relevanta till sin egen samtida sociala situation, vilket han påpekar inte är nytt i den judiska historien, där traditioner alltid anpassats efter samtida och lokala levnadsförhållanden.

Judar i Malmö

Även om judar har fått bo i Sverige i snart 250 år, var det länge reglerat var i landet de fick bo. Ursprungligen var bosättningsrätten begränsad till tre städer: Stockholm, Göteborg och Norrköping, vilket innebar att Malmö inte fick en judisk befolkning förrän nästan ett sekel senare (C. H. Carlsson 2021). Judar kom alltså att bo i Malmö först från 1850-talet och framåt. 1871 fick stadens judiska (då kallad mosaiska) församling status som församling i rättslig mening. Då fanns cirka 200 judar i staden, vilka alla var tvungna att vara medlemmar i församlingen, eftersom det inte fanns religionsfrihet.⁴ 1894 beslöt församlingen att bygga en egen synagoga och 1903 invigdes den (C. H. Carlsson 2021). Även om öppningen av synagogan bevisades av högt uppsatta icke-judiska Malmöbor, blev synagogan snart ett mål för antijudiska attacker, bland annat genom att stenar slängdes in genom fönstren (Järtelius 2021). Under perioden kring sekelskiftet ökade antalet judar i Malmö drastiskt till följd av invandring från de ryska områdena (inklusive nuvarande Polen och Baltikum), där judeförföljelserna var svåra under decennierna kring sekelskiftet. Många var fattiga och bodde i stadsdelen Möllevången, medan de judar som varit längre i staden bodde innanför kanalen (C. H. Carlsson 2021).

Malmös judiska gemenskap präglades under andra världskriget och efter kriget mycket av mottagandet av flyktingar undan eller efter Förintelsen. Församlingen växte stort av de tillkomna medlemmarna som var av olika nationaliteter. En stor våg kom i och med de danska judarnas flykt över Öresund 1943, varav många återvände efter kriget. Under våren 1945 kom nära 20 000 koncentrationslägerfångar (varav 6000–7000 var judar) med Röda Korsets vita bussar (Järtelius 2021). Den judiska gruppen i Malmö har sedan dess präglats av dessa minnen av överlevandet av Förintelsen. JFM var numerärt som starkast på 1950- och 60-talen. Många polska judar kom till

² Halacha är det hebreiska namnet på den samlade judiska lagen (*Wikipedia*, halacha).

³ Chassidisk judendom är samlingsnamnet för några inriktningar av judendomen som uppkom bland Östeuropas judar i mitten av 1700-talet. Anhängarna kallas ibland "ultraortodoxa" (*Nationalencyklopedin*, chassidism).

⁴ Fram till 1951 var alla svenska medborgare tvungna att vara medlemmar i något erkänt trossamfund.

Malmö i slutet av 1960-talet men få blev medlemmar i församlingen. Det kan berott på kulturskillnader eller skillnader i religiositet (C. H. Carlsson 2021). Det bör betyda att det också idag finns en grupp Malmöbor som har polsk-judiska rötter men inte är medlemmar i församlingen.

Arne Järtelius har i flera verk skildrat Malmöjudarnas liv fram till 1951, men det finns ganska lite sammanställd kunskap om situationen för judar från 1950-talet och fram tills idag. I början av 1980-talet hade JFM omkring 2000 medlemmar, år 1995 hade medlemsantalet sjunkit till drygt 1300 och 2020 till drygt 500. Församlingen har av ekonomiska skäl behövt minska på sin verksamhet, men har parallellt också lyckats starta upp en förskoleverksamhet som varit i gång sedan 2008. År 2011 antogs nya stadgar som innebar att personer med enbart en judisk förälder, oavsett om det är vederbörandes mor eller far, fick bli medlemmar i församlingen och att en enhetsförsamling bildades, under vilken det både finns en ortodox och en egalitär synagoga. Den egalitära synagogan har sedan dess haft könsneutrala gudstjänster i församlingshuset, ledda av en kvinnlig rabbin. År 2019 bröt sig en grupp ur församlingen ut och bildade det mer ortodoxa och Chabad⁵-nära Samfundet för Traditionell Judendom (C. H. Carlsson 2021). Att judar inte fick bosätta sig i Malmö förrän på 1850-talet, nästan ett sekel senare än vad de fått bosätta sig i Göteborg och Stockholm, påverkar sammansättningen av den judiska befolkningen än idag. De andra storstädernas judiska gemenskap vilar i högre utsträckning på släkter som har varit i Sverige länge, medan Malmös judiska grupp präglas av att ha invandrat hit senare och huvudsakligen från Europas östligare delar.

Det är omöjligt att uttala sig om antalet judar i Malmö. Detta beror på att det, som ovan beskrivet, inte finns någon fast och tydlig definition och ingen statistik. Även om man utgår från självidentifikationsprincipen på det viset som minoritetslagstiftningen anger kan det vara svårt att ringa in antalet judiska Malmöbor då den betydelse man tillmäter det judiska i sin identitet kan variera stort. Exempelvis finns det förmodligen många judiska Malmöbor som är ättlingar i rakt nedstigande led från människor som levt och identifierat sig judiskt, men där släkten av olika skäl inte upprätthållit traditioner och identitet över tid och där den yngre generationen därför inte identifierar sig judiskt eller ens är medvetna om sin judiska bakgrund. Ett vanligt förekommande skäl till detta är att många judar efter Förintelsen valde bort sin judiska identitet för att skydda sig själva och sina barn mot risken för fortsatta trakasserier och våld.

ANTISEMITISM

Teori och definitioner

Det finns i den teoretiska litteraturen och forskningen om antisemitism ingen entydig definition av antisemitism – annat än att det har med antijudiska attityder, beteenden eller strukturer att göra. Det är inte bara att det existerar olika definitioner, det pågår också en het debatt om hur man ska förstå antisemitism – på vilka sätt är det en form av rasism och på vilka sätt är det inte det? En del av den debatt om förståelse av antisemitism som pågår rör IHRA:s definition⁶, där framför allt de exempel som är knutna till denna har kommit att bli omdiskuterade.

Min utgångspunkt är att antisemitism är en specifik form av rasism, en rasism med särdrag. Kritisk rasteori, som den har formulerats av Eduardo Bonilla-Silva (2015), argumenterar för att rasism måste förstås som mer än bara fördomar, snarare är det något som är fundamentalt för ett samhälles struktur. Rasismen är inte bara ett historiskt fenomen utan har en samtida funktion och grund. Sammanfattat kan man säga att en definition av rasism är att det bygger på 1) ett

⁵ Chabad är en av de chassidiska inriktningarna – se fotnot ovan.

⁶ IHRA står för The International Holocaust Remembrance Alliance och dess definition av antisemitism lyder: "Antisemitism is a certain perception of Jews, which may be expressed as hatred toward Jews. Rhetorical and physical manifestations of antisemitism are directed toward Jewish or non-Jewish individuals and/or their property, toward Jewish community institutions and religious facilities." För att förtydliga denna definition har elva illustrativa exempel utvecklats, varav sju relaterar till Israel. Ett par av dessa har i debatten av vissa bedömare ansetts hota yttrandefriheten (*Wikipedia, Working Definition of Antisemitism*).

särskiljande mellan ett ”vi” och ”de Andra”, 2) en hierarki mellan dessa och 3) en historisk legitimering av denna särskiljning, fast med samtida uttryck. Betraktat på detta vis kan antisemitism ses som en historiskt djupt förankrad diskurs som utskiljer judar från ett samhälleligt ”vi” och där judar kan fylla funktionen av en gemensam fiende eller ett yttre hot. Även om den sociala, kulturella och historiska kontexten har förändrats, så finns det påtagliga likheter i de funktioner och de roller som antisemitismen spelar. På det viset har judar kunnat vara en definierande utsida såväl till religiösa grupperingar som till politiska konstruktioner.

Den tyska sociologen Karin Stögner (2020) menar att antisemitism som fenomen inte kan förstås om vi inte samtidigt ser det som en form av rasism, men inte enbart som detta. Om man underordnar antisemitism under kategorin rasism kommer det specifika med antisemitism, liksom med rasism, att försvinna. Genom att inte se till antisemitismens specificitet blir den specifika kampen mot antisemitism också omöjlig att förstå och känna igen som en nödvändig antirasistisk kamp. Å andra sidan hävdar hon att det finns tydliga skillnader mellan antisemitism och andra former av rasism. Rasism utmärks generellt av, menar hon, en överlägsenhet kopplad till föreställningar om civilisation. Antisemitism utmärks dock snarare av föreställningar om judars överlägsenhet, kopplade till konspirationsteorier om makt.

Reza Zia-Ebrahimi (2018) menar dock att sådana konspirationsteorier måste förstås som nära knutna till rasism och rasifieringsprocesser och inte särskilda från dem. Även om de inte är helt överlappande (konspirationsteorier existerar utan rasism och rasism utan konspirationsteorier), är konspirationsteorier ett viktigt komplement till rasifiering genom att utmåla den rasifierade ”Andre” som det ultimata hotet. Konspirationsteorier fungerar alltså för att definiera ut en grupp, beskriva dess (negativa) moraliska essens och på den grunden beskriva den oöverstigliga fiendskapen mellan ”oss” och ”dem”, som föreställs vara ute efter att skada ”oss”. Här framkommer antisemitismens främsta kännetecken: genom historien har judar utmålats som det hotfulla ”Andra”, vars existens på olika sätt har använts för att förklara förekomsten av fenomen som har betraktats som ondskefulla. Denna funktion fyller antisemitismen också idag och det är ur denna idé om judar som den ultimata fienden som den våldsamma hotbild mot judar som finns härstammar.

Historikern Jonathan Judaken (2018) menar att antisemitismen utmärks av projektioner av ett antal stereotyper på en syndabock på grund av upplevda hot som en gemenskap kan stå inför. Detta, menar han, görs mindre på grund av en okunnighet om den Andre, utan snarare om en brist på förståelse för de verkliga sociala och politiska förhållanden som utgör det verkliga hotet. Antisemitiska stereotyper utgör på detta sätt en slags ”kulturell kod” för att uttrycka sociala kriser i en grupp. Antisemitism kännetecknas också, enligt Judaken, av att vara ett historiskt flexibelt fenomen där bilden av judar är ambivalent – de kan ibland utmålats som underlägsna och ibland som maktfullkomliga, ibland som externa till den sociala gemenskapen, ibland som inkräktare i densamma. Jag tycker att detta sätt att betrakta antisemitism, som ett fenomen som är funktionellt i olika sociala kontexter, som kännetecknas av rasismens grundstrukturer men som också utmärkes genom den ambivalenta roll som juden som ”den Andre” kan spela, är fruktbart och det är denna definition jag framför allt förhåller mig till i denna rapport.

I debatten om antisemitismens relation till annan rasism finns också en spänning mellan anti-rasismens universalism å ena sidan och viljan hos vissa grupper som utsätts för rasism att inte bara få leva som jämlikar i samhället utan också få behålla sin partikulära identitet å andra sidan. Det är en spänning mellan en ideologi som strävar mot jämlikhet på universell grund och en som strävar mot ett mångkulturellt samhälle. Som David T. Goldberg (2009) påpekar befinner sig frågan om antisemitism och dess relation till rasism i denna spänning. En generell antirasistisk rörelse är ofta anti-essentialistisk och strävar efter att upplösa de konstruerade skillnader som lagts på olika grupper och lett till att de har kunnat förtryckas. Den anti-antisemitiska rörelsen hävdar tvärtom ofta rätten till att få behålla sin egenhet och partikularitet. Romeyn (2020) menar att det

finns goda teoretiska skäl att omvärdera den universaliserande ramen för rasism och mänskliga rättigheter utifrån dess blinda fläckar, och se till olika gruppers partikulära förutsättningar och behov. Hon menar att en av de beklagliga aspekterna av samtida teorier om rasism är att de har ägnat lite uppmärksamhet åt frågan om antisemitism, vilket har lett till att den långvariga relationen mellan rasism och religion förblivit osynlig och underteoretiserad.

Antisemitism i Sverige

Under de senaste åren har antisemitismen i Sverige varit föremål för en intensiv samhällsdebatt och mycket politisk uppmärksamhet och betraktas generellt som ett stort samhällsproblem, både av judar, ledande politiker och media (Bachner och Bevelander 2021). Antisemitismen i Sverige är dock, som Brottsförebyggande rådet konstaterar i sin rapport om antisemitiska hatbrott (Pollack Sarnecki, Sahlström, och Shannon 2019, 74) ”varken ett nytt eller importerat problem.”

Antisemitismens historia i Sverige är i själva verket äldre än judarnas. Den judiska invandringen till Sverige började på 1700-talet, men redan dessförinnan fanns sedan medeltiden djupt rotade anti-judiska föreställningar i såväl religiös som folklig tradition, framför allt kopplade till den kristna anklagelsen om Jesusmordet. På 1800-talet förändrades den antijudiska rasismen från religiös till politisk grund och blev snarare ett verktyg för nationalistiska krafter. Denna antijudiska politiska opinion blev tydlig genom karikatyrer i pressen, judiska stereotyper i litteratur och skolböcker och antisemitiska uttalanden i politik och kyrka. Christian Catomeris (2004) menar att den svenska nationalismen på 1800-talet hade antisemitismen som sitt främsta verktyg, genom att låta ”juden” fungera som negativ kontrast till det ”äkta” svenska, och på så vis mejsla fram en nationell självbild.

Dessa tendenser ledde också till en tydlig ökning i trakasserier mot svenska judar. En organiserad antisemitism kom från hantverkar- och köpmannahåll under slutet av 1800-talet och bestod i kampanjer för att införa antijudiska lagar. Sedermera blev även bonderörelsen en viktig drivande kraft i den svenska antisemitismen. Den judiska invandring som pågick under denna period stod i centrum för den svenska invandringsdebatten. Under början av 1900-talet introduceras rasbiologin i vetenskapen och det svenska rasbiologiska institutet bildas 1922. Antisemitiska stereotyper blev vanligt förekommande i den svenska filmproduktion som tog fart under 1900-talets första decennier. Snart började antisemitismen också att få politiska konsekvenser: 1917 infördes visumkrav för inresa och 1919 fick svenska representationer instruktioner om att avvisa judar som sökte visum till Sverige (Catomeris 2004).

Den svenska antisemitismen före Förintelsen växte sig stadigt starkare för att kulminera under 1930-talet. Då fanns flera antisemitiskt inriktade organisationer som bland annat spred antisemitisk propaganda. Bara i Malmö utkom tre olika uttalat antijudiska tidningar under 1930-talet (Järtelius 2021). Under 1930-talet infördes också alltmer kontrollerad invandring och Sverige fick Nazityskland att stämpla röda J i judiska pass för att hindra judisk invandring. De svenska nazisterna hade framgång med sin kampanj ”Mota Moses i grind” och antiflyktingkampanjen fick andra organisationer med sig, inte minst handelsorganisationer. Den märktes också i riksdagsdebatten där den framställdes som ett brett folkligt motstånd mot judisk invandring. Sverige var bland de länder som tog emot minst antal judar från Tyskland. Redan i andra världskrigets inledningsskede ingick Sverige en rad handelsavtal med Nazityskland, vilket också fick andra effekter i det svenska samhället. Vissa kulturinstitutioner och akademiska institutioner anpassade litteraturlistor och tillsättningar efter Nazitysklands politik och flera kartläggningar av judiska familjer pågick av olika organisationer. Först under senhösten 1942 svängde opinionen, vilket enligt Catomeris (2004) berodde på Tysklands misslyckanden i kriget. Då förändrades tongångarna mot judar i press och film och Sverige blev en aktör för att rädda judar, vilket exempelvis syntes i räddningsaktionen av de danska judarna 1943.

Carl Henrik Carlsson (2021) menar att judar i Sverige har upplevt en ökad antisemitism sedan åren kring 1990, då nynazismen fick starkare fäste och då antijudisk propaganda också spreds av närradiostationen Radio Islam. Sedermera har flera uppmärksammade attacker mot judiska byggnader i Europa (bland annat en med dödlig utgång i Köpenhamn 2015) lett till att judiska institutioner i allt högre utsträckning har ställts under bevakning och judiska aktiviteter omgärdats av säkerhetsarrangemang.

I Europa råder sedan Förintelsen i mainstreamdebatten en social norm av anti-antisemitism. Det har, som Lenz och Moe (2020, 301) påpekar, inte inneburit att antisemitiska föreställningar har försvunnit, utan snarare till att dessa har transformerats och dolts (exempelvis genom användningen av kodord) eller undertryckts. De hänvisar till en teori om kommunikativ "latens", alltså att negativa attityder gentemot judar tar sig uttryck i undertryckta och socialt acceptabla former. Vissa diskurser ger större möjligheter för dessa uttryck att ta form, som i konspirationsteorier. Antisemitism framstår dock även i dessa former sällan som en öppen fiendskap mot judar, utan snarare som bestående negativa idéer om judar och judiska attribut.

Studier av antisemitismen i Europa har de senaste åren visat på en diskrepans mellan vad attitydundersökningar visar om minskande antisemitiska attityder bland befolkningen i stort, och det faktum att judar upplever en ökande utsatthet. Majoriteten av Europas judar säger i en attitydundersökning att de upplever en stor och ökande antisemitism (Bergmann 2020). En förklaring till detta har sökts i sättet att mäta antisemitiska attityder. Efter en engelsk modell, har attitydforskningen därför övergått till ett "elastiskt" mått, som mäter utbreddheten av vissa antisemitiska attityder, snarare än att försöka ringa in dem som har starka antisemitiska uppfattningar. Mäter man på det viset blir det tydligare att det finns en utbreddhet av vissa stereotypa uppfattningar om judar i en stor grupp människor (Bergmann 2020).

Det går på samma sätt inte att i en enkel bild fånga den samtida antisemitismen i Sverige idag. Å ena sidan visar attitydundersökningar (se exv. Bachner och Bevelander 2021) att antisemitiska attityder i Sverige bara är spridda i en begränsad utsträckning och dessutom tycks sjunka över tid. Utbredningen av antisemitiska attityder och föreställningar tycks också mer begränsad i den svenska befolkningen jämfört med vad som är fallet i många andra europeiska länder. Enligt Dencik och Marosi (2018) har judar i Sverige generellt, jämfört med i andra europeiska länder, känt sig hemma i Sverige och betraktas som främlingar "endast" av en fjärdedel av befolkningen, vilket är mycket lågt i en europeisk jämförelse. Å andra sidan är svenska judar klart mer försiktiga med att bära yttre kännetecken på sin judiskhet och döljer i högre grad sin judiska bakgrund än judar i andra europeiska länder. En förklaring till detta menar författarna kan vara den höga homogeniteten i det svenska samhället, där judars inkludering i samhället har krävt en assimilation och uppgående i majoritetssamhället, snarare än integration och välkomnande i det mångkulturella samhället.

Under de senaste åren har flera större studier om antisemitismen i Sverige publicerats. På uppdrag av regeringen publicerade Brottsförebyggande rådet 2019 rapporten Antisemitiska hatbrott (Pollack Sarnecki, Sahlström, och Shannon 2019). Rapporten bygger dels på intervjuer med personer som utsatts för antisemitism, dels på en genomgång av anmälningar med antisemitiska motiv samt domar avseende brott med sådana motiv. Många av Brås intervjupersoner är bekymrade över antisemitismens utveckling i Sverige. Rapporten visar att hatbrott hos många leder till ångest, otrygghet och oro i vardagen och till att många svenska judar utvecklar ett säkerhetstänkande som bland annat kan leda till att de väljer att dölja sin judiska identitet, undviker vissa platser och begränsar sitt deltagande i det offentliga livet. Rapporten visar att antisemitism är ett fenomen som förekommer i olika typer av miljöer och sammanhang och att uttrycken varierar från nedvärderande skämt om judar, via kränkande beskrivningar, till grövre antisemitiska tillmälen, hot och våldsbrott. Rapporten konstaterar att personer som utsätter andra

för antisemitism kommer från olika typer av miljöer och att antisemitism förekommer i breda lager av befolkningen och skär genom olika religioner, sekulära grupper, politiska positioner och ideologier, men att radikalnationalistiska och våldsbejakande jihadistiska miljöer sticker ut som miljöer där antisemitismen utgör en del av själva grundfundamentet. Rapporten visar att även om de många olika miljöer där det förekommer antisemitism skiljer sig åt på olika sätt, delar de ändå i hög grad samma stereotyper och föreställningar kring judiska personer.

På uppdrag av Forum för levande historia gjorde Henrik Bachner och Pieter Bevelander (2021) en studie av antisemitiska attityder, vilken följde upp resultat från en liknande kvantitativ enkätstudie från 2005. Resultaten visade att stödet för traditionella antisemitiska föreställningar sjunkit i den allmänna opinionen mellan 2005 och 2010 samt att andelen som tar avstånd från sådana föreställningar ökat. Å andra sidan är det vad författarna kallar ”en betydande minoritet” som instämmer i vissa antisemitiska påståenden. Exempelvis instämmer en femtedel i påståendet att ”judarna har stort inflytande över världsekonomin” (Bachner och Bevelander 2021, 92). Författarna menar att resultaten indikerar att ”konspirationsteoretiska föreställningar av detta slag inte kan betraktas som en marginell företeelse i den svenska befolkningen” (2021, 93) vilket de menar bör tas på allvar, eftersom konspirationsteorier kan fungera starkt politiskt mobiliserande i vissa sammanhang och bland vissa individer.

Hansalbin Sältenberg (2022) har i en nypublicerad avhandling undersökt vad han kallar ”antijudisk rasism” i relation till svenskhet, genom djupintervjuer med svenska judar från olika delar av landet. Han spårar en förändring över tid, där äldre judar berättar om hur de, i ett samhälle som präglades av en relativ homogen svensk kultur och ett starkt krav på ”likhet”, ofta utgjorde ett exotiskt eller pittoreskt inslag. I detta sammanhang berättade många om sina egna och sina familjers ansträngningar att anpassa sig till svenska protestantiskt-sekulära normer och behovet av att vara diskret och försiktig med att visa sin judiskhet i många sfärer. Sältenberg visar hur det har funnits, och ännu finns, ett starkt tryck på judar att anpassa sig till ”protestantiskt-sekulära” normer, för att uppnå en position av ”underordnad inkludering” (2022, 174) i svenskheten. Han menar dock att detta har lett till en känsla av ”osynlighet” i det svenska samhället. Så länge svenska judar förhåller sig till denna osynlighet har de under tiden sedan Förintelsen i stort kunnat räkna med en viss nivå av tolerans i det svenska samhället, eftersom denna osynlighet inte utmanat den svenska homogeniteten. Sältenbergs avhandling bidrar också till en bild av att många svenska judar känner sig tvungna att ständigt överväga huruvida de kan vara öppna med sin judiska identitet i olika sammanhang och att upplevelsen av att vara öppen ofta är förknippad med att få reaktioner – allt ifrån exotifierande kommentarer till obehag till direkt aggression. Med utgångspunkt i detta är Sältenberg kritisk mot en föreställning om rasism mot judar som enbart grundad i identifierbara men ganska marginella grupper, men inte som ett strukturellt fenomen i det svenska samhället, en föreställning som kan framställa Sverige som ett land med begränsade problem med antisemitism. Han menar att förståelsen av antisemitism som endast definieras som något spektakulärt gör vardaglig antijudisk rasism osynlig, vilket i sin tur bidrar till en förståelse av rasism mot judar som något marginellt och därför svårt att förstå. Detta gör det i sin tur svårt att identifiera vardagliga kommentarer, sociala interaktioner och påstådda ”skämt” som uttryck för rasism. Hans intervjupersoner gav många exempel på ”vardagsrasism” (Essed 1991) men identifierade ofta inte detta som antisemitism, vilket Sältenberg alltså hänför till en stark samhällelig diskurs i vilken antisemitism alltid utmålas som ”spektakulär”, extrem och något som kommer utifrån eller från ytterkanterna i samhället.

Antisemitism i Malmö

I svensk och internationell press har Malmö beskrivits som en stad där antisemitismen blomstrar; en antisemitism som framställs som triggad av Israel–Palestina-konflikten och som påstås rikta sig mot svenska judar som ansvariga för de handlingar som den israeliska regeringen vidtagit. Säkerhetssituationen för den judiska gruppen i Malmö har varit i medialt fokus sedan cirka 2008.

Innan dess finns det begränsade källor i så väl litteratur som press om antisemitismen i Malmö och judars otrygghet. Det judiska församlingshemmet i Malmö byggdes dock redan på 1980-talet och förseddes med säkerhetsfasad och -sluss, som reaktion på den ökade hotbild som man såg redan då (Kommunikation med JFM, 2022-09-06).

En rad uppmärksammade incidenter under och efter 2008 placerade Malmö på den nationella och internationella kartan. I samband med att konflikten mellan Israel och Palestina blossade upp på Gazaremsan inträffade flera händelser i Malmö som fick mycket uppmärksamhet. Bland annat anordnades en demonstration till stöd för Israels rätt att existera, vilken blev attackerad med stenar, ägg och raketer, samt med verbala uttryck för antisemitism. Deltagarna i demonstrationen, många av dem judar, fick söka skydd i omkringliggande gränder. Denna händelse – en viktig nyckelhändelse i mediabilderna av Malmö som en stad särskilt präglad av antisemitiska hatbrott – rapporterades i både nationella och internationella medier. Uppmärksammat blev också responsen från stadens dåvarande politiska ledning – en respons som i sig uppfattades som antisemitisk av många (Wigerfelt och Wigerfelt 2016). Något annat som är välrapporterat i media är de många verbala men även våldsamma attacker som den ortodoxe rabbin som bott i staden sedan 2004 och som är tydligt synlig på Malmös gator i sin typiska utstyrsel med hatt och långt skägg. Händelserna och mediefokuset ledde till att det internationella Simon Wiesenthal-centret 2010 avrådde judar från att resa till Malmö för att de menade att deras säkerhet inte skulle kunna garanteras. JFM protesterade dock mot detta beslut och menade att det var ”överdrivet” (*Sveriges radio*, 12 juli 2011).

2014 blossade konflikten mellan Israel och Palestina upp igen i Gaza, vilket i Malmö innebar en ökad fientlighet mot judar och judiska byggnader. Fönster krossades i synagogan och vid ett tillfälle försökte fem personer som skrek antisemitiska slagord tränga sig in i det judiska församlingshemmet (*Sydsvenskan*, 28 mars 2014). 2017, i samband med protesterna efter att Trump beslutat sig för att flytta den amerikanska ambassaden i Israel till Jerusalem, attackerades den judiska begravningsplatsen i Malmö av brandbomber (*Sveriges radio*, 11 december 2017).

Utöver denna omfattande rapportering i svensk och utländsk media, finns dock en begränsad systematiserad kunskap om hur antisemitismen i Malmö ser ut och tar sig uttryck. Ser man till Brå:s hatbrottsstatistik framkommer att antisemitiska hatbrott under 2020 stod för en femtedel av de anmälda hatbrotten med rasistiskt motiv i Malmö, vilket är högre än i Stockholm och Göteborg. Antalet anmälda fall av hatbrott med antisemitiska motiv var 18 stycken i Malmö under 2020, att jämföra med Stockholms kommun som har en lite mer än dubbelt så stor befolkning och där antalet var 28 stycken (Brottsförebyggande rådet 2021). Berit Wigerfelt och Anders Wigerfelt (2015; 2016) utförde 2012–2014 en intervjustudie med skånska judar med fokus på hatbrott. Deras intervjupersoner uttryckte rädsla för fysiskt våld liksom för hot på nätet, men berättade också om kränkningar i form av ”skämt” om judar. I min egen rapport, *Skolgårdsrasism, konspirationsteorier och utanförskap* (Katzin 2021), visar jag att judiska barn och unga i Malmös skolor har svåra och komplexa erfarenheter av utanförskap och antisemitiska påhopp, samt att engagerad skolpersonal har berättelser om antisemitism i klassrummen och om en oförståelse och okunskap bland övrig personal.

I rapporten om antisemitiska attityder i Sverige från Forum för levande historia framkommer att de som bor i regionen ”Stormalmö” har en lägre grad av antisemitiska attityder än landet i stort. Författarna pekar på att de problem med antisemitism som finns i Malmö alltså inte kan relateras till en högre grad av antisemitiska attityder i befolkningen i området (Bachner och Bevelander 2021). Å andra sidan behöver förekomsten av antisemitiska föreställningar i befolkningen i stort inte spela så stor roll för judiska upplevelser – eftersom det räcker med att några få ger uttryck för det, särskilt om de gör det genom hot eller aggressivitet.

Metod och material

Den här studien baserar sig framför allt på data från tre material. Jag har studerat protokollen från de tio samråd för judiska Malmöbor som har hållits under perioden december 2019-juni 2022. De spelar ingen avgörande roll i undersökningen och diskuteras därför inte närmare i detta avsnitt. Desto större plats tar den digitala kvalitativa enkätstudie (med 39 deltagare) och den uppföljande intervjustudie (med 10 deltagare) som jag har gjort med judiska Malmöbor under perioden mars-maj 2022. De presenteras närmare här nedan.

Att studien är kvalitativ innebär bland annat att den inte strävar efter att vara generaliserbar i statistisk mening, utan snarare att berätta en så komplex och omfattande historia som möjligt. Kvalitativ forskning ger alltså inte statistisk säkerhet, men möjlighet till djupare insikter och kunskaper som rör sig på ett annat plan. Snarare än att dra slutsatser om vad alla judiska Malmöbor har för erfarenheter, behov och önskemål kan studie bidra med en djupare förståelse samt peka ut ett antal teman som beskriver hur det kan vara att leva judiskt i Malmö. Jag har också följt den metodologiska ingång som innebär att deltagarna ses som medskapare av den kunskap som studien producerar, både genom sina berättelser, sina tolkningar och sitt meningsskapande. I tolkningen av datan är också min egen kunskap och mina erfarenheter av att tillhöra minoriteten betydelsefulla. Även om studien gäller Malmö skulle man också kunna tänka sig att många av dessa teman också är aktuella för judar på andra platser i Sverige och i vissa fall också i världen i övrigt.

EN KVALITATIV ENKÄTSTUDIE BLAND JUDISKA MALMÖBOR

En kvalitativ enkätstudie är inte detsamma som det man vanligtvis associerar med enkäter: insamlandet av statistik. En kvalitativ enkät består (mestadels) av öppna frågor kring ett visst ämne, med målet att få fram en komplex berättelse från den svarande, om dennes subjektiva erfarenheter, praktiker och berättelser, för att bygga den kvalitativt orienterade forskarens djupare förståelse av ett visst ämne (Braun m.fl. 2021). En anledning till att göra en kvalitativ enkätundersökning är att man har möjlighet att få med fler svarspersoner än om man enbart genomför intervjuer med enskilda respondenter. Intervjuer tar längre tid och kräver mer av både svarande och forskare. Att få med fler svarspersoner handlar då inte om att kunna skapa en statistisk representativitet eller generaliserbarhet, utan om att kunna få en rikare bild av det undersökta ämnet (Braun m.fl. 2021). Det kan också möjliggöra för dem som av olika anledningar inte känner sig bekväma eller har möjlighet att delta i en intervju; det ger deltagaren större kontroll, är mindre inträngande och kan upplevas som mindre krävande än att bli intervjuad (Braun m.fl. 2021). Den största bristen med att använda sig av onlineenkäter är att det, för forskaren, kan vara svårt att styra och kontrollera vilka som svarar, samt att det digitala formatet kan upplevas exkluderande för vissa grupper (framför allt äldre). Därför gäller det att på förhand ha en väl uttänkt strategi för svarsinsamling, där frågor om tillförlitlighet och representativitet är övervägda (Evans och Mathur 2018).

Eftersom jag ville undvika att enkäten skulle spridas till människor utanför den judiska gruppen i Malmö, bestämde jag mig för att inte sprida enkäten så brett som möjligt. I stället använde jag mig av den så kallade "snöbollseffekten", där spridningen sker organiskt från forskarens kontakter och vidare i deras kontaktnät. Jag skickade alltså ut enkäten tillsammans med ett informationsbrev per mail till alla mina judiska kontakter i Malmö, både församlingsanslutna och andra. Dessa kontakter har jag mestadels fått genom mitt professionella engagemang för minoriteten i staden. Jag såg särskilt till att nå ett antal kärnpersoner som jag vet själva besitter ett viktigt kontaktnät i det judiska Malmö, för att få dem att sprida enkäten vidare.

I mailet bad jag dem att i sin tur vidarebefordra till andra judiska Malmöbor, men att inte lägga ut enkäten i sociala medier eller andra öppna grupper. Det enda forum jag godkände att länken lades ut i var JFM:s intranät. Ett annat skäl till att jag inte ville att enkäten skulle läggas ut i

diskussionsforum var att jag inte ville att de svarande skulle ha tagit del av eller deltagit i en diskussion om enkäten eller studien innan de svarade. Givetvis blev svarsantalet begränsat av denna strategi, men svaren som har inkommit är kvalitativa och det framstår som att den inte har besvarats av andra än judiska Malmöbor. De 39 svar som inkommit är också ett mer än fullgott antal enligt litteraturen om kvalitativa enkätstudier (se bl. a. Braun m.fl. 2021; Evans och Mathur 2018).

Enkäten bestod av demografiska och tematiska frågor (se närmare i bilaga 1). I informationen i inledningen till enkäten uppgavs att den skulle ta mellan 15 och 45 minuter att besvara. De som besvarat enkäterna har dock gjort det med stor skillnad i svarslängd och noggrannhet. Enkätverktyget mäter tiden skrivandet av enkätsvaret har tagit. Ett fåtal har besvarat enkäten på endast fem minuter, några stycken har tagit upp emot två timmar på sig. Genomsnittligen har deltagarna besvarat enkäten i cirka 45 minuter, vilket tyder på att många har lagt mer tid än vad jag hade uppskattat på att besvara frågorna noggrant och eftertänkt.

INTERVJUER MED JUDISKA MALMÖBOR

Av de 39 personer som besvarade enkäten anmälde 22 stycken intresse för att delta i en fördjupande intervjustudie. Av tidsskäl och för att få en bra spridning i det insamlade materialet valdes elva av dessa ut för intervju. Urvalet gjordes utifrån de bakgrundsvariabler som angivits i enkäten (ålder, könsidentitet, församlingsmedlemskap, relation till den judiska identiteten samt relation till språket jiddisch) med målet att få en så god spridning av bakgrund, erfarenheter och röster som möjligt. Efter att intervjuerna hade genomförts meddelade en av intervjupersonerna att denna önskade att den genomförda intervjun inte skulle användas i materialet. Intervjumaterialet är därför baserat på tio intervjuer. Av dessa har jag tidigare träffat ett fåtal vid enstaka tillfällen, men jag har inte intervjuat någon som jag kan sägas känna sedan tidigare.

De intervjuade personerna är mellan 35 och 80 år gamla (för intervjuer med yngre judiska Malmöbor hänvisar jag till min rapport *Skolgårdsrasism, konspirationsteorier och utanförskap* (Katzin 2021)). Hälften av intervjupersonerna identifierar sig som kvinnor och hälften som män. Fem personer är födda i Sverige och fem personer är födda och uppvuxna utomlands (Israel, Polen, Ryssland och USA). Tiden de intervjuade har bott i Malmö varierar mellan (i princip) hela livet som längst och som kortast två år. Samtliga intervjuer är genomförda på svenska, men ibland med vissa engelska ord och uttryck instuckna i samtalet (dessa är översatta i rapporten av mig). De intervjuade personerna definierar sin judiska identitet på olika sätt, från ortodox religiöst till sekulärt och kulturellt till genom familjeband enbart. Sex personer har två judiska föräldrar, tre har en judisk förälder, en har konverterat till judendomen i vuxen ålder. Sex personer är idag medlemmar i en judisk församling, två personer har varit medlemmar i judiska församlingar tidigare men är det inte nu och två personer har aldrig varit medlemmar i någon judisk församling. Kunskapen om jiddisch varierar från kunskap om enstaka ord till förmåga att läsa, förstå och föra vardagliga samtal på jiddisch (endast en av intervjupersonerna har haft jiddisch som modersmål men talar det idag inte helt flytande).

Av intervjuerna har nio genomförts i lokaler i Malmö stadshus och den tionde genom videosamtal i den digitala tjänsten Teams (intervjupersonen önskade genomföra intervjun på detta sätt på grund av sjukdom). Samtliga intervjuer har inletts med att jag har förklarat intervjuens upplägg, intervjupersonernas anonymitet och vilka åtgärder som omgärdar behandling och lagring av materialet, varpå intervjupersonerna tydligt fått ge sitt informerade samtycke. Intervjuerna har utförts på ett semistrukturerat sätt, det vill säga rört sig runt vissa förutbestämda teman, men med öppna frågor och i ett löpande samtal där intervjupersonerna givits möjlighet att utveckla sina tankegångar i de riktningar de naturligt går. Intervjuerna har spelats in och sedan transkriberats verbatim. Citaten har i rapporten redigerats i vissa delar för att göra dem mer lättlästa. Alla intervjuer är genomförda individuellt och varade i snitt 1 timme och 10 minuter (den kortaste intervjun var cirka 45 min och den längsta cirka 1 timme och 45 minuter).

Genom intervjuer är det möjligt att fånga mer komplexa omständigheter och utvecklade reflektioner. En intervju är dock inte en direkt avspegling av ett faktiskt skeende, utan utspelar sig i ett samspel mellan den som intervjuar och den intervjuade. I intervjuerna ges insikter i relationer, upplevelser och känslor, men också i strukturer och vardagsliv. Intervjuerna ger en bild av aktörernas praktiker liksom av deras förhållningssätt, men metoden är inriktad på att få fram deltagarnas perspektiv snarare än objektiva fakta (Kvale och Brinkmann 2014).

REFLEKTIONER OCH ÖVERVÄGANDEN KRING DATAINSAMLINGEN

Inbjudna till att delta i studien var alla som är judiska Malmöbor, enligt minoritetslagstiftningens självidentifikationsprincip. Det finns ju, som ovan nämnt, förmodligen ganska många Malmöbor som har något slags judisk koppling och därför skulle kunna betrakta sig som judisk Malmöbo. Det är dock troligt att det framför allt är de som starkare identifierar sig med sin judiskhet som känner sig manade att delta i en sådan här studie, och det påverkar svarens representativitet. Man kan alltså räkna med att de som deltar i studien är mer vakna för frågor om judiskhet och antisemitism, än den genomsnittlige person i Malmö som har någon judisk koppling.

Det har varit viktigt att få med även judiska Malmöbor som inte är församlingsanslutna i studien. Det har i viss mån gått, men påverkas förstås också av att de judar som är organiserade judiskt, vilket i Malmö företrädesvis innebär att de är med i JFM eller i den andra, mer nybildade, församlingen Samfundet för traditionell judendom, i många fall har en starkare identifikation med det judiska än de som står utanför församlingarna, oavsett om de betraktar sig själva som religiösa eller inte. Det faktum att ungefär hälften av alla som besvarat enkäten någon gång har varit på samråd och att det representerar de flesta som överhuvudtaget varit på dessa samråd (enligt uppgift given av Malmö stads samordnare för nationella minoriteter, Sanna Jälevik), signalerar att det bland dem som besvarat enkäten finns en stark överrepresentation av personer som är engagerade i sina minoritetsrättigheter och har mer kunskap och information om dessa frågor än den genomsnittliga judiska Malmöbon, samt en närmare kontakt med kommunen, vilket förmodligen också samspelar med hur de har nåtts av enkäten.

Eftersom det inte går att avgränsa den judiska gruppen i Malmö och därmed inte fastställa dess demografiska sammansättning, är det svårt att bedöma hur en representativ urvalsgrupp ser ut. Bland enkätsvaren (se bilaga 2) kan man se att det förmodligen finns en viss överrepresentation av äldre människor, kvinnor och församlingsmedlemmar. Å andra sidan skulle det kunna vara så att äldre människor och församlingsmedlemmar, i högre utsträckning än yngre icke-organiserade judiska personer, betraktar den judiska identiteten som en central del av livet och därför i högre utsträckning har känt sig manade att svara. När jag gjorde urvalet till intervjuerna eftersträvade jag att få med så många skilda röster som möjligt och representationen i den gruppen är styrd av detta. Trots deras inbördes skillnader finns det dock mycket i svaren som liknar varandra och berättar om gemensamma erfarenheter och utgångspunkter för judiska Malmöbor oavsett ålder, kön, organisering och ursprung.

Språk och kulturell identitet

INLEDNING

I det här avsnittet ska de judiska Malmöbornas berättelser om sin kulturella identitet och sin relation till minoritetsspråket jiddisch ges utrymme, tillsammans med en diskussion kring hur staden skulle kunna stärka sitt arbete med dessa frågor. Kapitlet kommer inledningsvis att uppehålla sig kring hur de judiska Malmöborna definierar sin judiska identitet och vilka element som är centrala i den. Sedan kommer deras berättelser om relationen till judisk kultur i allmänhet och judisk kultur i Malmö specifikt att lyftas fram. Efter det följer en diskussion om språket jiddisch.

Redan nu är det dock värdefullt att säga att det inte går att likställa alla nationella minoriteters relation till sitt minoritetsspråk. För den nationella minoriteten judar är kopplingen till minoritetsspråket inte alls lika stark som till exempel för den sverigefinska minoriteten, där språket är ett av de främsta definierande elementen. Få svenska judar talar idag jiddisch som modersmål, många kan mycket lite av språket. Det betyder inte att språket är oviktigt; tvärtom finns en ambition och vilja hos många i gruppen att väcka språket till liv. Men för den judiska gruppen i Malmö är, som vi kommer att se, språket nära förknippat med den kultur i vilket det blomstrade, dvs Europa från 1700-talet fram tills Förintelsen. Därför är, för de judar som har *aschkenaziskt* ursprung, vilket de flesta judar i Sverige och Malmö har, den språkliga och kulturella identiteten nära sammanflätade, trots att man inte kan tala, läsa eller skriva på språket.

Här är också viktigt att nämna att den judiska gruppen i Malmö är heterogen och har sina rötter på många olika ställen – i olika delar av Europa, Mellanöstern, Sydamerika och USA, med skilda judiska uttryck och erfarenheter. Det betyder att det också finns judar i Malmö som tillhör en annan etnisk gren av judendomen, som kan ha närmare band till exempel till hebreiskan eller till *ladino*, och vars kulturella uttryck också behöver vara representerade i strävan att lyfta de nationella minoriteternas språk och kultur. En sådan strävan behöver också vara uppdaterad och samtida. Mer traditionella kulturella yttringar behöver för den skull inte förbises.

Att fånga vad identitet är låter sig inte göras på något enkelt sätt. Det är ett komplext begrepp, där en viss kollektiv identitet kan formas av några olika samverkande aspekter. Den malmöitiska judiska identiteten formas exempelvis inte bara av det judiska utan också av det svenska och malmöitiska. Det här avsnittet försöker alltså inte att teckna någon fullständig bild, utan framför allt lyfta fram några centrala komponenter som framträder i materialet och som i litteraturen brukar lyftas som viktiga delar av den kollektiva judiska identiteten (se exv. Dencik 1993).

JUDISK IDENTITET FÖR MALMÖJUDARNA

Hur definierar judiska Malmöbor sin identitet?

I enkäten frågade jag hur de svarande själva definierade sin judiska identitet. Framträdande i svaren är betydelsen av den judiska kulturen, släktband och uppväxt liksom traditioner och/eller religion (den judiska relationen till fenomenet "religion" diskuteras mer nedan). Etnisk tillhörighet och gemenskap är också återkommande svar, liksom den gemensamma historien och banden till judisk filosofi och litteratur. Jag frågade också vad de svarande ansåg var viktigast i deras judiska identitet. Här är det den gemensamma historien, den gemensamma kulturen och samhörigheten med andra judar, lokalt och globalt, som lyfts fram, liksom betydelsen av familj och traditioner, såsom mat och högtider. Mindre framträdande, men centralt för en del av deltagarna, är religion, trosuppfattning, spiritualitet och etik.

Det judiska har alltså med personlig identitet att göra, ”det är något som särskiljer mig på gott och ont” (E11), det är ”rötter”, ”någonting att hålla fast till” (I6), det är en identitet som ”andra inte i hade i min lilla by [i Skåne] där alla var svensk medelklass” (I8). Precis som E39 skriver är de olika delarna i identiteten givetvis sammanflätade.

E39: För mig är det judiska en del av min DNA. Det är språk (jiddisch primärt, men även hebreiska), traditioner (så som att fira judiska helger), familjeberättelser och sedan också en gemenskap med andra judar.

Några centrala aspekter av det som lyfts fram av deltagarna i studien går att förstå genom de ovannämnda teorierna om föreställd gemenskap – en gemenskap som upplevs som *begränsad* för att den har gränser, om än elastiska, och som upplevs som en *gemenskap* för att den uppfattas som att den bygger på ett djupt men horisontellt kamratskap (Anderson 2006, 7, se mer i avsnittet Vad är judiskt?). Upplevelsen av ett gemensamt arv, ”en tillhörighet att föra vidare” som E2 skriver, är något som flera deltagare i studien beskriver. Gemenskapen bygger på det som varit, på relationerna i nuet och på framtiden; att samlas runt högtiderna, ceremonierna och på det sättet ”umgås med bandet bakåt också” som E12 skriver. E19 påpekar att gemenskap med andra judar är förutsättningen för den judiska identiteten, ”[m]an kan inte vara jude själv”. Likadant säger I6: ”jag vet inte vad judisk identitet är om man inte är bland andra judar.”

Givetvis finns också skillnader mellan deltagarnas upplevelser av det judiskas roll i deras identitet. Såväl I2 och I3, som båda är äldre, menar att de ser skillnader på hur yngre judar förhåller sig till sin judiskhet. Det finns en dubbelhet, antingen är de yngre inte så engagerade, eller så går de ”all in”. I2 beskriver att han uppfattar att utvecklingen överlag går mot ett mindre engagemang.

I2: Det är en generell trend. Det är väl, vad ska man säga, synligt även hos familjer som egentligen en gång i tiden var traditionella. Det blir mindre och mindre och mindre. Men sen! Man ska inte dra såna här generella slutsatser för att det finns många exempel på att något kanske vaknar... Hos någon vaknar den judiska identiteten på nytt. Jag har mycket goda vänner i Stockholm där barnen har blivit riktigt religiösa, håller *kosher* och blir väldigt förnärmade när föräldrarna kör bil på de judiska helgerna⁷ och så. Så det kan bli naturligtvis konfliktfyllt! Ja, vi skrattade lite grann när vi hade ett seminarium och de som anordnade detta brydde sig inte om att det var kosher, men alltså barnen vägrade att äta. Föräldrarna var väldigt olyckliga, alltså ett veckoslut utan mat!

Han känner en viss besvikelse på sina barn som inte lever judiskt på samma sätt som han gör. Han menar att detta kan bero på att det är mycket svårare nu att ha det judiska som en självklar del av livet, på det sätt som det var när han växte upp, utan att det kräver mycket mer av ett aktivt val.

I2: Det är jättesvårt, man kan inte pracka på barnen sin identitet men det är jag fullt medveten om och jag låter mina barn... Mina föräldrar, de utövade väldigt lite påtryckningar på mig. Men det klart, de tog oss till en chanukka-fest, vi åkte med dem eller på egen hand till de här judiska klubbarna, eller så åkte vi på kollo eller sommarläger. Det var ju en naturlig ingrediens i vårt liv.

Flera deltagare i studien beskriver också sin judiskhet på det viset som Buckser (2000) kallar att förhålla sig till det judiska som ett ”symboliskt utrymme” där individerna själva kan sätta ihop de delar av det judiska som de önskar i sina identiteter. Detta blir ett sätt att förhålla sig till att många av dem på samma gång har det svenska som en stark del av identiteten, och kanske också firar några av de kristna högtiderna, såsom jul. I10, vars släkt har varit i Sverige sedan ”mitten av 1800-talet eller något sånt där” menar att släkten blivit ”väldigt försvenska[d]”, på gott och ont, syftande på det spänning som finns i den hotande upplösning av det judiska över tid som det innebär att leva djupt innesluten i majoritetssamhället. I5s judiske förälder valde ”att leva svenskt och efter den svenska kristna kalendern” vilket innebär att hon i vuxen ålder själv fått

⁷ Detta är förbjudet enligt judisk religiös lag.

söka sitt judiska arv, vilket hon gör genom att ”välja då, vilka element [som] ska vara med eller inte”. Någon enstaka av dem jag talat med talar för (sin egen) assimilation och vill i och med sin invandring till Sverige avsäga sig delar av sin (israelisk-)judiska identitet. Men framträdande i undersökningen är snarare ett uttryck för att de judiska Malmöborna vill kunna bevara sin identitet, fast som integrerade i mångkulturellt samhälle. I1, som också har en judisk och en icke-judisk förälder, beskriver det som att han fått dubbelt upp av allt.

I1: Den rikedom som ligger i att man har två olika typer utav kulturer och likaså språk. /.../ Du ser på mig, jag är inte religiös men det [judiska] har ändå spelat en stor roll i mitt liv för det har berikat mig, det här med 'dubbla chanser av allting'. /.../ Det är inte bara det här med att man äter mat och att man firar de här festerna, det är just mötena med människor som blir fler när man har de här dubbla, det är framför allt det som är det viktigaste.

I9 beskriver att hon lever en "judaism light /.../ det är liksom precis den nivå som känns bra för mig personligt". Mest tydligt uttrycker I8, som är i yngre medelåldern, detta sätt att förhålla sig till det judiska som ett "symboliskt utrymme".

I8: Ja, men jag tycker att det är viktigt att det [judiska livet] finns liksom! /.../ Alltså, jag vill inte gå på gudstjänst varje fredag och lördag och så där, jag vill ju kanske göra annat. Men jag vill att det ska finnas! Jag vill att någon annan gärna ska upprätthålla det och så vill jag kunna göra härliga små mysiga, lite... Det är sant! Alltså, lite så pittoreska gästspel där och bara åh, alla sångerna och... Men jag vill ju inte känna att jag måste vara där från 9.30 till 12 varje lördag! Så det är ju väldigt... Jag tycker inte själv att jag är logisk i detta!

MK: Nej, jag förstår. Du vill att det ska finnas judiskt liv i Malmö och så...

I8: Ja! [skrattar]

MK: ...vill du ta del av de delar som du...

I8: Så vill jag plocka lite russin ur den kakan, ja. Ja!

I8 och I9 är båda föräldrar och strävar efter att överföra det judiska arvet till barnen och att få dem att tycka att det är relevant att ha i sina liv, eftersom det är viktigt för dem, oavsett denna frihetliga inställning till vad det innebär att leva judiskt. I9 berättar att hon har blivit en aktiv medlem i den judiska församlingen när hon fick barn, "för barnens skull", så att de ska få en judisk identitet och ett judiskt sammanhang. I8 har gjort likadant.

I8: De ska på något vis veta om sitt ursprung, de ska veta om att det är traditioner /.../ På ett sätt kan jag tycka själv att det är ologiskt, för jag tycker inte... Jag är liksom inte religiös men jag tycker ändå att det är viktigt.

Vilken betydelse har religionen i identiteten?

Den judiska kopplingen mellan religion/religiösa traditioner, etniska traditioner och kollektiv historieskrivning skiljer sig åt från kristendomen och islam, där det inte på samma sätt finns ett band mellan trosuppfattning och folktillhörighet. Det innebär att den personliga trosuppfattningen enligt många egentligen inte är det som avgör om man är jude, det är tillhörigheten till den judiska gemenskapen. Som Dencik (2007, 11) påpekar finns det ingenting som hindrar att man är "judisk ateist", till exempel. Själva den religiösa tron är också huvudsakligen oväsentlig i den judiska teologin, det är ett visst levnadssätt (utifrån tolkning av religiösa texter) som utgör också själva religionen i det judiska livet. En relevant observation är att i Denciks (2003) studie över svenska judar så definierade mer än en tredjedel av de svarande (som alla, trots detta, var församlingsmedlemmar) sig själva som sekulära judar, men en stor andel ansåg ändå att det var en viktig del av deras judiska identitet att observera judiska traditioner.

Så vad har de judiska Malmöborna i min studie för relation till religionen och de religiösa traditionerna? Det varierar över hela skalan, från de som kallar sig övertygade ateister till de som är observanta ortodoxa judar. Som nämnt ovan var det bara några av de svarande i enkäten som nämnde religion som viktigt i sin judiska identitet. Det är dock många som tycker det är centralt med traditioner som har sin botten i det religiösa judiska livet. Som I2 beskriver så är det vanligt att på olika sätt upprätthålla dessa traditioner, oavsett trosuppfattning, och detta band till historien utgör en slags kärna i den judiska identiteten.

MK: Men, vad skulle du säga, för att liksom hålla samman den judiska gruppen, eller som du säger, framtiden för den judiska gruppen. Är det det religiösa och engagemanget i församlingen eller är det mer det kulturella och gemenskapen – vad tror du är viktigast?

I2: Jag tror att gemenskapen är det viktigaste och det är det kittet som... Men det vore ju helt fel att säga att religionen spelar ingen roll, för den finns med. /.../ Kalla det den historiska bakgrunden, alltså, jag menar... /.../ de flesta av våra högtider har ett historiskt innehåll i botten. Om det är *pesach*⁸ eller *purim*,⁹ om det är *chanukka*¹⁰ – självklart. Vissa är inte det, men även såna högtider som inte är historiska, som till exempel *jom kippur*¹¹... Jag tycker det är... Det är märkligt nog många av mina bekanta som inte är troende, de fastar¹². Sen finns det vissa rituella handlingar. Du vet, det här med *brit milah*¹³ är ju oerhört viktiga källor. Inte många judiska familjer där gossarna inte är omskurna. Av någon anledning så tycker man att det är viktigt med någonting.

Vilka traditioner är det som har denna centralitet för identiteten? Det är de stora högtider som I2 nämner (och ett par till, som *rosh hashana*¹⁴), det är omskärelsen, och det är maten. Som E31 skriver: "[o]avsett ålder eller bakgrund betyder maten en gemensam tradition". Det kan innebära att äta *kosher*¹⁵, eller åtminstone följa några judiska matregler, som att undvika fläsk och skaldjur, att äta *matze*¹⁶ på *pesach* och att laga traditionell mat (vilken det är varierar dock beroende på vilket geografiskt område och etnisk inriktning man härstammar från). I10 reflekterar över judendomens centrala relation till mat och hur det får honom (och andra) att ständigt påminnas om sin identitet.

I10: Hemma håller vi kosher faktiskt, det är väl en av de få familjerna i den här staden som håller kosher! Men på landet! Så håller vi inte kosher. Men det betyder till exempel att vi inte äter griskött eller skaldjur. Jag har ätit griskött och skaldjur, jag är väl medveten om vad det smakar, jag är väldigt förtjust i krabba. Men jag har inte ätit det på 30 år. Och det är... Det finns flera anledningar till det va. En anledning är att man... Mat är ju en så central del av livet. Så genom att ha de här avgränsningarna så... så glömmer jag inte bort att jag är jude.

⁸ Pesach är en högtid till äminnelse av uttåget ur Egypten (*Nationalencyklopedin*, pesach).

⁹ Purim är en glädjehögtid som firas till minne av de persiska judarnas räddning undan förintelse (*Nationalencyklopedin*, purim).

¹⁰ Chanukka är en ljushögtid som firas till minne av återinvigningen av Jerusalems tempel (*Nationalencyklopedin*, chanukka).

¹¹ Jom kippur, försoningsdagen, räknas ofta som den främsta av de judiska helgdagarna. Under jom kippur ska man fasta och göra bot (*Nationalencyklopedin*, jom kippur).

¹² Vilket judisk religiös sed föreskriver att man ska göra på jom kippur, se ovan.

¹³ Brit milah, den omskärelse som enligt judisk tro ska äga rum på varje judiskt gossebarn på hans åttonde levnadsdag i enlighet med ett religiöst påbud (*Wikipedia*, Berit mila).

¹⁴ Rosh hashana är det judiska nyåret (*Wikipedia*, Rosh hashana).

¹⁵ Kosher är en term för ett föremåls användbarhet för rituellt bruk, oftast avses dock mat som är tillåten att äta enligt judendomens matregler (*Nationalencyklopedin*, kosher).

¹⁶ Matze eller matza är det osyrade bröd som äts under pesach (se fotnot ovan) till minne av den flykt som judarna tvingades till när de lämnade Egypten, då brödet inte hann jäsa (*Nationalencyklopedin*, matza).

Centralt i den judiska traditionen finns också att hålla *sabbat/shabbes*.¹⁷ I6, som inte alls definierar sig som troende, tänder ändå ljus så gott som varje fredagskväll och säger att det ”betyder jättemycket” för honom, men att det (i hans fall) inte har någonting med tro att göra. På samma sätt förhåller sig I1 som är icke-troende men mycket kunnig om judiska traditioner som han i hög grad följer.

I1: Trots att jag inte är religiös då, så har jag då haft med vänner till kanalen eller till stranden och gjort *taschlich*,¹⁸ för jag tycker att det är en jättefin... Jag tycker att det är rätt skönt att göra det, bara slänga ut sina synder [skrattar] i havet!

Dessa skillnader mellan kristendom och judendom i sambanden mellan personlig trosuppfattning, religiös tillhörighet, etnisk identifikation och kulturella traditioner och uttryck, gör att det kan vara svårt för den som tillhör det svenska majoritetssamhället att förstå vad det innebär att vara jude och leva judiskt. De missuppfattningar som finns kan innebära såväl en övervärdering som en undervärdering av det religiösa betydelse för det judiska livet. Detta är något som flera av deltagarna i min studie tar upp. I6 har en partner med etniskt svensk bakgrund och har brottats med denna missuppfattning i sin relation. Han beskriver att hon kommer från ett ”extremt sekulärt” svenskt hem och att hon blev obekväm när han visade eller beskrev olika traditioner som var viktiga för honom, som att läsa över ljusen på sabbaten.

I6: Hon typ ’oj, det här... det här måste vara en supertroende människa!’ och sen att förklara typ ’nej, men du kan inte se på judendom eller judiska traditioner på samma sätt som du skulle om det var en kristen människa, för det är inte samma sak /.../ jag vet att det här ser ut som någonting superreligiöst för dig men det är inte det för mig’. Och för mig är det supertyd[ligt], alltså inget konstigt alls /.../ De flesta som inte kommer från någon judisk bakgrund eller folkgrupp, har svårt att skilja mellan religiöst och etniskt... eller alltså de identitetsgrejerna. Och många svenskar har svårt med... tro! [skrattar]

I2 raljerar dock lite över den etniskt svenska relationen till sin egen kristna bakgrund, när han reflekterar över de judiska traditionernas relation till religionen.

I2: Jag menar talar vi om chanukka så kan man alltså säga att det har inte med religion att göra... Jag har hört det från... Det är en del svenskar som säger ’jul har inget med religion att göra’. Mmm, ja! [ironisk ton] Det är bara kommersen som är kvar, eller?

Frågan om traditionens roll i den judiska identiteten har varit i fokus på flera samrådsmöten med judiska Malmöbor, då deltagarna önskat att judiska traditioner ska räknas in i arbetet med de nationella minoriteterna. Det har stött på patrull eftersom lagstiftningen endast talar om kultur, vilket kan tolkas som att religiösa traditioner inte ska stärkas som en del av den nationella identitetspolitiken. Detta tycker dock samrådsdeltagarna är fel och vill tolka in judiska traditioner som aspekter av judisk kulturell identitet (Samrådsprotokoll 200123). Vid ett samråd beskrevs de judiska helgdagarna som något som ”judiska Malmöbor på olika sätt förhåller sig till – från vagga till grav”, oavsett om de är religiösa eller inte (Samrådsprotokoll 210420). Som I3 påpekar är detta, för det offentliga, en utmaning i förhållande till det gängse svenska sättet att se på förhållandet mellan religion, tradition och identitet och den okunskap om och oförståelse av andra sätt att förhålla sig som är rådande i Sverige. Hon beklagar sig över okunskapen och ointresset hon tycker sig ha stött på i relationen till olika myndigheter för det judiska livet, liksom för andra minoriteters sätt att leva som avviker från det ”svenska”, vilket får effekter på hur man förhåller sig i tanke och handling.

¹⁷ Shabbat/shabbes/sabbat, veckans sjunde vilodag, som inträder på fredagskvällen och firas med en mindre festmåltid och ljusständning (*Nationalencyklopedin*, sabbat).

¹⁸ Taschlich/tashlikh är en försöningsritual som utförs under rosh hashana och går ut på att deltagarna symboliskt slänger ut sina synder i havet (eller något annat större vattendrag (*Wikipedia*, tashlikh)).

I3: Det finns en mångfald som man måste liksom ta in i förvaltningen, så att man breddar sig. Man är så instängd i det svenska och ser inte mångfalden som är en sån rikedom! Och det tycker jag är det värsta. /.../ Ja, du kan ju tänka på när man planerar möten. Vilka dagar gör man det på? Vilka tider gör man det på? Tänker man att det kan finnas någon annan som har något annat då, till exempel? Att det är pesach andra dagar än den svenska påsken eller du har *tisha b'av*¹⁹ till exempel, en fastedag... Alltså bara ha en kunskap, det behöver inte att man... Att man tänker efter lite.

Hon skickar en stark uppmaning till det offentliga institutioner att arbeta utifrån en sådan kunskap, som hon idag tycker saknas, vilket resulterar i kollisioner.

I3: Ett samhälle behöver veta det. Hela samhället behöver veta det men man kan inte få ut det i befolkningen om inte förvaltningen har det. Och det tycker jag är stor tragik. /.../ Det finns en mångkulturell almanacka som man kan beställa till och med här från någonstans i Stockholm. Där finns alla helger för alla religioner. Sådan skulle man ju kunna ha och bara titta efter. Det klart att man kan ju inte anpassa allt, det svenska efter alla religioner, men man kan åtminstone testa och se.

Många svenska judar definierar sig alltså som sekulära, men det kan också ses som ett slags skydd i ett sekulärt samhälle, där judar är mer accepterade som folkgrupp än som religion, vilket bland annat kan ses i förbudet mot religiös slakt, vilket av många ses som en brist på religionsfrihet (C. H. Carlsson 2021), av hotet mot att förbjuda omskärelse, vilket av många skulle ses som ett sätt att avskaffa det judiska livet i Sverige (Dencik 2007) och hotet mot möjligheten att etablera judiska förskolor och skolor.

Att leva fullt ut som praktiserande jude kan alltså vara en utmaning i många delar av det svenska samhället. Förbud mot judisk religiös slakt infördes 1937 under intryck av de tyska raslagarna, och har förblivit sedan dess. Svenska judar som vill äta kosherkött behöver därför importera detta från utlandet och har behövt göra så i flera generationer (Dencik 2007). Detta känner flera av deltagarna i min studie av och önskar att det fanns möjlighet att köpa eller äta kosher i Malmö. E23 påpekar också att det för barn från religiösa familjer borde vara tillåtet att ha med sig mat till skolan, eftersom skolans bispisning inte erbjuder kosher, något som hon menar att de flesta skolor inte tillåter idag. En annan aspekt av att kunna leva judiskt är att få möjlighet att få ledigt från arbete och studier för att observera de religiösa högtiderna. Det har I6 varit med om att det har varit svårt. När han exempelvis bad om ledigt för *jom kippur* blev han ifrågasatt av en tidigare chef som bad honom att "flytta" dagen i stället för att flytta kundmötet. När han sedan fick ledigt blev han i stället ifrågasatt av företagets kund därför att chefen hade skyllt det flyttade mötet på "någon judisk högtid". Han hänför själv detta problem till den okunskap och ointresse som han upplever finns i det svenska samhället för andra sätt att leva och fira.

Förintelse och förföljelse – en ofrånkomlig del av identiteten

Förintelsen har, ofrånkomligen, en stor plats i det judiska livet i världen efter 1945, men förföljelse och flykt var också innan dess en central del av den judiska historien. Det innebär att många judar på olika sätt förhåller sig till detta: genom att själva göra temat till en betydelsefull del av sina liv, men också genom att protestera mot att det judiska i hög grad ska kringa detta tema.

Förintelsens stora plats i det judiska livet efter 1945 har, menar Bernard Wasserstein (1996), fyllt ett slags håll i den mestadels sekulära judiska diasporan och blivit en tillhörighetsskapande symbol. En faktor i detta är att judendom och judar, i högre utsträckning än många andra religioner eller etniska grupper, ägnar sig åt det kollektiva historiska minnet. Många av de religiösa traditionerna cirkulerar just kring detta, som ovan nämnt. Därför har högtidlighållandet av minnet av Förintelsen varit lätt att integrera i ett judiskt levnadssätt. Samtidigt har centraliteten

¹⁹ Taschlisch/tashlikh är en föroreningsritual som utförs under rosh hashana och går ut på att deltagarna symboliskt slänger ut sina synder i havet (eller något annat större vattendrag (*Wikipedia*, tashlikh)).

av detta trauma inneburit ett hot mot möjligheten att bevara en judisk gemenskap, dels eftersom rädslan för fortsatt förföljelse driver människor att överge identiteten, dels för att det blir ett slags negativt fokus för gruppen.

Barn till dem som har upplevt ett kollektivt hatbrott, såsom Förintelsen, har visat sig få överförda symtom på trauma och kan uppleva det som att de lever under ett konstant existentiellt hot. Studier i psykologi har visat att dessa konsekvenser av överförda trauman kan sträcka sig över flera generationer och även till medlemmar i det attackerade kollektivet som inte själva är direkta ättlingar till offren (Wohl och Van Bavel 2011). Ett sådant kulturellt trauma skapas när minnet av en traumatisk händelse blir en del av den gemensamma diskursen och representeras som något destruktivt och hotande för gruppens fortsatta existens, något som utan tvekan kan sägas gälla Förintelsens betydelse i den judiska gruppen. Olika förmedlingar för på så vis vidare traumat till gruppmedlemmar som inte själva direkt har upplevt det. På detta vis kan ett trauma bli en del av en grupps identitet och påverka hur gruppen ser inte bara på dåtiden, utan också på samtiden och framtiden. Som exempel på detta talade intervjupersonerna i socialpsykologen Christina Fuhrs studie (2016) om överfört trauma bland brittiska judar, som Förintelsen som något som ”vi” var med om, även om inte de själva eller deras släktingar faktiskt varit med om det. Detta fenomen är kanske, menar Fuhr, extra förstärkt i dag då vi lever i ett samhälle där berättelser om Förintelsen är framträdande i kulturen. Masskulturens teknologier har en unik förmåga att förmedla bilder och berättelser från dåtiden på ett sätt som gör att man kan uppleva sig ha minnen av händelser som man inte har varit med om. För den som också har en personlig association till traumat, som medlem av den drabbade gruppen, kan det uppstå ett emotionellt sår även för den som inte direkt har upplevt det, genom den vidareförda kunskapen och berättelsen om de livshotande händelserna.

Temat om Förintelsen och den judiska historien av förföljelse avspeglar sig också i de judiska Malmöbornas berättelser. Flera av deltagarna är själva barn eller barnbarn till Förintelseöverlevande och för dem är Förintelsen och de berättelserna mycket centrala och återkommer ständigt i de enkäter och intervjuer jag har gjort. Till exempel berättar E28 att majoriteten av hennes familj förintades under andra världskriget, E5 har farföräldrar som är Förintelseöverlevande och menar att det har format hennes värderingar och gjort det judiska till en viktig del av vem hon är; och I1 talar utförligt om hur hans pappas och farbrors berättelser om att överleva Förintelsen ständigt finns med honom.

Men Förintelsen har också indirekt haft verkningar på den judiska gruppen, särskilt under de decennier och generationer som följde direkt efter kriget, genom den rädsla som fick många överlevande att distansera sig från det judiska och att dölja sin bakgrund i avsikt att skydda sina barn (C. H. Carlsson 2021). Det här berättar I1 också fanns runt honom under hans uppväxt på landet i södra Sverige, där hans pappa tillsammans med en grupp andra Förintelseöverlevande hamnade.

I1: Och det tänker jag att alla som hamnade där och blev kvar i den kontexten berättade inte för sina barn. Pappa hade ju många judiska vänner runt omkring och deras barn och barnbarn finns kvar, de har ingen aning om att de är judar. Och det kan man ju fundera på att ’ja, det kanske var lika bra det’, men samtidigt då – de har ju missat det här som jag fick, dubbla chanserna – eller hur? Den rikedom som ligger i att man har två olika typer utav kulturer.

Flera deltagare i studien berättar om den tystnad som rådde under större delen av 1900-talets senare hälft, då man ogärna berättade öppet om att man var jude. I4 berättar att hennes pappa, som blev ”öppet mobbad av lärare” under 1940- och 50-talen, ”valde bort” det judiska och därmed den negativa etikett som andra ville sätta på honom, då identiteten bara blev ”ett ok” och ”en utsatthet”. I3:s judiske man blev också trakasserad av lärare under samma tidsperiod, vilket lärde honom att vara försiktig med att berätta om att han var jude, något han sedan lärde vidare till henne när hon konverterade. I10 minns en tid då judiska församlingar kallade sig ”mosaiska” eftersom ”jude var ett negativt ord”. När han växte upp, på 1950- och 1960-talet, skulle man inte berätta att man var jude.

I10: Ja, om någon frågade såklart, men... Och jag var väldigt störd av det och jag försökte prata om det och skrev om det, att vi är vi jävligt stolta över att vara judar men hur... Vad betyder det för barnen att veta att det var bra att vara jude men säg det inte till någon? Alltså, det blir ju som dubbla budskap, och det blev knepigt. /.../ Man pratade inte om att man var jude, faktiskt. Jag minns inte ens om vi hade... om min mamma och mormor hade en *mezuzah*²⁰ på dörrposten.

Den judiska historien av förföljelse kan också sägas ha en spegelsida – det är också en historia om överlevande och motstånd. Detta är också en del av gemenskapen och bidrar till ett identitetskapande i sig. Dencik (2007) hänvisar till vad som har kommit att kallas det 614:e budet (den judiska religiösa lagen innehåller 613 bud eller regler): att upprätthålla det judiska livet just på grund av Förintelsen och Hitlers försök att utplåna det judiska folket. Denna tendens återfinns också i mitt material. I1 berättar om hur 1990-talets nynazistiska våg ledde till startandet av en rad judiska motgrupper, bland annat Förintelsens ögonvittnen, som en reaktion och styrkedemonstration. I4 berättar om hur viktigt motståndet är i hennes utforskande av sin judiska bakgrund.

I4: [Det har] att göra med att det är inte okej att så många i min familj har blivit mördade och gått liksom spårlöst ur historien, med eller utan en tro, med eller utan en judisk tradition. Det kan inte vara okej någonstans. /.../ Så det känns som att, det klart att jag måste stå upp för min judiskhet, för att ge dem som inte hade ett val eller de som inte fick leva... Ja, det måste de få göra liksom. Och eftersom att de blev mördade på grund av att någon annan satte en stämpel på dem, vad de var, hur de än sen hade identifierat sig själva, så känner jag att men ja, då är det ju så. Hitler har bestämt att jag är jude. Men då är jag ju det. Så då ska de få lite upprättelse genom mig då på något sätt. Låter säkert helt knäppt! [skrattar] Men du ser, så går tanken liksom!

I7 berättar om hur hon inspirerats av en berättelse om musikern Yehudi Menuhins mamma, som efter att ha fått höra föraktfulla kommentarer om judar av någon som inte identifierade henne som judinna, bestämde sig för att ge sitt barn ett namn som betyder just "jude", så att det inte skulle hända honom. I7 menar att man varken kan eller ska undvika faktumet, utan i stället vara stolt. Hon menar att hon själv blir extra benägen att visa sin judiskhet när "folk är obekväma eller antisemitiska" men säger också att det judiska kanske faktiskt blivit mindre viktigt för henne "hade [andra] inte gjort en så stor sak av det". På liknande sätt ser I6 på sin judiska stolthet som en motståndshandling och belyser hur viktig denna spegling av Förintelsen – de försökte förrinta oss men de misslyckades – kan vara för judisk identitet ännu bland yngre judar idag.

I6: Att tända ljus på en vanlig fredag i Europa, alltså det betyder att vi finns kvar! Om jag gör det så vet jag att, ja, de vann inte, liksom. /.../ Alltså, jag känner... jag känner ett ansvar mer än någonting annat. /.../ Varje jude har ett visst ansvar att vara... att vara jude här eller vara judisk eller upprätthålla någonting liksom.

MK: Så det är som att din judiska identitet också är ett slags ställningstagande mot antisemitism?

I6: Det skulle jag säga.

Samtidigt finns det, menar Dencik (2009), tendenser i den judiska renässans han tycker sig skönja, att yngre svenska judar i högre utsträckning skapar judiska identiteter som i lägre utsträckning än de två tidigare generationerna är bundna till å ena sidan Förintelsen och å andra

²⁰ Mezuzah är en pergamentsrulle som traditionellt fästs i en liten behållare på högra dörrkarmen i hemmet för att påminna om guds bud (*Nationalencyklopedin*, mezuzah).

sidan staten Israel, utan som i högre utsträckning handlar om det judiska livet här och nu. I10 menar också att han har upplevt en förändring de senaste decennierna och att det nu finns en helt annan öppenhet kring att man är jude. Han känner själv "någon motvilja mot att det ska vara totalt fokus på [Förintelsen]" och tycker sig se en utveckling med ett ökande intresse för kultur och ett förnyande av judisk identitet och levnadssätt i den judiska gemenskapen i Malmö de sista tjugo åren.

I10: Jag tror, utan att veta säkert, att folk är öppna med sin judiska identitet.
/.../ Det har skett, alltså utanför det religiösa har det skett en öppning. Att man vågar säga att man är jude, man vågar att vara stolt för det. Barnen pratar om det i skolan, inte alltid så lyckat tyvärr. Men alltså, det finns en större öppenhet.

I mitt material återfinns fler protester mot att fästa den judiska identiteten alltför nära Förintelsen och förföljelser. I4 berättar om hur hennes pappa, barn till överlevande, ägnade sig mycket åt att läsa om och fördjupa sig i Förintelsens berättelser, men hon själv tycker att det blir för tungt. Hon vill hellre söka sig "till ljuset i livet" och har kämpat med att det judiska för henne i så hög grad har kommit att förknippas med någonting negativt snarare än något lustfyllt. I enkäten är det många som lyfter fram att de önskar ett större fokus på den nutida judiska kulturen, och att rädsla, antisemitism och Förintelsen inte ska ta över hela utrymmet när det gäller det judiska. Vad som uttrycks är en längtan efter det positiva, det som är kopplat till ett levande judiskt liv idag. I samråden har det också påpekats att judisk historia och Förintelsen ofta lyfts fram i relation till den judiska gruppen, men att berättelser om hur det är att vara jude idag och om judiskt liv i Malmö skulle behöva lyftas fram. "Det är bra om det är mindre fokus på Anne Frank och Förintelsen och mer på nutida judisk kultur och liv för att ge det judiska en annan kontext." (Samrådsprotokoll 210420)

Tendensen i den judiska gruppen att uppehålla sig vid Förintelsen förstärks av att det är det omgivande samhällets kanske främsta association till det judiska, en koppling som ständigt reproduceras genom populärkultur, historieskrivning men också offentliga arrangemang. Detta kan exempelvis ses i Malmö stads arbete, där fokus på den judiska minoriteten framför allt ligger i aktiviteter kopplade till Förintelsen, så som högtidlighållandet av Förintelsens minnesdag, vilket är det enda tillfälle kopplat till judar som officiellt uppmärksammas.

Relationen till staten Israel

Ett problem som judar i Malmö stöter på, är att de blir ställda till svars för vad den israeliska staten gör (se exv. Katzin 2021). Det sker helt enkelt, bland många, en sammanblandning mellan staten Israel och övriga judar i världen. Att protestera mot detta är dock inte så enkelt som att säga att det inte finns någon koppling mellan judar i världen och staten Israel. Relationen mellan diasporans judar och staten Israel är inte enkel. Som Dencik (1993) menar är Israel, som världens enda judiska stat, något som de flesta judar på något sätt förhåller sig till – positivt eller negativt; omfamnande eller problematiserande, men sällan helt neutralt. Denciks undersökning (2003) visar att många judar i Sverige har nära band till Israel, på så vis att 95 procent av respondenterna i hans undersökning hade besökt Israel och 83 procent hade nära släktingar eller vänner som bodde där. Lite mer än hälften svarade att de kände en stark solidaritet med Israel. Dencik menar dock att de svenska judarna framför allt vill bo i och identifierar sig med Sverige och inte med Israel och majoriteten har inte heller som avsikt att bosätta sig där.

Judar har levt i diasporan utanför Israel i snart 2000 år, vilket i hög utsträckning har format gruppen. I samband med att nationalistiska rörelser tog fart över hela Europa i slutet av 1800-talet, och som en reaktion på den antisemitism och de pogromer som detta ledde till, utvecklades en judisk nationalism som gavs namnet sionism. Innan andra världskriget var sionism en minoritetsrörelse i det judiska Europa. Många såg rörelsen som ett hot mot judarnas position i Europa och deras krav på rättigheter där de bodde. Också efter andra världskriget tog det ett tag innan

sionismen blev stark bland diasporans judar. Men Israels krig 1956, 1967 och 1973 knöt diasporajudar närmare den judiska staten (Wasserstein 1996). Stödet för Israel bland diasporajudar blev efter 1967 närmast en "civic religion" menar Wasserstein, en starkt utbredd patriotism som på sätt och vis ersatte de religiösa elementen i den judiska diasporan, där sekularismen parallellt hade brett ut sig. Proisraeliska aktiviteter och ekonomiska insamlingar för att stötta staten, blev en sammanbindande kraft för judisk identifikation. Wasserstein menar att detta, tillsammans med fokuset på Förintelsen, fyllde ett slags hål som uppstått till följd av att de religiösa inslagen för många nästan helt försvunnit.

Sionismen påverkade också den svenskjudiska gruppen, och särskilt efter junikriget 1967 började den svensk-judiska gruppen att vända sig mer mot Israel. Den judiska nationalfondens, *Keren Kajem*, blå bössor fanns i många hem och fungerade som symboler för diasporajudarnas förbindelse med staten Israel (C. H. Carlsson 2021). Efter Libanonkriget 1982, då massakrer som Israel indirekt hölls ansvariga för skedde i flyktinglägren Sabra och Shatila, ökade kritiken mot Israel i den svenska opinionen och man kan också se en viss vändning inom den judiska gruppen. Den allmänna brutaliteten i kriget plus att det upplevdes som ett anfallskrig bidrog också till att många judar skiftade sin syn på den israeliska politiken. Denna vändning tog sig bland annat uttryck genom bildandet av organisationen Judar för israelisk-palestinsk fred, samma år. Carl Henrik Carlsson (2021) menar att det vid den här tiden uppstod, eller återuppstod, en splittring i den svensk-judiska gruppen, mellan dem som fortsatt att upprätthålla nära känslomässiga band till Israel och dem som förhållit sig mer kritiska.

Att på olika sätt förhålla sig till Israel som en central del av den judiska identiteten – avsett om man är kritisk till den israeliska politiken eller inte – är också ett tema i min undersökning. Jag vill argumentera för att detta särskilt, men inte uteslutande, gäller de äldre judiska Malmöborna. E10 (som har angivit att hon är mellan 66–80) skriver exempelvis att Israel är en "ofrånkomlig del" av hennes judiska identitet. I2 (i samma åldersspann) beskriver Israel som sitt "andliga hemland". I10, som också är över 60, menar att många judar i hans generation som bor kvar i Sverige, känner en skuld över detta. För dem var de blå bössorna närvarande i hemmen när de växte upp och det var "jättestort". Han påpekar att judar är "en disparat grupp människor /.../ och det finns säkert några som tycker att det är ett skitland" men att för många judar finns det en "oerhört stark koppling till Israel". Jag frågade om han trodde att det fanns generationsskillnader i den här frågan.

I10: I min generation, definitivt, så tror jag de flesta tänker att 'oh, jag skulle flytta men vad fan, jag trivs ju här! Men jag borde flytta och de flyttade och varför flyttade inte jag och...'. Så det finns en skuldkänsla där, att man borde ha... Och sen vet jag inte hur det är i nästa generation, där tror jag inte det är så utbrett.

Det är också tydligt i mitt material att det inte går att förstå den betydelse som Israel har utan att sätta det i relation till Förintelsen, den judiska historien av förföljelse i diasporan och judarnas nuvarande upplevelse av utsatthet och hot. Israel blev för de judiska generationerna efter Förintelsen, en symbol för överlevnad och framtidstro i relation till det mörker som förknippades med Europa. I1, barn till en Förintelseöverlevande, beskriver hur han känner det i kroppen när han kliver av planet i Israel, att han känner att han kan gå med långa steg och han relaterar det till den styrka han upplever att det finns i relation till den utsatthet som Europas judar levde under före Israel. I3 berättar om sin svärmor, som upplevde pogromer och fick fly till Sverige, och hur Israel för henne var "något fantastiskt", något som fick henne att skina upp. I5, som själv är väldigt kritisk mot Israel, hans hemland, menar ändå att en ofrånkomlig "sida av myntet" är frågan om Förintelsen, "för att om vi inte tycker att Israel ska finnas, vad skulle ha hänt med alla judar då?".

Också i Fuhrs studie (2016, 319) där hon intervjuat brittiska judar, talade dessa om Israel som ett "safe haven" och en "livförsäkring". Denna retorik är genomgående och historiskt viktig för den judiska gruppen. I2 säger: "till syvende och sist, om vi inte har någon annanstans att ta vägen, då har vi Israel" och E23 skriver att Israel är det "enda landet i världen som vi vet alltid kommer ta emot oss", men påpekar samtidigt att det inte behöver innebära "att vi alltid står bakom den politik som förs." I8, som själv har en generellt ambivalent hållning till israelisk politik, resonerar kring denna dubbelhet.

I8: Sen om man inte tycker att politiken är sund eller bra, men det är så förknippat med någonslags... Det här är vårt ställe och... 'vårt' men liksom, det här är någonslags safe haven liksom - och jag tänker att det är klurigt att skilja ut det. /.../ Det är någonting med - var är man välkommen om det blir illa här? Kan jag tänka ibland. Var skulle vi kunna bo? Och det är inte för att jag vill bo där i en dyr liten lägenhet i Tel Aviv, men... men jag kan tänka så.

MK: Det är någonslags svar på den här otryggheten?

I8: Ja, det är det, ja. Det är ändå... Jag menar, min bror har köpt en lägenhet där och han är absolut inte troende heller utan jag tror att det är som att han tänker att ifall att det blir för svårt att vara här, då har vi kanske... då kan vi bo där. Och det tycker jag att jag hör från rätt många. Även om man då inte gillar politiken så är det liksom ändå... ja.

Den relation som de judiska Malmöborna har till Israel, särskilt de i de yngre generationerna, är alltså inte oproblematiserad. E11 (som har uppgivit att hon är i åldern 21–35) skriver att hon tyckte att det var jobbigt när konflikten blossade upp i maj 2021, då hon själv sympatiserade med Palestina och kände sig "ledsen över vad Israel gör och att det är judar som gör det i namn av judendom". I5, som vuxit upp i Israel, tycker att judar i diasporan ofta har en romantisk bild av Israel men inte inkluderar vad han menar är "de fruktansvärda delarna". Han är själv mycket kritisk och menar att de svenskfödda judarna ofta har svårt att se "det hemska" för vad det är, dels för att de inte har bott där, dels för att de bara tar del av utvald information. I7, som i sitt arbete träffar många med palestinsk bakgrund, slits också med denna fråga. Hon menar att det är "omöjligt" att inte känna en koppling till Israel, men att hon samtidigt inte kan stå bakom politiken där. Hon tycker att hela frågan är mycket svår, hon vill inte att Israel ska försvinna, men hon är emot ockupationen och Israels våldsanvändande. När hon diskuterar frågan med palestinier hon möter, påpekar hon att hon känner israeler som hon tycker mycket om och som kämpar för fred och mänskliga rättigheter, men påpekar också att det är en komplicerad fråga. Eftersom Israel finns så bor många judar där sedan generationer och kan inte flytta någon annanstans. "Så jag vet inte vad svaret är, politiskt".

Sältenberg (2022), som intervjuade svenska judar för sin avhandling om anti-judisk rasism i Sverige, fann att i princip alla intervjupersoner ville prata om Israel och IP-konflikten, trots att han ursprungligen inte hade med frågor om detta i sin intervjuguide. Han menar dock att det, bland dem han intervjuade, fanns väldigt olika politiska åsikter om Israel-Palestina, olika uppfattningar om situationen där och olika känslomässiga bindningar eller personliga relationer till det israeliska samhället. Många var också, samtidigt som de underströk vikten av staten Israels existens, starkt kritiska till det senaste decenniets politik, med högnationalism och avbrutna fredsförhandlingar. Trots denna heterogenitet uttryckte dock nästan alla intervjupersoner en hög grad av frustration över hur icke-judar, både i offentliga samtal och i personliga interaktioner, ofta blandar ihop judar med staten Israel, vilket gör judarna som ett kollektiv ansvariga för handlingar utförda av den israeliska regeringen.

I takt med att den israeliska politiken över decennierna har förändrats och omvärldens opinion har förflyttats i olika riktningar, så har de svenska judarnas inställning till Israel utmanats och i vissa delar förändrats. I min tidigare rapport, då jag intervjuade judiska barn och unga, var det flera av dem som sade att de inte var särskilt insatta i konflikten, delvis eftersom de upplevde att den låg till grund för mycket av den utsatthet som de upplevde i skolan och att de undvek frågan för att de inte ville behöva ta ett särskilt ansvar eller försvara sig (Katzin 2021, 45). Så samtidigt som den judiska gruppen i Malmö säkert till stora delar (hur stora tillåter inte den kvalitativa metodiken den här rapporten att säga något om) fortfarande är starkt knutna till och solidariska med Israel och betraktar Israel som en "räddningsplanka", finns det inslag av ambivalens och motstånd, särskilt bland yngre judiska Malmöbor.

JUDISK KULTUR I MALMÖ

Kulturens betydelse och status

Judisk kultur är ett centralt inslag i det judiska livet. I min undersökning är det många som nämner kulturens centrala roll och sitt eget kulturintresse och också flera som själva är kulturarbetare och har arbetat med judiska teman i sin kulturutövning. Detta överensstämmer med Denciks undersökning (2003) från början av 2000-talet, där han kunde visa att de svenska judarna hade ett starkt intresse för judisk kultur. Judisk kultur har också fått en renässans, också utanför den judiska gruppen. I många europeiska länder finns det judiska muséer, man läser judiska författare och lyssnar på judisk folkmusik, det finns judiska filmfestivaler och sätts upp judisk teater. I Sverige har detta framför allt fått genomslag i Stockholm, som härbärgerar flera judiska kulturinstitutioner utan direkt koppling till den judiska församlingen (Dencik 2007).

I Malmö finns en liten judisk kulturförening (Judiska kulturföreningen 1945) som är nära knuten till JFM, i övrigt finns inga renodlat judiska kulturaktörer i staden. Däremot händer det förstås att judiska kulturakter bokas till stadens scener och kulturinstitutioner. I3 beskriver hur det då "går som en löpeld" i hennes judiska kretsar och att det blir en "ansamling" av judar, vilket beskriver det stora intresse som finns för judiska kulturakter. I6 säger att han försöker hänga med så gott han hinner vad gäller judar i populärkulturen och judiska kulturakter som besöker staden, för att kunna "vara med i samtalet" med sina judiska vänner, där den judiska kulturen är ett gemensamt samtalsämne. Musik och litteratur är det som oftast nämns av studiens deltagare – klezmer och jiddischlitteratur är stora intressen för flera av intervjupersonerna.

Judisk kultur i Malmös offentliga rum

Hur ser förutsättningarna ut för att ha mer judisk kultur i Malmös offentliga rum? För det första handlar det ju om att ha kulturaktörer och platser för dem att verka på. I4, med god insyn i kulturscenen i Malmö, säger att det finns judiska kulturaktörer som man skulle kunna bygga verksamhet utifrån. Men hon menar att det skulle krävas mycket för att kunna närma sig Stockholms utbud, där det finns en annan ekonomi i scenen, och där det judiska kulturlivet är sedan länge uppbyggt på ett annat sätt. Mer rimligt menar hon det är att bjuda in aktörer utifrån, med stöd av Malmö stad på något sätt, exempelvis genom att någon av stadens institutioner arbetar upp kunskap och kontakter i den judiska kulturvärlden. Hon tycker också att man kan titta mot Köpenhamn för att se om det skulle gå att etablera samarbeten med den judiska kulturscen som finns där. "Det finns aktörer i den här staden som kan bära [en judisk kulturscen]" menar I4, men till att få en kontinuitet i en sådan är ett ambitiöst projekt från utgångsläget.

En annan aspekt, som flera av intervjupersonerna lyfter, handlar om säkerheten kring judiska kulturarrangemang i Malmös offentliga rum. En del av dem är pessimistiska och tänker sig att sådana skulle kräva mycket säkerhetsarrangemang. I2 drar sig till minnes att det brukade finnas judiska kulturakter på Malmöfestivalen, men tänker att det är för "riskabelt" nu. Andra tror att

judar gärna skulle gå på mer judisk kultur i den malmöitiska offentligheten, om bara säkerheten var genomtänkt. I9 menar dock att det är viktigt att den judiska säkerhetsorganisationen, JSS, som är knuten till församlingen, är inblandad i sådana arrangemang. Men det finns också problem med att ha för mycket säkerhet i samband med kulturarrangemang. I1 tycker att det lätt blir "neurotiserat" och att det är viktigt att människor i staden får mötas utan polisbevakning. I5 påtalar att, de enligt honom nödvändiga, säkerhetsarrangemangen skulle göra att det inte skulle vara värt det, eftersom stämningen inte skulle vara "naturlig". I6 påpekar att det dock blir lite av ett moment 22 när man vill arrangera judisk kultur i offentligheten för att motverka hat mot judar, men inte kan på grund av hotsituationen.

I6: Alltså, man kan bli rädd att ha en jiddischkonsert i offentligheten, [i] Pil-dammsparken till exempel. Jag menar att det är så mycket säkerhetsrisker att vi inte kan göra det. Men att göra sådana saker kan också motverka att det finns säkerhetsrisker och sen... Det är lite en ond cirkel, det där.

Diskussionen om säkerhets- och trygghetsarbete för judiska Malmöbor återkommer senare i rapporten.

För vem ska den judiska kulturen vara?

Det finns alltså ett stort intresse för judisk kultur både i den judiska gruppen och i viss grad också bland andra grupper. Att stärka judisk kultur i staden är också en av de saker som de judiska Malmöborna önskar sig (se avsnittet Vad önskar judiska Malmöbor? nedan). Men åsikterna går isär om vad meningen är med att staden arbetar med att stärka den judiska kulturen i staden.

En del av deltagarna vill att den judiska historien och kulturen ska synliggöras för att normalisera det judiska och "bygga broar" mellan den judiska minoriteten och den icke-judiska majoriteten, som E35 skriver. E38 menar att kulturen kan användas för att "bekämpa antisemitism och fördomar mot judar", liksom E4 som menar att själva synliggörandet av judisk kultur och judiskt liv i Malmö "hade hjälpt till att motverka antisemitism och på längre sikt hjälpa till att skydda den judiska minoriteten". I6 vill att judisk kultur ska uppmärksammas på ett sätt som syns mer i staden, för att andra Malmöbor ska "se och uppleva att judar bara är människor som alla andra".

Andra tycker att det är svårt att använda den judiska kulturen som en sådan murbräcka in i andra människors förhållningssätt till judar. I9, som själv är kulturarbetare, har inga goda erfarenheter av att försöka använda kulturen på detta aktivistiska sätt.

I9: Det är svårt för att enligt min upplevelse som kulturarbetare som blev engagerad i olika projekt i Ryssland, för att främja feministiska värden, för att prata om homofobi och så, allt sånt. Jag tror att de människor som kommer är inte de som behöver [skrattar till] liksom upplysning. Och de som inte kommer, det är jättesvårt att få dem att komma. Att få dem att delta. Alltså, det... det är svårt.

Samma sak tänker I4, också hon kulturarbetare. Hon menar att syftet med mer judisk kultur i Malmö måste vara internt, för att stärka den judiska gruppen, att "ge ett judiskt liv till de få judarna som bor här då först och främst". Men det kan samtidigt skapa en plats för möten.

I4: Vi kan inte slå in de stängda dörrarna. En person söker upp det den söker och att tänka att vi ska nå människor som inte gör det självmant, det funkar inte riktigt. Och då kan man ju säga att man gör tvärtom, att man slår upp öppna dörrar hela tiden, men det finns ju en möjlighet för någon att gå dit och närma sig det då, om man skulle ha ett samtal efteråt eller någonting som... där du ändå ökar förståelsen.

E2 menar att det finns både externa och interna skäl att stärka judisk kultur i Malmö, och tänker då främst på barnaktiviteter.

E2: Jag tänker framför allt på min dotter och hade önskat att hon kunde växa upp i en stad där barnen omkring henne förstår vem hon är. Där hon inte känner att det judiska är något avvikande, obegripligt och konstigt. Att det exempelvis finns en mångfald av barnaktiviteter som involverar det judiska men riktar sig till alla. Något vi kan gå på tillsammans med andra svenska barn utan att det känns marginellt eller uppvisande.

Samråden som diskuterat kultur, har också varit inne på denna dubbelhet, att kulturarrangemang kan sprida judisk kultur till övriga Malmöbor, men att det också skulle "berika judiska Malmöbor och gruppens kulturella identitet" (Samrådsprotokoll 210125). I3, som beskrev hur det "går som en löpeld" i hennes judiska kretsar när judisk kultur är på gång i staden, menar att sådana arrangemang är viktiga träffpunkter för judiska Malmöbor och att det därför stärker gruppen.

JIDDISCH OCH MINORITETSSPRÅKETS BETYDELSE

En viktig del av minoritetspolitiken har ansetts vara att ge stöd åt minoritetsspråken så att de hålls levande. För att väcka språken till liv igen krävs idag ett aktivt revitaliseringsarbete som inte bara går ut på att stödja dem som redan talar språket, utan också i högre utsträckning stärka möjligheterna för sådana som inte kan det att lära sig språket. Att arbeta med revitalisering innebär att hjälpa språket att återta mark genom att höja språkets status och bidra till ett mer språkbevarande klimat. Länsstyrelsen i Stockholm (2018) har i en undersökning visat att merparten av de åtgärder som kommuner gör för att skydda minoritetsspråk relaterar till förvaltningsområdena för de tre språken med historisk/geografisk anknytning (dvs finska, samiska och meänkieli), medan insatser för att främja jiddisch och romani chib är betydligt färre. De vanligaste insatser kommuner gör är modersmålsundervisning och litteratur på/om nationella minoriteters kultur/språk på bibliotek.

Språket jiddisch anses ha uppstått i Rhenområdet före medeltiden och formades under några århundraden i Centraleuropa, där en stor grupp judar bodde då. När judarna på senmedeltiden, efter att ha ansetts skyldiga till Digerdöden, drevs österut, tog språket en ny vändning och fick tydliga inslag av de slaviska språk som talades i Östeuropa. Skriftspråket utvecklades dock med det hebreiska alfabetet. Denna blandning kom att resultera i den "ordsmälta" som den svenske jiddischkännaren Salomon Schulman kallar det, ett fusionsspråk: "Uppskattningsvis dryga två tredjedelar härrör från medelhögtyskan, runt femton procent från hebreiskan och dryga tio procent från slaviskan. Resterande andelar är extraherade ur främst fornfranskan och fornitalienskan" (Schulman 1996, 20).

Perioden från 1900 till Förintelsen betraktas av många som en guldålder för jiddischkulturen i Östeuropa med en omfattande litterär produktion och ett blomstrande teaterliv, samt en levande folklig tradition med sagor, sånger och skämt. De jiddischtalande judar som kommit till Sverige har framför allt varit judar från Östeuropa. Jiddisch var, under sin storhetstid, ett umgängesspråk och en viktig kulturbärare. Många talare av jiddisch har dock parallellt talat boendelandets språk flytande. Det har lett till att kunskapen om och användningen av jiddisch har varierat (Statens kulturråd 2001).

Få i Sverige har idag jiddisch som första språk, men som Carl Henrik Carlsson (2021, 347) påpekar finns ett stort kulturarvsintresse kopplat till språket med utbildningsverksamheter på föreningsnivå. Bland annat finns Sveriges Jiddischförbund, som en paraplyorganisation för landets jiddischföreningar, sedan 1976. Språket är också sedan 2008 ett universitetsämne i Lund. De som lär sig språket idag är inte alltid själva judar.

Kunskapen om språket

I enkäten frågade jag efter de svarandes relation till språket jiddisch. Bland svaren framträder några tydliga grupper. Några få svarar att de kan tala jiddisch, att de förstår allt eller mycket och att de kan föra vardagliga samtal. En grupp svarar att de kan läsa jiddisch, förstå en del och tala lite. En större grupp svarar att de inte kan jiddisch förutom några ord eller uttryck, men att de gärna skulle kunna. Enbart ett fåtal svarar att de inte har någon relation till jiddisch alls. Flera oroar sig för att språket håller på att dö ut med den äldre generationen och att deras kunskaper inte väl nog tillvaratas. I2, som är i 70-årsåldern och engagerad i jiddischfrågor, beskriver läget som han uppfattar det.

I2: Nu är det så att den generation som hade genuin kontakt med jiddisch är helt borta eller håller på att försvinna totalt. Alltså, de som är kvar närmar sig 100-årssträcket va. Så språkbärarna måste man nästan vaska fram och det blir alltså... I regel så blir det förvärvade språkkunskaper för det är inte... Det är ingen av oss egentligen som talar jiddisch. Jag har i bekantskapskretsen en kille som under sin uppväxttid bara talade jiddisch med föräldrarna, för de kunde inte något annat språk. Men han är väldigt unik.

På samma vis är det en betydande del av deltagarna i studien som säger att de gärna skulle kunna språket, och kanske också har eller vill gå en kurs. I6 beskriver dock på ett talande sätt vad som kan stå i vägen för att lära sig språket, när jag frågar om han kan språket.

I6: Inte lika mycket som jag vill. /.../ Alltså, jag har köpt böckerna, jag vill lära det, jag har gjort Duolingo²¹ men... tid, ork. /.../ Det tar tid! Jag säger att jag vill lära mig jiddisch men jag tar inte [den] tid som behövs.

Många lyfter fram att språket talades av äldre släktingar men inte överförts mellan generationerna. Det kan bero på att språket varit förknippat med skam (I6), med en judendom som den äldre generationen har försökt överge (I1), eller med att familjen har velat övergå till hebreiskan i stället (E2). En fascinerande vanlig berättelse, som återkommer hos intervjupersoner som är uppvuxna i helt olika delar av världen, är att jiddisch var något de äldre talade när "de inte ville att barnen skulle förstå vad de sade" (I6), det var "föräldrars hemliga språk" (I9), "de pratade det bara så att vi inte skulle förstå" (I7), det användes när föräldrarna behövde "prata hemligheter inför barnen" (I10). Nu, när jiddisch kan ges som minoritetsspråk i skolan även om man inte har det som hemspråk, så kanske språket har möjlighet att bli ett hemligt språk för barnen när de inte vill att föräldrarna ska förstå...

"Jag har jiddisch i mitt hjärta men inte i min hjärna"

Vilken betydelse och status har språket jiddisch i den judiska gruppen i Malmö? Trots att det alltså är få som faktiskt kan språket, är det i enkäten många som skriver att de har känslomässiga band till språket som de uppfattar som starkt knutet till den judiska kultur många tillhör, med rötter i Östeuropa. E29 skriver till exempel att hon känner "en lycka... en värme" när hon hör språket talas. Så här säger I6, som själv inte talar språket men gärna skulle kunna.

I6: Alltså, jag är 100 procent *aschki*²² liksom, alltså det är för mig språket alla... Nu är det inte så många i världen som kan jiddisch längre, eller mycket jiddisch i alla fall. Men några hundra år tillbaka, det var det enda språket som man kunde. Det är för mig typ det, det är vårt språk. Jag ser jiddisch mycket mer som folkets språk än hebreiska.

²¹ Duolingo är en språkinlärningsapp.

²² Slanguttryck för jude med aschkenazisk etnicitet, se avsnittet Vad är judiskt?).

Också I9 beskriver språkets betydelse:

I9: Jag gillar det jättemycket och jag tror att en stor del av den judiska kulturen, inklusive den amerikanska stand up comedy-genren, att den har kommit ut ur jiddisch, och jiddisch liksom tankade humor och allt sånt.

I1 beskriver sig själv som att "jag har jiddisch i mitt hjärta men inte i min hjärna". En liknande relation beskriver en annan intervjuperson.

I7: Jag kan inte prata jiddisch men jag förstår ganska mycket. Jag har en ganska många uttryck som är dåliga eller roliga! [skrattar] Och ja, jag tycker att det är jätteuttrycksfullt och jag... Jag gillar jiddisch, men jag pratar det inte, jag kan inte prata.

E24 glädes sig åt att barnen får den ovannämnda minoritetsundervisningen, vilket hon tycker är "strålande". Också I2, som tidigare uttryckt oro för att språket ska försvinna med nästa generation, är glad för att hans vuxna barn engagerar sig i språket, trots att de i övrigt lever sekulärt.

I2: Vet du vad som är det märkliga? Mina barn har också blivit intresserade. Jag ska till Stockholm, min son bor i Stockholm sen många år tillbaka, så vi ska faktiskt gå tillsammans på en jiddischföreläsning och det är inget mindre än A Troimshpil, Ett drömspel av Strindberg på jiddisch. Och det är ingenting som jag har prackat på honom! Han sa 'ja, det vill jag också'. Och hans flickvän.

Han konstaterar, försiktigt förhoppningsfullt: "Nu är det en renässans, man tycker det är värdefullt ... Vi är tillbaka! Lite granna." (I2) I8 har svårare att få sina ännu hemmaboende barn att engagera sig.

I8: Nu håller de håller på lite så här på Duolingo med jiddisch och så, men de vill inte ha det som hemspråk, de... Det tycker de inte liksom. Och jag kan förstå det, för jag har ju inte... kan ju inte det själv. Jag tycker mer att det är en häftig möjlighet. Men mina barn är så här 'nej, varför det, och du pratar ju inte ens det? Gå det du om du vill!' så... Ja, jag vet inte. Ja, vad ska jag säga?!

Men I7 ser ingen idé med att ta kurser, eftersom hon inte längre kan tala med de äldre släktingar för vilket språket var levande och där språket var en del av relationen. "Språket för mig är ingen abstrakt övning eller någonting. Det är för att prata med någon. Och vem ska jag prata med?" (I7)

Även om jiddisch är ett skyddat minoritetsspråk i Sverige, är det viktigt att uppmärksamma att svenska judar också kan tala andra språk som är knutna till deras minoritetsskap. Som ovan nämnt finns det flera etniska inriktningar inom judendomen, knutna till olika språk. I min undersökning har jag dock inte kommit i kontakt med någon som har nämnt ladino eller judeo-arabiska, som är de språk som har talats av sefardiska respektive mizrahiska judar. Däremot är det flera av deltagarna i undersökningen som talar hebreiska, för att de har bott i Israel eller har föräldrar därifrån. E2 menar att hebreiska är ett viktigt språk för några i gruppen, "även om jag förstår att resurserna inte är lika stora när det inte är ett minoritetsspråk. Men det hade vart bra om biblioteken åtminstone kunde skilja på litteraturen och veta vad som är vad." I5 berättar om när han förväntansfull gick med sin dotter till stadsbiblioteket för att han hade hört att de hade en stor del av världens språk på barnavdelningen Kanini. De blev båda väldigt besvikna när de upptäckte att hebreiska barnböcker inte fanns, förutom ett litet fåtal i bibliotekets magasin. Det är svårt att veta hur många Malmöbor som har hebreiska som modersmål, men det är i min undersökning flera personer, framför allt med israeliskt ursprung, som efterfrågar mer litteratur på hebreiska på biblioteket.

Hur skulle staden bättre kunna arbeta med jiddisch?

Staden har alltså ett särskilt ansvar, enligt lagen om nationella minoriteter och minoritetsspråk samt enligt språklagen, att skydda och främja minoritetsspråken. Hur tycker judiska Malmöbor själva att detta skulle kunna ske? I enkäten framkommer en hel rad förslag och önskemål från de svarande: sagostunder på biblioteket med både svenska och jiddisch, för att väcka intresset hos barnen; mer jiddischlitteratur, tidningar, tidskrifter och -musik att låna på biblioteket; jiddisch-kulturkvällar; jiddischteater (med parallell översättning på skärm) och gästspel av jiddischartister. En aspekt som både I1 och I2 lyfter i intervjuer är vikten av att fånga de få och åldrande språkbärare som finns i staden och ge dem möjlighet att dels träffas och få använda sitt språk, dels föra språket vidare. Möjligheten att arrangera språkkafé på jiddisch lyfts av flera deltagare i studien, men som I1 påpekar är det viktigt att ett sådant initiativ lyckas attrahera och engagera språkbärarna för att det ska få önskad effekt.

Frågan har också diskuterats på samråd, där det framhölls att det är bra om staden vet att ”jiddisch kan vara främmande för vissa judar, medan andra tycker att det är coolt och vill lära sig det” (Samrådsprotokoll 210420). Det är alltså, i arbetet med jiddisch, viktigt att staden förstår den relation som den judiska minoriteten har till språket: få talar det flytande, många kan nästan ingenting men vill lära sig. Insatser för att stärka jiddischen bör alltså utgå från detta och kombinera svenska och jiddisch. Intresset för jiddisch är också tätt knutet till intresset för den kultur som språket är bundet till, och därför är det många i min undersökning som föreslår föreläsningar och en generell kunskapsökning – att ”synliggöra jiddisch som språk och kultur” som E7 skriver.

Diskriminering och utsatthet

INLEDNING

En målsättning inom minoritetspolitiken är att minska utsattheten för diskriminering och hatbrott för dem som tillhör de nationella minoriteterna, men uppföljande myndigheter har återkommande konstaterat att minoritetspolitiken hittills haft begränsade effekter på detta område. Europarådets rådgivande kommitté uttryckte 2018 en oro för en ökad intolerans mellan grupper, rasism och ett mer polariserat debattklimat som även drabbar individer som tillhör nationella minoriteter (Länsstyrelsen i Stockholm 2018).

Diskriminering och utsatthet är inte ett samlat fenomen utan består av många olika slags uttryck och situationer. Följande avsnitt försöker belysa komplexiteten i de judiska Malmöbornas upplevelser av utsatthet – det handlar såväl om små kommentarer i vardagen som om allvarliga incidenter. Det är viktigt att understryka att dessa uttryck inte endast kommer från enskilda personer med starka antisemitiska uppfattningar, utan också återfinns i majoritetssamhällets relation till judar. Detta avsnitt kan läsas tillsammans med min tidigare rapport, *Skolgårdsrasism, konspirationsteorier och utanförskap* (Katzin 2021), som beskriver utsattheten för judiska barn och unga i skolan som ett problem på strukturell, diskursiv och individuell nivå.

Diskriminering och utsatthet för judar utspelar sig i en historisk kontext där det förekommer en särskild hotbild mot judar baserad på antisemitismens specifika kännetecken – att utmåla judar som hotfulla "Andra". Detta innebär att det i dag inte framför allt är diskriminering i vanlig mening som drabbar judiska Malmöbor – "det är inte som att jag tror att jag skulle få problem att få jobb och bostad liksom" som I8 uttrycker det. I stället är det, som följande avsnitt visar, framför allt oron för våld som gör att många judar känner sig utsatta i Malmö och som myndigheterna behöver adressera för att skydda den nationella minoriteten och möjliggöra för judiska personer att leva judiskt. Som E23 skriver: "Trygghet är basen för att delta i aktiviteter som stärker den judiska identiteten."

Det är viktigt att vara medveten om att den judiska utsattheten idag utspelar sig mot en bakgrund där förföljelse är en central del av den kollektiva identiteten och där judar kan sägas ha en ökad känslighet för hot och hat eftersom det aktiverar ett gemensamt trauma som gruppen bär på. Upplevelsen av det hat och de hot som har förbindelse med IP-konflikten måste också tolkas i relation till de judiska Malmöbornas ofta nära, om än ibland konfliktfyllda, relation till staten Israel, vilken i sin tur, som ovan diskuterat, måste förstås utifrån erfarenheten av utsatthet.

Det är också viktigt att påminna om att judiska Malmöbornas erfarenheter av diskriminering och utsatthet är olika, vilket också framgår av berättelserna i detta avsnitt. Skillnaderna kan bero på sådant som ålder, bakgrund och hur synlig man är respektive hur lätt man kan passera som en del av majoritetssamhället. Tidigare erfarenheter och narrativ man bär med sig kan också göra att individers subjektiva tolkningar av samma objektiva händelser skiljer sig åt.

Slutligen vill jag påminna om att denna rapport inte har ambitionen – eller metoderna för – att mäta någon statistisk förekomst av antisemitism i Malmö eller slå fast "vilka som är antisemiter". Fokus är i stället judiska Malmöbornas erfarenheter, uppfattningar och behov. Det innebär exempelvis att det kan förekomma antisemitiska attityder som de judiska Malmöborna aldrig stöter på, men också att de judiska Malmöborna här kan beskriva händelser som hotfulla trots att det inte finns någon tydlig antisemitisk föreställningsvärld hos de som ligger bakom dessa händelser.

VARDAGSANTISEMITISM

”Vardagsrasism” är ett begrepp myntat av Philomena Essed (1991) för att beskriva uttryck för rasism som är lågmälda och vardagliga inslag i livet för den som blir rasifierad; mestadels verbala händelser men också miner och andra uttryck som till den utsatte signalerar en påminnelse om att denne ses som annorlunda. På grund av dessa situationers vardagliga karaktär och avsaknaden av explicit fysiskt våld, blir det ofta svårt för dem som utsätts för denna typ av rasism att identifiera den som sådan, även om dessa händelser är avgörande för hur rasism fungerar.

I förhållande till antisemitism har Karin Kvist Geverts (2008) använt begreppet ”det antisemitiska bakgrundsbruset” för att beteckna ett latent mummel som är ständigt närvarande men utan att man lägger märke till det om man inte särskilt lyssnar efter det. Vardagsantisemitism har på det viset ingenting att göra med människors våldsamma hat, utan tyder snarare på en sorts latent antisemitism som hos många puttrar under ytan (Wigerfelt och Wigerfelt 2016). I sin omfattande beskrivning av judiskt liv i Sverige konstaterar Carl Henrik Carlsson (2021) att judar i Sverige alltid har plågats av en sådan ”vardagsantisemitism” som han beskriver som utbredda fördomar av olika slag och grad som finns och har funnits i alla samhällsklasser och som har tagit sig uttryck genom stereotypa skildringar i kultur och litteratur.

Brå skriver i sin rapport att många de har intervjuat har varit med om vardagsantisemitism, som de beskriver som ”ironiska kommentarer och kränkande stereotypisering av judar i vardagliga situationer” (Pollack Sarnecki, Sahlström, och Shannon 2019, 9). De konstaterar att om trakasserier är en del av vardagens ”normalitet” riskerar det att integreras som ett självklart inslag i offrens liv. De skriver också att fenomenet vardagsantisemitism hittills har undersökts i begränsad utsträckning. Det är dock framträdande i Sältenbergs avhandling (2022) om antijudisk rasism i Sverige, där han konstaterar att alla judiska intervjupersoner återberättar incidenter som kan betecknas som vardagsrasism, ofta utan att själva identifiera det som detta.

I min undersökning är detta också ett tydligt tema. Bland de upplevelser som nämns i enkätsvaren finns saker som de svarande beskriver som ”mindre kommentarer”, ”ignorans och dumheter” och ”dumma frågor”, men också sådant som att de har sett hakkors på olika ställen, att de varit med om stereotypisering, skällsord eller att antisemitiska konspirationsteorier presenterats för dem eller spridits om dem. Några tydliga drag kan märkas i vad deltagarna i min studie berättar om. För det första är själva upplevelsen av att bli särskild, ibland också exotifierad, framträdande. I2 berättar om när hans familj kom till Sverige, till en mindre stad där de betraktades som så exotiska att ”folk körde förbi, bara för att titta på oss!”. I7 berättar om en bekant till hennes man som alltid ställer frågor om det judiska när han träffar henne. Hon upplever det som att det är det enda han kan uppfatta om henne, att hon är judisk, och att hans frågor inte är nyfikna utan att han snarare är obekväm. På liknande sätt kan hon uppfatta tonen från kollegor på jobbet, som ”ställer frågor som visar att de förstår mig inte alls”.

I6 berättar att han på sitt nya jobb väntade länge med att berätta att han var jude, därför att hans upplevelse är att när han säger det till någon ny bekant blir han omedelbart placerad i ett fack – då blir han ”juden” och att det blir sedan väldigt svårt att lämna den ”boxen”. Inte förrän människor känner honom på andra sätt känner han sig bekväm med att berätta det. Han tvekar att kalla det antisemitism, utan beskriver att det snarare handlar om att människor blir obekväma eller ställer alldeles för många frågor i lägen där han exempelvis är i fikaummet och ”bara tar en kopp kaffe”.

I6: Det är svårt för att mig att sitta här och säga typ att jag har problem att folk ställer frågor men ibland är det bara... [tystnad] exotifierande /.../ ’Jaha, du är jude!’ och det är någon i min arbetslag som typ ’äh gud, så exotiskt’, alltså de orden ’så exotiskt’, alltså... [suckar]. Hör ni inte hur ni låter? /.../ Folk

vet ju att jag inte kommer härifrån, men typ vad... vad är du för någonting liksom? Och om jag inte säger någonting så är jag vilken vit människa som helst. Och sen när den dimensionen kommer in... Plötsligt anses jag, har jag upplevt i alla fall, att jag är lite mer... lite mer av en etnisk minoritet än vad jag var för fem minuter sen. För nu finns det någonting annat där. Och så kommer trevliga svenskar som menar väl och vill bara förstå lite bättre och kanske ställer frågor som är lite... Alltså det kan... det kan bli lite obekvämt ibland.

Förutom dessa upplevelser av att vara annorlunda, exotifierad och "obekvämt" finns det också i undersökningen många som stött på direkta negativa föreställningar om judar. Här är ett exempel från enkäten.

E24: Jag har hört många stereotypa och felaktiga uppfattningar. På senare år under pandemin har även konspirationsteorier om 'judar' spridits i delar av min bekantskapskrets. Annars 'normala' 'sunda' människor med 'goda' värderingar har visat sig tro på judisk inblandning i allt ont som sker och på etablerade antisemitiska myter, såsom att de äger bankerna, försöker störa världsordningen, spred coronaviruset osv.

I7 har varit med om att en vaktmästare på barnens skola pratade om judar som lömska, som gör saken "bakom ryggen" på andra. Hon berättar också om att hon har hört hantverkare som när bensinen håller på att ta slut, använder uttrycket att "juden piper" om signalen från instrumentbrädan, för att indikera att bensintanken är girig. I10 berättar om att han var och föreläste på en Rotary-klubb där någon hade ifrågasatt varför judar alltid ska "hålla sig för sig själva och vara så speciella", när det framkom att han var jude. När han var och fjällvandrade med två kompisar hade den ene talat om att det bara var "de onda judarna som överlevde Förintelsen". Även E34 har stött på negativa föreställningar med Förintelse-tema, då några påstått att Förintelsen skedde för att "judarna var skyldiga till det nazisterna anklagat dom för".

Dock är det också ett återkommande tema att deltagarna i studien berättar om händelser där de varit med om vad I8 kallar för "positiva stereotyper", vilket hon exemplifierar med "välutbildad, rik" och med "nätverk" – på ett sätt mer trevliga än "att man bara ska vara snål". I2 kallar detta för en "ambivalent beundran och kritik", föreställningar som han har stött på om att judar skulle ha "så mycket pengar, så stort inflytande". Det här inslaget skapar ett obehag i judiska personers vardag, särskilt som det kan dyka upp från vem som helst och när man minst anar det. I4 beskriver detta och hur hon delar upplevelsen med sin judiske förälder.

I4: Det är aldrig någon som har skrikit 'judejävlar' till mig eller inte sådär, så det har jag inte [varit med om]. Men däremot så kan jag känna ibland att... Det lite delar jag väl med min pappa att jag kan känna att det blir... Det smyger sig in i fördomar om, till exempel, att jag skulle vara... eller det är typiskt att jag är rik, säger vi, för det är jag ju inte [skrattar] Ja ibland, så kan det komma lite sånt där, från människor som jag inte känner så väl, så helt plötsligt kan det komma en kommentar, och jag vet inte, de är nog inte alls medvetna om det själva.

En annan aspekt av vardagsantisemitismen, som också tydligt beskrivs av Sältenberg (2022), är vad som drabbar judar när de kommer ut som judar som också lever judiskt. Han beskriver, med utgångspunkt i sina intervjupersoners berättelser, att det även i sammanhang där det predikas tolerans och inkludering, ändå kan bli obekvämt eller obehagligt när någon inte bara är jude utan också uttrycker sin judiskhet genom upprätthållandet av matregler, firandet av högtider eller att på andra sätt följa judisk sed, exempelvis genom att låta omskära sina nyfödda söner. Detta syns också i min studie. E10 beskriver detta fenomen som att det i Sverige finns "en okunnighet, ett avståndstagande, en fientlighet, ett förlöjligande av religion vilket drabbar oss judar". I8 berättar

att det i hennes kretsar kan anses lite ”hippt” att hon är judinna och att hon kan få lite ”exotiska pluspoäng”, men när frågan om att hon har omskurit sina pojkar kommer upp blir tonen en annan.

I8: Kring omskärkelse har det varit vissa... Folk har varit väldigt... Alltså, även som vän, kompis... Inte nära vänner men liksom kompisar, grannar, har ju varit så här, 'Va? Är inte det jättekostigt?'. Och då kan jag ju uppleva att det har varit en del rasism kring det, om man får säga så. Eller rasism, eller okunskap, jag vet inte vad jag ska säga.

I dessa olika beskrivningar av vardagsantisemitism kan spåras flera teman som brukar lyftas fram som specifika för rasism mot judar. För det första återfinns den grundläggande rasistiska uppfattningen om den ”Andre” som annorlunda. För det andra kan man se den ambivalens som präglar antisemitiska uppfattningar: judar kan både uppfattas som underlägsna och som en hotande elit. Här finns också det som Dencik och Marosi (2018) benämner ”upplysningsantisemitism” – det sekulära majoritetssamhällets avvisande och nedvärderande av judars religiösa traditioner, vilka uppfattas som avvikande och stämplas som ”ociviliserade”.

Det är dock inte säkert att dessa uttryck för vardagsantisemitism alltid uppfattas som just det. I min studie tycks de här uttrycken ganska vanliga men beskrivs av intervjupersonerna ofta som inte så farliga. Sältenberg (2022) beskriver att, samtidigt som hans intervjupersoner berättade om upplevelser av rasism, så tenderade de att trivialisera eller minimera betydelsen av dessa. Han menar att detta beror på att det i den gängse diskursen om antisemitism finns ett stort fokus på de grävsta uttrycken, vilket gör att vardagliga uttryck inte identifieras som antisemitism. Rubin (2020) menar att fenomenet har att göra med en internaliserad antisemitism, där minoriteten införlivar stereotypa bilder konstruerade av majoritetssamhället. Han beskriver hur judar ofta minimerar eller avfärdar kommentarer och skämt som ”det gamla vanliga” och menar att detta förminskande av rasism är en del av internaliseringen.

RÄDSLOR OCH UTSATTHET

Få allvarliga incidenter, men stor rädsla

Förutom de vardagliga uttrycken för rasism finns också berättelser om mer allvarliga incidenter från deltagarna i min studie. De är få – de allra flesta nämner inga upplevelser av det slaget – men de är förstås oroande. En person har vid ett tillfälle fått sin ytterdörr förstörd. Några berättar om verbala påhopp på öppen gata eller i kollektivtrafiken. E10 berättar exempelvis om ett påhopp på Södra Förstadsgatan, centralt i Malmö, en dag för några år sedan då hon promenerade med ”en rätt synlig” davidsstjärna och en ung kille som syntes ha ursprung i Mellanöstern slängde en hatfull kommentar i ansiktet på henne. E23 har hört när bilar parkerat utanför synagogan och föraren ropat antisemitiska uttryck eller ”okvädesord”. Dessa beskrivningar stämmer in på Brå:s rapport om antisemitiska hatbrott, där det konstateras att den vanligaste platsen för dessa hatbrott, framför allt det som betecknas ”hets mot folkgrupp” är offentliga miljöer. Det förekommer också att brotten skett vid judiska institutioner men det är mer ovanligt (Pollack Sarnecki, Sahlström, och Shannon 2019).

I2, som tidigare arbetat för JFM, blev vid ett par tillfällen under den tiden utsatt för indirekta döds-hot av människor som ringde till församlingens telefon. Här berättar han om ett av de tillfällena.

I2: Jag hade jour för... i begravningssammanhang. Och det här telefon-numret... Man ringde till församlingen och då var det en telefonsvarare och [den] hänvisade till mitt mobilnummer. Och då var det en man som ringde och sa... Då var det inspelat att 'vid dödsfall, ring till...' det och det numret. Och då var det en man som ringer på det numret och säger 'ja, det gäller ett dödsfall – ditt!'.

Samtidigt som dessa berättelser är allvarliga är de som sagt sällsynta i mitt material. Påfallande många av deltagarna har inte varit med om några allvarliga incidenter. Många nämner explicit att de aldrig har varit med om någonting. E35 skriver att han har "upplevt väldigt få personliga angrepp", I8 säger att hon inte upplevt påhopp, "ingen har ropat 'jävla judar!' efter oss". I10 menar att han inte vet någon äldre människa (i sin ålder) "som nu är utsatt, eller har varit", även om han medger att han inte känner alla. I1 säger att han aldrig känt sig utsatt som jude. Detta är en påtaglig skillnad mot resultaten i min tidigare studie (Katzin 2021) där alla judiska barn och unga som jag intervjuade varit med om någonting och där flera varit med om allvarliga incidenter.

Trots den relativa frånvaron av allvarliga händelser är diskussioner om otrygghet och rädsla mycket förekommande i studien, vilket är viktigt att notera och förstå, trots de ovan nämnda resultaten som kan framstå som positiva. Många uttrycker exempelvis i enkätsvaren att de upplever otrygghet, en del ren rädsla. I8 till exempel, beskriver att hennes utsatthet som judisk Malmöbo ligger just i närvaron av rädsan.

I8: Jag kan känna mig utsatt ändå för jag är rädd emellanåt och jag kan vara rädd. Speciellt när det händer olika grejer, så kan jag ju vara rädd när mina barn är där, till exempel, att det ska komma någon galning /.../ Men just när det är så mycket bevakning eller just när man hör om att nu har det varit ett... Någon kastar in en väska eller du vet så här... Då klart att jag kan bli rädd och tänka 'tänk om vi hade varit där då' eller 'tänk om barnen hade varit på den gruppen precis den timmen' eller... Men jag har inte varit så mycket utsatt så.

E14 skriver att hon är rädd, för att hon själv och andra med judisk tillhörighet ska bli utsatta. Särskilt rädd är hon för att barnbarnen ska råka ut för någonting. I6 beskriver också en orolig medvetenhet som kan drabba honom när han går med sina judiska vänner till krogen för att dricka öl.

I6: Ja, nu är vi på en offentlig plats, den där killen har yarmulke²³ på sitt huvud... Vi är fler så det känns som safety in numbers liksom. Men ändå, typ pratar vi för högt? Man tittar runt lite. Är det någon som... som...

Denna otrygghet återfinns också som ett tydligt tema i Brå:s hatbrottsrapport (2019). De beskriver att det dels rör sig om en otrygghet som orsakats av händelser intervjupersonerna själva har upplevt, eller som drabbat vänner och bekanta, dels är det en otrygghet som aktiveras i samband med nyheter om grova brott i andra länder.

Förhandlingar om synlighet och öppenhet

Många av de svarande som inte upplevt utsatthet relaterar detta till att de inte bär judiska symboler, antingen för att de aktivt undviker det eller för att de av andra skäl inte vill. Det finns bland deltagarna en oro kopplad till att man inte vet vad man har att vänta sig i olika interaktioner och därför är försiktig med att berätta om sin judiskhet, även om man inte har haft obehagliga upplevelser tidigare. Detta beskriver I6 som att han resonerar utifrån att han vill vara "better safe than sorry!". I8 säger att hon inte vill göra "egna sociala experiment" men antar att det finns fog för oron baserad på andras och medias berättelser. I5, som beskriver mycket oro över att bli utsatt, resonerar om varför han inte har blivit det utifrån sin begränsade synlighet.

I5: Det är inte typ som att jag har blivit attackerad eller att det är... Du vet, det har inte hänt att någon har verkligen kallat mig för någonting, jag vet inte, 'judejäv!' eller något sånt. Men ja, titta på mig, jag menar jag är inte direkt superjudisk av mig. Jag går inte runt med en kippa eller en *magen david*²⁴ eller något sånt.

²³ Yarmulke är jiddisch för kippa.

²⁴ Hebreiska för davidstjärna.

I8 tror också att hon har sluppit utsatthet för att folk inte känner till att hon är judisk. Hon är "inte en synlig talesperson" och hon går "inte med synliga symboler" vilket hon menar är ett aktivt val som möjliggör för henne att bestämma när hon ska vara öppen om sin judiska identitet. Hon säger dock att hon är det i många sammanhang, att vissa i hennes familj "är väldigt mycket mer... ännu mer hemliga". E15 uttrycker i enkäten något som sammanfattar vad flera deltagare ger uttryck för.

E15: Som tidigare angett har jag inte personligen råkat ut för några angrepp. Men genom allt jag hört, läst och sett i media skulle jag nog inte utan vidare tala om min judiska tillhörighet i precis alla sammanhang i Malmö. Rör mig relativt fritt utan att känna rädsla, men jag ser nog inte omedelbart så 'typiskt' judisk ut. Bär inte heller judisk symbol runt halsen. Inte pga rädsla, men äger inte något sådant smycke som jag tycker om.

Resultaten i Brå:s rapport (2019) tyder på att risken för att bli offer för antisemitiska hatbrott är högre för personer som är öppna med sin judiska identitet, antingen genom att berätta för andra eller genom att bära judisk klädsel eller judiska symboler. Dessa diskussioner, om utsattheten för den som är "öppen", är också framträdande i min studie. Några lyfter fram att de som syns, som till exempel rabbinerna, lever med särskilda risker, vilket i sig är ett tecken på judars stora utsatthet. I7 hänvisar exempelvis till den ortodoxe rabbin som bor i staden, om han "går över gatan så ser man att han är jude" medan de inte ser vad hon är på långt håll, vilket hon menar kan vara ett skäl till att hon själv inte varit med om något. I8 hänvisar också till rabbinen och vad han utsätts för som ett tecken på judisk utsatthet i Malmö: "Jag går ju inte själv med liksom chabadutstyrsel²⁵ på gatan, så. Men jag kan ju tänka mig hur det hade varit om jag hade gjort det." Wigerfelt och Wigerfelt (2016) diskuterar också den ortodoxe rabbinens utsatthet, som varit välrapporterad i media och resulterat i många polisanmälningar. De beskriver att rabbinen, som kan ses som identifierbar som jude med svarta kläder och långt skägg, har blivit både ett officiellt ansikte och en slags objekt för antisemitismen i Malmö. Han har många gånger fått glåpord riktade mot sig, föremål kastade efter sig och har vid något tillfälle också hotats med att bli påkörd av en förbipasserande bil.

Utifrån denna relation mellan synlighet och utsatthet kan man säga att det pågår en slags förhandling hos många judiska Malmöbor om hur öppna de kan vara med sin judiska identitet i olika sammanhang. E39 skriver exempelvis att han "får stålsätta" sig för att ha på sig kippan när han går till synagogan och att han inte hade vågat gå runt med en t-shirt med hebreiska tecken. I Wigerfelts och Wigerfelts (2016) studie beskrev intervjupersonerna i Malmö på liknande sätt hur de reflekterade över var och i vilka situationer de kunde vara öppna med judiska identitet. Att bära judiska symboler i offentliga miljöer var exempelvis en fråga som deltagarna i deras studie noga övervägde.

En del socialt konstruerade stigma, som de förknippade med rasism, kan för vissa vara möjliga att dölja och då kan individer välja att "passera" för att dölja sin tillhörighet till en viss grupp. Psykologisk forskning på människor som aktivt döljer sin identitet för att passera visar att detta beteende inte minskar skammen som associeras med utsattheten, utan tvärtom (Kite och Whitley 2016). Att många judiska Malmöbor har möjlighet att dölja sin identitet och därmed "passera" som en del av majoritetssamhället ska alltså inte tas som någonting positivt, utan som en risk-minimerande åtgärd som ändå bevarar upplevelsen av utsatthet.

Rädslans uttryck och riktning

Hur tar oron, otryggheten och rädslan sig uttryck? I3, som konverterade på 1980-talet, berättar att när hon gjorde det så fick hon på samma gång lära sig mycket av vad hon kallar "den judiska rädslan". Hon har sedan bott i både Göteborg, Stockholm och Malmö, och hon upplever att Göteborg och Malmö präglas mer av rädslan än vad det judiska livet i Stockholm gör. I8 berättar

²⁵ Chabadutstyrsel är den klädsel som de judar som tillhör den chassidiska inriktningen chabad traditionellt har (se fotnot ovan).

om att hon, trots att hon tycker att det är problematiskt, för detta vidare till sina barn när hon säger till dem att ta av sig kippan när de lämnar församlingshuset eller synagogan. "Och det lär jag ju dem, förstår jag ju själv, att jag lär ju dem att... liksom... nu tar vi av den när vi går hem." Några av de svarande nämner att de inte själva är rädda men att de har familj eller vänner som är rädda eller otrygga. E17 skriver till exempel att han själv inte är orolig, men att han noterar att "våldigt många av mina bekanta är mer eller mindre rädda för negativa konsekvenser av att öppet visa sin judiska identitet."

Vad gäller då rädslan? Det är tydligt att det är vissa diskurser som återkommer i deltagarnas berättelser om vad som oroar dem. Några teman kan identifieras: rädslan för grova våldsbrott, framför allt riktade mot judiska institutioner; rädsla kopplad till barn och skola; rädsla för att vistas i vissa områden och komma i kontakt med andra minoritetsgrupper i Malmö; och rädsla för högerextremism och högerpopulism.

Rädslan för "våld och hot", som I8 beskriver det, präglar flera berättelser. Hon säger själv att hon kan tänka på det när det är stora arrangemang i församlingshuset: "Nu är vi trehundra här, vill någon utplåna oss så är det nu liksom, för då finns ingen kvar. Alltså, det är ju typ alla är ju på en Purimfest! Alltså sånt tycker jag är... läskigt." I4 beskriver också att hon är "jättemedveten" om att det kan hända grejer om man är på fel plats eller syns i fel sammanhang, om en galen person skulle bestämma sig för att gå till attack. Hon är inte orolig till vardags och cyklar exempelvis överallt i staden. Hennes oro gäller i stället de enskilda grova våldsdåden.

För de deltagare i studien med yngre barn är det tydligt att deras oro kretsar kring deras utsatthet.

I5: Jag är jätterädd för den dagen när det kommer bli ett riktigt problem i skolan. /.../ Det kan lätt sår mina barn. Bara ord. Sen har man hört också om... om fysiska attacker också och det... det är läskigt, verkligen. Men jag är mest rädd bara för det här bakgrundshot[et].

I9 oroar sig också för sitt barns skolgång och har aktivt valt skola utifrån rädslan för utsattheten. I8:s barn är inte öppna med sin judiska identitet i skolan för att "det inte känns tryggt". Men även I10, som har vuxna barn, är övertygad om att skolan är en plats för mycket av det som sker, och menar att det i princip bara är där som judar i Malmö är riktigt utsatta.

I10: Om vi tittar på i Sverige, så är det ju större... I jämförelse med de flesta judar i hela världen så har vi det oerhört lugnt här. Alltså, relativt sett, va. Och om man inte går i skolan, eller har barn som går i skolan, eller är lärare [skrattar till] så... så behöver man i princip aldrig träffa på det.

MK: Du tänker att skolan är den...

I10: Ja!

MK: ...absolut mest drabbade platsen?

I10: Ja! Ja, tveklöst. Tveklöst!

De här berättelserna går också igen i ett par enkätsvar från personal som arbetar eller arbetat i skolan och stämmer överens med den rapport jag tidigare skrivit (Katzin 2021), liksom med en annan rapport från Malmö stad om hatbrott i skolan, som beskriver både lärare och elever som utsatta i den miljön (Malmö stad 2020).

Vanligt förekommande i undersökningen är omnämmandet av olika områden i staden som en del av deltagarna aktivt undviker och uttrycker rädsla i relation till. E32 undviker att "skylta" med sin judiska identitet i vissa områden ("typ Rosengård") eller undviker dessa områden helt. E34 skriver att det finns områden som hon inte rör sig i, på grund av "oro att något skulle hända".

E10 skriver att hon inte skulle gå med sin davidstjärna i "Malmös södra ytterområden". I5 går inte och handlar i Rosengård. I8 är ibland orolig när hon cyklar förbi Möllevången om där pågår någon antiisraelisk manifestation. Också ett par deltagare lyfter fram otrygghet som de upplever i samband med demonstrationer där de är oroliga för att antisemitiska slagord kan förekomma. Det här förhållandet till staden beskrivs av Wigerfelt och Wigerfelt (2016) som att det kan finnas "rumsliga konsekvenser" av hatbrott, i form av att utsatta grupper skapar mentala kartor över en stad och var den upplevs som säker, vilket påverkar deras vardagssituation.

Flera deltagare nämner också explicit en oro för relationerna till andra minoritetsgrupper i staden, personer som av deltagarna i min studie benämns som exempelvis "unga killar från Mellanöstern" (E10). Flera nämner en oro för att det bland Malmös befolkning med rötter i Mellanöstern ska finnas en antisemitism som kommer ur den statsunderstödda antisemitiska propaganda som finns i flera stater i Mellanöstern, inte minst Syrien. E29, som skriver att hon öppet visar och talar om sin judiska identitet och som gärna talar med andra om deras religion, uttrycker ändå en osäkerhet.

E29: Mina funderingar ibland går kring unga män från [M]ellanöstern som talar ett annat språk – de[m] skulle jag gärna vilja/våga samtala med och få höra om deras tanke kring det judiska – men där känner jag en rädsla eftersom jag inte kan bedöma dem.

Ett ytterligare tema i rädslan är oron för högerpopulism och högerextrem organisering. E2 skriver att hon är "beklämd" över högerpopulistiska partier, "men än så länge har jag inte märkt av dem personligen förutom när de demonstrerar i stan eller liknande. Dessa undviker jag och tycker är extremt otrygga och obehagliga." Också I1 är orolig för den högerpopulism som har sin grund i Bevara Sverige Svenskt-rörelsen, som han personligen var utsatt för under 80-talet.

I1: Jag tänker på de här högerextremistiska grupperna där det också finns antisemitiska traditioner. För jag tänker att det är därifrån jag kan känna ett hot. Ett hot mot mångfalden, mot det judiska.

I7, som generellt inte känner sig utsatt, är skrämmd "på riktigt" av högerpopulistiska och högerextrema rörelser. I3 känner en sådan oro för högerpopulistiskt maktövertagande att hon säger att hon är beredd att lämna landet om det skulle ske, "för det vill jag inte vara med om".

Rädslans konsekvenser

Vad kan rädslan leda till i den judiska gruppen? Brå:s rapport om antisemitiska hatbrott (2019) visar att dessa skapar både akut ångest och en återkommande känsla av otrygghet och oro i vardagen. Otryggheten är både kopplad till egna upplevelser men aktiveras också i samband med nyheter om grova hatbrott i andra länder. Många av Brå:s intervjupersoner beskriver, på motsvarande sätt som i min studie, att de har utvecklat ett säkerhetstänkande i vardagen för att minimera risken för att bli utsatta. Konsekvensen blir, konstaterar rapporten, att självbestämmandet för gruppen judar kringskärs på grund av rädslan för att bli utsatt för ett hatbrott.

I5 berättar att hans barn knappt vet vad en jude är, vilket dels beror på att han "är så himla ateistisk", dels på att han är rädd för att de ska kunna identifieras som judar.

I5: En del av mig tänker 'äh, om vi dämpar det lite extra mycket, då kommer de inte utsättas för allt det hat som finns'. Det är fruktansvärt nu när jag säger det rakt ut. Jag tänkte inte på det förrän nu egentligen. Jag gillar att [triumfera med] att jag är ateist men delvis är det detta också, tyvärr.

MK: Men kan man säga att du lite väljer mer assimilation än vad du skulle vilja ha på grund av rädsla?

I5: Ja! [tystnad]

”Minoritetsstress” är ett begrepp som ursprungligen utvecklades för att beskriva den psykologiska påverkan som det hade på HBTQ-personer att tillhöra en minoritet, men begreppet har sedan överförts för att beskriva även andra minoriteters erfarenheter av stress kopplade till sitt utanförskap. Stressfaktorerna kan vara externa och bestå i mikroaggressioner, diskriminering, trakasserier, hot och våld. Men stressfaktorerna kan också vara interna och bestå i minoritetsmedlemmarnas medvetenhet om och förväntan på att bli illa behandlade på olika sätt på grund av sitt minoritetskap (Kite och Whitley 2016). I1 beskriver till och med själv sina upplevelser från barndomen och genom livet med hjälp av begreppet minoritetsstress, som han har hört ett radio-program om vilket fick honom att tänka ”mmm, det har jag haft.” Han reflekterar exempelvis över barndomens utanförskap som bestod i att familjen uppfattades som annorlunda eftersom de åt annan mat med andra kryddor, en upplevelse som resulterade i en känsla av att vara exkluderad och annorlunda och som ledde till att han uppfattade att han behövde vara försiktig.

Rädslan ökar också vaksamheten inför faror i utsatta gruppers omgivning, såväl verkliga som inbillade sådana. I Fuhrs studie (2016, 322), liksom i min, fanns det intervjupersoner som talade om gruppen som ”paranoid” och ”överkänslig”. Det finns alltså inom gruppen en tydlig medvetenhet om denna hypervigilans och hur den påverkar gruppen. I10 beskriver att det inte är hans ”grej att vara rädd” på det viset som han uppfattar att många judar i hans närhet är, men att han tror att det beror på att han inte själv råkat ut för någonting. Hade han gjort det tror han att han hade haft en annan vaksamhet och misstänksamhet. I9 beskriver hur hon själv reflekterar över sina orostankar.

I9: Om det är högtider, shabbat, och vi närmar oss till synagogan och jag... det bara... Det är svårt ibland att slippa tänka att om man vill liksom skjuta oss till exempel, det kan man göra jättelätt för att just nu är vi liksom på trädgården, inte i själva byggnaden. Men jag vill inte fastna i dessa tankar för det är lätt att utveckla paranoia, men... men de kommer ibland.

Förväntningar på att bli utsatt kan både komma från tidigare erfarenheter men inte nödvändigtvis, utan den kan också ha överförts genom kunskap om de fördomar om och utsatthet som gruppen generellt upplever i ett samhälle. Dessa förväntningar orsakar stress eftersom minoritetsgruppens medlemmar inte vill behöva uppleva avvisande eller utsatthet och de använder sig därför av olika försvarsstrategier, som undvikande av vissa miljöer, överdriven uppmärksamhet på tecken på hot och att dölja sin identitet. Att ofta uppleva sig behöva övervaka och kontrollera sin omgivning på detta sätt är skadligt i sig, och kan till och med vara mer skadligt än att faktiskt vara med om diskriminering (Kite och Whitley 2016). Rädslan för hatbrott leder alltså till en rad olika strategier hos dem som kan vara offer för dem. Det handlar om att dölja sin identitet, om säkerhetstänkande och om en höjd uppmärksamhetsnivå i vardagen, vilket, som Brå (2019) påpekar, innebär inskränkningar i det vardagliga handlingsutrymmet för judiska personer.

Hur kan man förstå ”den judiska rädslan”?

Det finns alltså en påtaglig skillnad mellan frånvaron av egna upplevelser av utsatthet och närvaron av en oro hos många i den judiska gruppen i Malmö. Hur kan man förstå denna skillnad? Det är uppenbart i undersökningen att det finns en diskurs som cirkulerar kring otrygghet och rädsla och som kommer ur gruppens kollektiva kunskap om saker som har skett och hot som finns. Men undersökningen pekar också ut några faktorer som kan verka förstärkande på dessa upplevelser av otrygghet.

En del av den rädsla som judiska Malmöbor upplever kan spåras tillbaka till de särskilda dragen hos antisemitism. Judar i Malmö idag drabbas förmodligen endast i begränsad utsträckning av diskriminering på bostads- eller arbetsmarknaden, och detta är inte heller ett tema i min studie. Däremot måste de leva med en existentiell rädsla för att bli utsatta för grovt våld. Denna rädsla relaterar också till de attacker som ibland sker mot judar i offentligheten och mot judiska

institutioner världen över (exempelvis i Paris 2015, Köpenhamn 2015, Pittsburgh 2018 och Halle 2019). Teorier om hur hatbrott och terror påverkar kollektiv som känner sig hotade kan bistå i förklaringen. Wigerfelt och Wigerfelt (2015), som studerat en grupp skånska judars upplevelser av hatbrott, lyfter fram att hatbrott är värre än många andra brott eftersom de ger signalen att hela gruppen bör veta sin plats. Det är alltså inte nödvändigt att själv ha varit utsatt för att bli påverkad, utan det latent hotet mot hela gruppen kringskar de potentiella offrens möjligheter att leva sina liv som de vill. Att ständigt vara uppmärksam kring sin säkerhet gör att man medvetet eller omedvetet blir begränsad i hur man uppträder och var man vistas. I8 beskriver vad det är för upplevelse som ligger till grund för hennes rädsla.

I8: Det som skulle hjälpa mig mest tror jag ju är om inte det finns liksom att 'ni är...' Om man inte känner sig som ett hatat folk, då skulle det ju hjälpa mig mest. Då skulle jag ju dels kunna gå på grejer utan att känna mig nervös. Alltså, nu gör jag det fast jag känner mig nervös, om man säger så!

På liknande sätt visar Brå:s rapport (2019) att vetskapen hos de judiska intervjupersonerna om att andra personer har utsatts för hatbrott räcker för att de ska känna sig utsatta även om de inte själva har utsatts. Vetskapen kommer genom vänner och bekanta men också genom nyheter på tv, i sociala medier och tidningar. Socialpsykologisk forskning visar också på ett fenomen där individer som tillhör en utsatt grupp kan uppleva gruppen som utsatt, trots att de själva inte upplever sig som utsatta eller beskriver att de har varit med om utsatta situationer. Detta förklaras av att det tycks enklare att förstå och identifiera diskriminering på gruppnivå än på individnivå (Kite och Whitley 2016).

Det finns också en aspekt som handlar om *tidigare* hotbilder mot kollektivet som lever kvar i det sociala och psykologiska medvetandet hos gruppen. Detta beskrivs genom socialpsykologiska teorier om ställföreträdande grupptrauman. Ställföreträdande grupptrauma definieras som en livs- eller säkerhetshotande händelse eller övergrepp som hänt vissa medlemmar i en social grupp men som upplevs av andra medlemmar som deras egen erfarenhet på grund av deras personliga tillhörighet till gruppen. Hågkomna trauman på gruppnivå skapar hos många känslor av ångest och oro inför tanken att traumat skulle kunna ske igen, eller att andra hemska saker skulle kunna drabba dem på grund av deras tillhörighet till den utsatta gruppen (i detta fall judar). Fuhr (2016) visar hur denna ångest på många sätt formar identifikationen med gruppen för dem som upplever den. Grupptrauma från det förflutna vävs alltså samman med gruppmedlemmarnas nuvarande liv och på så sätt också kan bli konstituerande för deras gruppidentitet.

Detta fenomen är också framträdande i några berättelser från deltagarna i min studie. I2 beskriver exempelvis hur han haft ett samtal med några äldre medlemmar i församlingen som oroar sig för att de andra eleverna i deras barnbarns skolklass ska få reda på att barnbarnet är judiskt.

I2: Flickan själv är kanske inte rädd men hennes morföräldrar som har faktiskt personliga erfarenheter, för att inte tala om deras föräldrar.

MK: Det är intressant tycker jag, alltså att det finns liksom en gemensam rädsla i gruppen som skapar försiktighet på många nivåer, är det så du..?

I2: Absolut!

MK: Beroende på de historiska erfarenheterna?

I2: Ja. /.../ Det klart. Det är någonting som aldrig försvinner helt och hållet. Min svärmor överlevde andra världskriget tack vare falska identitetshandlingar och att hon talade polska flytande och hade... var bläögd och ganska ljushårig. Och hon avslöjade inte sin judiskhet förrän... en bra bit in på 50-talet. Det är också en sorts rädsla. Jag har många bekanta här i min ålder eller något yngre, deras föräldrar berättade inte för dem att de var judar, för att inte utsätta dem för några risker.

Den historiska erfarenhetens betydelse lyfts också av I10, som själv har en släkt som varit länge i Sverige och därför förskonats från våldsam förföljelse i några generationer. Han tänker också på en upplevelse hos en generationskamrat som blev misshandlad på rasterna i skolan för att han var jude, vilket också gör att de förhåller sig olika till upplevelsen av hot.

I10: Om du har en bakgrund från andra länder än Sverige så har du ofta... om inte du så dina föräldrar har varit utsatt, eller morföräldrar eller farföräldrar. /.../ Så jag tror att har det funnits med liksom i familjeberättelsen, narrativet där, så tror jag att... att det är mer aktuellt. Många har ju... Om jag tänker på min kompis som växte upp i Kristianstad som slogs varje rast, eller blev slagen, så... och han är inte speciellt paranoid, men han... /.../ Han är ju mycket mer känslig för det än vad jag är. Så det har ju med familjehistorien att göra också.

I3, som har bott både i Stockholm, Göteborg och Malmö och upplever att de två senare städernas judiska befolkning präglas mycket mer av rädsla, har ett resonemang om att detta har att göra med skilda historiska erfarenheter.

I3: I Stockholm är det äldre judiska släkter som är mer svenska och kommit hit för längesedan och vuxit upp och liksom... Det är inte alls lika många som invandrat som här i Malmö. Här kommer ju många judar från de olika länderna i öststaterna. Och Malmös församling har nog växt varje gång det har kommit en flyktingvåg. Så man kan se det. Och det präglar ju också församlingen, att man har något bagage med sig.

En annan aspekt av de judiska Malmöbornas bild av sig själva och sin utsatthet, är den stora mediebevakning som finns av antisemitiska händelser i Malmö. I Wigerfelts och Wigerfelts studie (2016) hänvisade intervjupersonerna ofta till incidenter som rapporterats i media och berättar om att såväl dessa händelser som den stora mediebevakningen av dessa har påverkat deras upplevelse av utsatthet. Werner Bergmann (2020) påpekar att det inte bara är hur utbredda antisemitiska uppfattningar är som kan skapa en upplevelse av en pågående och ökande antisemitism, utan också i vilken utsträckning detta lyfts i media och i den politiska debatten. Wagrell (2022) konstaterar också att hur man talar om antisemitism och problematiserar den i offentligheten och hur antisemitiska händelser porträtteras i nyhetsrapportering påverkar hur judiska personer upplever och ser på sin egen sårbarhet och utsatthet. Upplevelsen av otrygghet i Malmö kan alltså förstärkas av det stora fokus som finns på antisemitiska händelser och antisemitism i Malmö, vilket internaliseras och förstärker bilden av det som faktiskt sker för judiska Malmöbor.

Säkerhetsarbete och otrygghet i en ond spiral

Upplevelsen av otrygghet och de faktiska attackerna mot judiska platser i Malmö, har lett till framväxten av ett omfattande säkerhetsarbete, som innefattar fysiska säkerhetshinder, övervakningskameror och personal som arbetar med säkerhetsfrågor. Detta är inte unikt för Malmö eller Sverige, utan speglar en utveckling som har skett i stora delar av Europa de senaste decennierna. I Brå:s studie (2019) beskriver de intervjupersoner som arbetar i judiska församlingar att säkerhetsarbetet har ökat successivt och inneburit en allt tyngre uppgift och större kostnad för församlingarna. Den omfattande säkerheten uppskattas för att den bidrar till en känsla av trygghet, men samtidigt innebär den begränsningar i öppenheten.

Deltagarna i min studie lyfter fram hur mycket säkerhet som omgärdar församlingen och judiska arrangemang, vilket i sig skapar en känsla av utsatthet eller åtminstone påminner om utsattheten. Av vissa upplevs de omfattande säkerhetsarrangemangen som ett bevis på ett omfattande säkerhetshot riktat mot judiska institutioner i staden. E33 påpekar att det finns en stor utsatthet som blir tydlig av det skydd som krävs för att man ska kunna utöva religionen, ”alla våra tillställningar måste omges av en säkerhet som saknar motstycke. Barnläger, platser och annat måste hemlighållas.” E15 beskriver kring hur dessa säkerhetshot och -åtgärder kan upplevas.

E15: Hela situationen som medlem i Judiska församlingen Malmö är djupt kränkande. Om ingen annanstans så blir jag påmind där om hur utsatt den judiska gruppen är. Det judiska organiserade livet i egna fastigheter är extremt säkerhetsomgärdat, vilket ses som nödvändigt. Men det är också djupt tragiskt att det ska behövas och inte minst är det förknippat med extrema kostnader som i sig är mycket hämmande för att skapa en levande judisk organism. Det belastar en redan besvärlig ekonomi mycket hårt.

I9 tycker att det är "läskigt" och "otrevligt" att det vid varje högtid finns polisbilar utanför synagogan. Hon säger att hon förstår "att de är där för att försvara oss" men "bara tanken att detta behövs" är otäck. I4 beskriver också att hon framför allt tänker på sin otrygghet när hon ska besöka synagogan.

I4: Det blir ju jättetydligt att det inte bara är att kliva rakt in, utan det är någon som står och kollar och så klickar de på dörren och så får jag gå in dit liksom. Så det blir ändå svårt att... Det går inte att undvika medvetenheten om att... att jag är en måltavla. Vare sig det händer någonting i mitt liv eller inte liksom.

Men för henne är det inte bara förknippat med rädsla utan skapar också en känsla av olust inför hela situationen att besöka synagogan på de judiska högtiderna.

I4: Jag liksom kliver in någonstans där det är så bepansrat och så skyddat det bara kan vara. Och där ska jag göra någonting som har med lust att göra, tradition och att få umgås och säga 'hej!' till folk och... nej, så jag tycker att det är mera en börda, eller börda är det ju inte, men det ger mig mer huvudbry än vad jag tycker att det känns roligt och stimulerande, faktiskt.

Säkerhetsarrangemangen uppfattas alltså av vissa som ett problem i sig, som hämmar det judiska livet. I1 menar att säkerhetsarrangemangen "i stället för att hjälpa människor att hantera sin rädsla" har "haussat upp rädslan".

I1: Jag tänker på när det har varit chanukka-firande på Stortorget. Det har ju blivit så neurotiserat, på grund av att poliser ska bevaka. Och jag förstår att man är orolig och... Samtidigt – å ena sidan vill man synliggöra: 'detta är vi, detta är en högtid som vi firar' men genom att det drar ihop en massa poliser i samband – hela högtiden blir ju neurotiserad! Då är det lika bra att inte göra det alls.

Säkerhetsarrangemangen har förstås tillkommit på grund av externa händelser som skapat otrygghet, men riskerar också att öka otryggheten, slutenheten och de negativa upplevelserna av att besöka judiska platser och arrangemang, i en ond spiral. I Fuhrs studie (2016) fann hon att de judiska institutioner som hon undersökte lade mycket tonvikt på att kommunicera tidigare och nuvarande hot mot sina medlemmar. Hon menar att detta kan riskera att göra traumat mer närvarande för dem. Hon skriver dock också att institutionerna agerar på detta sätt av en förståelig anledning: enligt deras rationalitet kan en medvetenhet om hoten användas för att förebygga framtida händelser. Detta tar sig till exempel uttryck genom säkerhetsvakter framför synagogan och andra säkerhetsarrangemang i samband med judiska högtider och kulturhändelser. Forskning om tillit och säkerhet visar dock att övervakning och säkerhetsarrangemang kan upplevas som kortsiktigt trygghetsskapande men långsiktigt skadligt för tilliten. Tillit påverkas av samhälleliga strukturer och attityder och är kopplade till människors personliga historia och sociala position. En upplevelse av trygghet är alltså inte enbart beroende av en rationell strategisk kalkyl utan också av en social kontext, där övervakning på sikt tycks bidra till en minskad tillit till samhället och till andra människor (Viola och Laidler 2022).

Men alla är inte rädda!

Hur stark, närvarande och genomträngande är rädslodiskursen i Malmös judiska liv? Samtidigt som det i min studie alltså finns många som uttrycker rädsla, finns det också en framträdande grupp som svarar att de inte upplevt utsatthet och inte känner sig otrygga. Några framhåller till och med bestämt att de inte är rädda. Vissa, som E2, skriver att de alltid är öppna och att de går med judiska symboler. Likadant gör I10, som beskriver att det inte "ligger för" honom att vara rädd.

I10: När jag går till synagogan har jag ju alltid kippa på mig. Nu för tiden bor jag ju... Det är ju inte så långt, det är inte så långt, det är inte mycket att skryta med. Men förr gick jag ju från Djupadal, hela vägen genom staden och då tog jag aldrig av mig kippan. Alltså, det är liksom... det är fortfarande en grej för mig. Och jag har aldrig varit utsatt för någonting, vad jag vet.

Jag frågade alla deltagare i intervjustudien om rädsla och antisemitism var ett ständigt närvarande tema i deras judiska umgänge och så gott som alla svarade att så inte var fallet. Man talar framför allt om annat när man träffas, som I8 beskriver.

I8: Nej, jag tycker det hörs väldigt lite om det. /.../ När jag varit på olika sådana här middagar och fester och sånt, då pratas det typ aldrig om det. /.../ Faktiskt inte. Jag tycker inte det är ett tema utan temat är mer 'ja, men hur ska vi göra med det lägret och hur ska vi fira det och...' ja, men det är liksom inte... Jag tycker det är ett positivt fokus mer än 'äh, vad det är synd om oss och vi är så utsatta'. Det hör jag aldrig.

Några av deltagarna i studien vill också problematisera den rädsla som de tycker sig se hos andra judiska Malmöbor. I7 säger att hon till och med kom till intervjusituationen med en agenda: hon vill visa att det inte bara finns "en judisk röst i Malmö", en röst som hon generellt tycker präglas av rädsla och slutenhet.

I7: Jag tycker att det är viktigt hur vi som judar beter... inte beter oss, det är inte det, men hur vi möter andra och om vi är instängda och rädda så är det inte bra. Då kan vi inte... Det blir sämre så [suckar].

I3 tycker på ett liknande sätt att inställningen i sig kan vara ett problem, men antyder att det har med att det finns olika människosyn att göra.

I3: Många pratar mycket om det, att de är rädda och rädda, och jag tycker man... [suckar] Som jag ser det så bygger man på en rädsla ännu mer än att man försöker ta bort rädslan. /.../ Men jag kan också vara lite för... aningslös och naiv! Så att jag ser... jag vill inte se det så att säg. Utan jag tror att alla människor är trevliga och bra.

Det finns också ett aktivt motstånd mot att på grund av rädslan behöva dölja sin judiska identitet, vilket bland annat tagit sig uttryck genom kippavandringar, ett projekt som startade i Malmö 2011. I10, som var med och arrangerade de första kippavandringarna, berättar om hur projektet tog sin början som en solidaritetshandling och reaktion mot de trakasserier som den ortodoxe rabbinen var utsatt för. Han hade också reagerat mot uppmaningar i synagogan att ta av sig kippan när han gick därifrån, "men vi har väl vad vi vill på huvudet?". Han menar att det fanns en oro i den judiska gruppen för vad det skulle resultera i och särskilt när han föreslog att de skulle gå mot Möllan. "Varför skulle vi inte gå till Möllevångstorget?". Kippavandringarna är sprungna ur viljan att manifestera sin rätt att finnas i staden på samma villkor som alla andra, för att det ska vara självklart att ha kippa på Möllan, liksom var som helst annars. I3 menar att de har haft en stor betydelse för den judiska gruppens egna förhållningssätt till sin synlighet i staden. När hon flyttade till Malmö från Stockholm, för ungefär 15 år sedan, märkte hon att den judiska gruppen präglades av mycket rädsla.

I3: Och jag var så förundrad över det. Men då började man med kippavandringarna och vågade sig ut. 'Vi är judar, vi ska synas och höras'. Och det har vänt, det har faktiskt vänt, i samhället och i det judiska livet också. Förändrat till en öppenhet och våga ta diskussionen och inte skämmas för den man är utan i stället vara stolt över det. Det tycker jag är mycket tydligt.

Det finns också deltagare i studien som problematiserar eller protesterar mot vissa porträtteringar av Malmös ytterområden och de malmöbor som bor där och som inte helt känner igen sig i den gängse bilden.

I1: Jag har jobbat i Rosengård i sex år och jag kände aldrig något obehag, tvärtom. Jag hade *magen david*²⁶, jag hade en *chai*²⁷ runt halsen. 'Vad är det?' /.../ men aldrig något obekvämt. Då har jag tänkt på 'vad är detta som jag har missat egentligen?' och varför blir det så stort? Och det betyder inte att jag inte ser... att jag inte tror att det inte finns, det klart att det gör. Jag vet ju att en del blir utsatta, men sen tänker jag också utifrån mina kompisars berättelser då att det är mycket... Det är nästan som att man gör en militär undanmanöver.

I7 arbetar i Rosengård på en arbetsplats där de flesta hon möter är nya i Sverige. Hon menar bestämt att hon inte varit med om något otrevligt utan uppfattar dem hon träffar där som öppna, nyfikna och tillmötesgående. Hon säger också att hon upplever att hon har ett pedagogiskt ansvar att berätta om sin judiska bakgrund, eftersom många hon träffar aldrig har träffat en judisk person tidigare och har en stor okunskap och att det hon då brukar möta är nyfikenhet.

I7: Jag på deras sida och de är på min sida tror jag. Till och med om de tänker 'ah, du vet, det måste vara folk i hennes familj...' [som är starkt pro-israeliska]. Det händer överallt att vi har saker som vi inte kommer överens över med folk vi tycker om. Vi ska inte göra det till en jättestor grej själva, tills den andre gör det, tycker jag. Så jag vill avdramatisera så mycket som möjligt, skillnader. /.../ Jag börjar från en position av respekt och öppenhet och hittills har det alltid varit utan det minsta problem /.../ Om man är inte stel och obekväm själv, så brukar det gå jättebra!

KOPPLING TILL IP-KONFLIKTEN

Relationen mellan Israelkritik och antisemitism

En anledning till att judar i Europa erfar en ökad utsatthet trots att de antisemitiska attityderna har gått ned, är att många judar upplever att hårdför Israelkritik är hotfullt för gruppen judar. Sannolikheten är också större att möta någon med antiisraelisk hållning än någon med starka antisemitiska uppfattningar (Bergmann 2020). Det finns en pågående debatt om i vilken utsträckning den utbredda kritiken mot Israel ska förstås som en form av antisemitism, eller om det tvärtom är så att relevant Israelkritik delegitimeras genom anklagelser om antisemitism. Oavsett så visar attitydundersökningar bland europeiska judar att de själva uppfattar vissa former av Israelkritik som antisemitisk och påverkas av denna (Bergmann 2020). En norsk attitydundersökning visar att bland dem som håller med om många antiisraeliska ställningstaganden finns det också en ökad tendens att hålla med om antisemitiska påståenden. Å andra sidan finns det också en stor grupp som är tydligt politiskt propalestinska utan att hålla med om något antisemitiskt påstående (Bergmann 2020). I Bachners och Bevelanders (2021, 64) attitydundersökning i Sverige är det 6 procent som håller med om påståendet "På grund av Israels politik tycker jag alltmer illa om judar".

²⁶ Hebreiska för davidstjärna.

²⁷ Chai är en judisk symbol som består av de två bokstäverna i det hebreiska ordet för liv. Förutom Davidstjärnan är chai en vanlig judisk symbol att bära som smycke (Wikipedia, Chai (symbol)).

Den svenska opinionen var i allmänhet positiv till Israel fram tills att Israel blev en ockupationsmakt efter kriget 1967. Den förändrade synen på Israel tog sig också antisemitiska uttryck och den judiska gruppen i Sverige blev av vissa ställda till svars. Under rosh hashana-firandet 1969 fick synagogan i Malmö bevakas av polis på grund av ett uppfattat terrorhot (C. H. Carlsson 2021). Anders Persson hävdar i en forskningsbaserad rapport (2021) att det har funnits en tydlig koppling mellan antisemitism i Sverige och IP-konflikten sedan kriget 1967 och att samtida antisemitiska yttringar i Sverige ofta är kopplade till konflikten, antingen genom uttryck i traditionella och sociala medier eller genom gatudemonstrationer. Persson understryker dock att IP-konflikten inte i sig orsakar antisemitism utan enligt hans analys enbart verkar som en trigger, och att en eventuell fred i Mellanöstern inte skulle leda till att problemen med antisemitism i Sverige försvann.

Kritik av Israels politik är inte i sig antisemitisk, men antisemitiska motiv och uppfattningar kan förekomma i samband med yttringar som rör staten Israel och IP-konflikten. Antisemitism kopplat till Israel och konflikten kan manifesteras på olika sätt: genom antisemitiska föreställningar invända i en kritik av Israels politik; genom uttryck som rättfärdigar antisemitism med hänvisning till Israels politik; eller genom demoniserande beskrivningar av israeler. Det kan också handla om att anklaga och attackera judar som lever i diasporan med hänvisning till vad Israel har gjort eller påstått ha gjort (Bachner och Bevelander 2021).

Bachner och Bevelander (2021) menar att den huvudsakliga förklaringen till antisemitiska uttryck i Israelkritiken är att Israel, som världens enda judiska stat, utgör en måltavla för antisemitiska hållningar och trigger en latent föreställningsvärld av sådana. De påpekar också att i en politisk kontext där antisemitism anses oacceptabel kan negativa uppfattningar om judar kanaliseras via en kritik av Israel. Dencik (2019) menar å andra sidan att den avsky mot judar som knyts till Israel/Palestina-konflikten inte behöver vara kopplad till traditionella antisemitiska stereotyper, men kan förstärkas av antisemitisk propaganda som använder sig av sådana stereotyper. Antisemismen är alltså inte, menar han, som utgångspunkt antisemitiskt motiverad. I stället är antisemismen den primära reaktionen, som sedan i sin tur leder till en avsky mot judar och också kan ta sig uttryck i våldsamma attacker mot judar och judiska institutioner.

Jag anser att även om man måste betrakta IP-konflikten som en viktig triggerfaktor för antisemitiska uttryck så är det viktigt att akta sig för att se antisemismen som direkt stammande ur konflikten. Ett sådant resonemang leder till slutsatsen att problemet med antisemitism skulle försvinna om konflikten upphörde eller om Israel betedde sig annorlunda. Sådana föreställningar missar orsak och verkan och antisemismens latent förekomst i breda samhällslager. IP-konflikten riskerar dock att försvåra problemet med antisemitism, utan att antisemismen för den sakens skull kan anses vara Israels eller judars skuld. Jag tycker inte heller att det finns ett automatiskt likhetstecken mellan antisemism och antisemitism. En del antisemism är per definition antisemitisk, men det finns också en förklarlig antisemism som kommer ur palestiniernas levda erfarenhet.

Persson (2021) visar i sin studie om IP-konfliktens påverkan på antisemismen i Sverige att de senaste åren har kopplingen mellan konflikten och antisemitiska yttringar försvagats, i takt med att IP-konflikten har fått en mindre central ställning som projektionsyta för olika politiska projekt och ideologiska konflikter. Som han beskriver det har den "IP-centriska världsbilden" som tidigare varit påtaglig i svensk debatt och utrikespolitik, mattats av i takt med att andra politiska konflikter seglat upp och situationen i Mellanöstern blivit mer komplex och mindre ensidigt fokuserad på vad som sker i Israel/Palestina. Å andra sidan har det samtal som finns om konflikten blivit mer infekterat och polariserat. Persson påpekar även att den "IP-centriska världsbilden" tenderar att innebära att andra antisemitiska uttryck går "under radarn", vilket kan bero på att antisemitism kopplad till IP-konflikten mer effektivt kan användas som slagträ i den politiska debatten, och på detta sätt instrumentaliserar för vissa politiska syften.

Israelkritik som (potentiellt) hotfull

Hur förhåller sig judiska Malmöbor till komplext Israelkritik och antisemitism? För det första finns upplevelsen att en hel del av den antisemitism som finns i staden är kopplad till konflikten och härrör ur att människor inte gör åtskillnad mellan Israels politik och judar i Malmö.

I3: Alltså, det är en sammanblandning. Det går ju mot Israel egentligen, men det riktar sig mot oss, det gör det ju, som judisk grupp, att vi på något sätt är... att vi en del utav staten, fast vi bor här. Vi är ju judar och vi tillhör det judiska samfundet men vi tillhör ju inte staten Israel och vad Israel gör kan ju inte vi påverka, lika lite som de kan påverka sitt Palestina. Men man ser... man blandar ihop lite tror jag. Ja, det... och det är också okunskap ju!

För det andra kan Israelkritik, även om den inte innehåller tydlig antisemitism, påverka judar i Malmö därför att det för många finns en affinitet, ett känslomässigt band till Israel (vilket beskrivs ovan i avsnittet Relationen till staten Israel). För att förstå detta måste man gå en balansgång mellan att se att judar i Malmö inte ska sammanblandas med Israel, samtidigt som man behöver inse att kopplingen ändå finns.

I8 beskriver att även om hon "kan tycka Israel har massa problematiska grejer för sig" så blir det för henne "jätteklurigt" när hon upplever att Israel hålls mot dubbla måttstockar och får mer kritik "än vad jättemånga andra länder får som inte heller är demokratiska eller... som också har rasism på olika vis". Att kritisera Israel hårdare än andra länder uppfattar hon i vissa miljöer är "helt normalt och det är rimligt och det får man lov... det ska man tycka och det får man tycka. Det vore konstigt att inte tycka det, då är man avvikande liksom." För henne som judinna blir det dock svårt att känna sig skyddad i sådana miljöer eller politiska samtal, eftersom hon samtidigt vet vilken nära koppling många judar har till Israel och att hon därför har svårt att bortse från att den här orättvisan, som hon upplever det, också är en orättvisa mot den judiska gruppen. I10 beskriver också att han ser att demonstrationer mot Israel där "folk skriker 'krossa Israel!'" kan få delar av den judiska befolkningen att ta "våldigt illa vid sig, alltså väldigt illa vid sig" och uppleva situationen som "jätteotäck". Han tror att många judar i Malmö uppfattar antiisraelisk stämning i Malmö som antisemitisk, trots att han själv i många fall inte håller med. Han förklarar sedan på ett talande och träffsäkert sätt hur denna upplevelse sammanhänger med den betydelse som Israel fick för den judiska gruppen efter Förintelsen (den upplevelse av "livförsäkring" eller "safe haven" som beskrevs ovan i avsnittet Relationen till staten Israel).

I10: Sant eller falskt, så uppfattar judarna antiisraeliska demonstrationer, framför allt om de är högljudda och med aggressiva plakater, som antisemitism. Också kanske därför att man ser Israel som en räddning, en räddningsplanka. Och hade Israel funnits 1939 så hade det aldrig hänt. /.../ Så i den här argumentationen att 'ja men vi är ju inte antisemiter' och så, alltså, det är... Nej, det är ni kanske inte, men det är min plankan där, som jag står på – den håller ni på att säga i. Det känns inte bra!

Oavsett detta problem är det uppenbart att det i många fall också finns tveklösa situationer då starka negativa känslor för Israel tar sig uttryck genom antisemitiska påhopp på judar i Malmö och på andra ställen i diasporan. Det är också tveklöst så att det finns situationer då en legitim politisk kritik av Israel delegitimeras av anklagelser om antisemitism. Den stora gråzon som finns däremellan behöver de krafter som kämpar för minoritetets rättigheter hela tiden vara medveten om och förhålla sig till.

Israeliska judars utsatthet

Några av deltagarna i min studie är födda eller uppvuxna i Israel och de framstår som mer utsatta än den judiska gruppen i övrigt. Flera lyfter i enkäten fram att de vid flertal tillfällen blivit ifrågasatta, diskriminerade eller illa behandlade i situationer då det framkommit att de är israeliska judar. E30 berättar om en chaufför som han mött i jobbet ”som betett sig mkt aggressivt då han insåg att jag är [i]sraelisk jude”. I5 berättar att det obehagliga för honom är det inneboende hat som han upplever att vissa människor har för honom bara för att han kommer från Israel.

I5: Jag kan förstå det delvis, absolut, men helst ska vi prata om problemen med Israel och det som är tragikomiskt är att vi förmodligen att komma överens om det mesta. Men det är just det här hatet från början som man har, som är problematiskt, ja.

Han menar att samtal ofta avstannar på ett olustigt sätt när han berättar att han är från Israel, men ibland ser han på människors ansikten att de blir riktigt upprörda.

I5: Vi gick till en tandläkare, det var hemskt liksom. /.../ Hon kom från något arabiskt land och jag pratar som sagt bara hebreiska med mina döttrar och hon... Du vet, det där, folk kan inte gömma det liksom. Hon – super happy, [härnad glad kvinnoöst:] 'ah, vad kul och var kommer ni från? Vilket språk är det?' och så säger jag 'det är heb...' och då har jag alltid valet, jag kan ljuga, men liksom jag väljer... 'det är hebreiska'. Och hon dog, hon bara dog alltså, det var hemskt. Det var så hemskt så jag sade till henne 'ja, förlåt, det är...' Du vet, det var... [jag] visste inte vad jag skulle göra. Och det går inte att återhämta sig från det riktigt lätt.

MK: Var det något hon sade eller bara hur hon såg ut?

I5: Nej, det är bara hur hon såg ut. Det är kanske svårt att förklara men tro mig, från 100 procent glad, jättepratig, jättegad, jättenyfiken till... PAFF. Och då får jag hoppas att hon kommer att behandla min dotter som tandläkare på ett bra sätt. Det är läskigt.

Också I9 berättar att hon upplever att den vaksamhet hon har på andras negativa åsikter om henne och vad det kan leda till, framför allt är kopplad till hennes israeliska bakgrund.

MK: Du har en otrygghet helt enkelt, som har att göra med att du är jude?

I9: Inte kanske så mycket att jag är jude men att jag kommer från Israel.

MK: Mmm. Innan sade du att du vill slippa vara rädd för att utsättas för våld. Är det framför allt det du oroar dig för, att det ska bli våldsamt, eller hur ser oron ut?

I9: Inte nödvändigtvis fysiskt våldsamt men det är också otrygghet om man säger elaka saker till dig eller om jag är tvungen att be mig om ursäkt för att jag kommer från Israel eller tvungen att delta i en diskussion om Israels politik. Vilken jag inte tänker är perfekt, såklart, och jag själv kritiserar den ganska ofta. Men jag tror inte att det är i alla fall så svart och vitt som många här presenterar detta. Och jag... Jag förstår inte varför måste jag delta i denna konversationer med liksom... främmande människor?

Flera deltagare i undersökningen nämner också att de undviker att tala hebreiska i offentligheten. E34 upplever, exempelvis, att människor stirrar när hon talar hebreiska ute eller på bussen. E24, som har hebreiska som modersmål, har inte lärt sina barn det på grund av rädslan att tala hebreiska offentligt i Malmö och att barnen då skulle råka illa ut. I5 talar hebreiska med sina barn, också

i offentligheten, men gärna lågmält och oroar sig ofta för att de ska råka ut för någonting om fel person skulle höra att det var hebreiska. Sammantaget framstår det som att den ilska mot Israel som flera av de icke-israeliska judarna i studien känner av och oroar sig för, särskilt når fram till dem som har en direkt israelisk bakgrund, oavsett vad de själva tycker om den israeliska statens politik.

Inflytande och delaktighet

INLEDNING

Ett centralt mål med minoritetspolitiken är att ge de nationella minoriteterna inflytande och delaktighet i frågor som berör dem. Inflytande ska bland annat ges genom samråd, vilket innebär en strukturerad dialog arrangerad av myndigheter för att kunna beakta de nationella minoriteternas synpunkter och behov i myndigheternas beslutsfattande. Länsstyrelsen i Stockholm konstaterar i sin senaste lägesrapport om minoritetspolitiken (2022) att på en nationell nivå har sverigefinnar störst möjlighet till inflytande och judar och tornedalingar minst. Inflytandet gäller framför allt kommunernas beslut och inriktning vad gäller frågor om språk och kultur. I vissa kommuner har samråden avgörande inflytande över inriktningen på minoritetsarbetet och påverkar och engagerar både politik och förvaltning. I många kommuner finns dock fortfarande inget välutvecklat samrådsarbete och kommunerna uppger att de har svårt att nå de nationella minoriteterna. Särskilt utmanande rapporteras det vara att finna samrådsformer för barn och unga. Länsstyrelsen konstaterar att "[m]öjligheterna till inflytande är av avgörande betydelse för att synliggöra minoriteternas behov och i förlängningen en förutsättning för att förvaltningsmyndigheter ska kunna leva upp till sina åtaganden enligt minoritetslagen." (Länsstyrelsen i Stockholm 2022, 17) I Malmö sker strukturerade samråd med sverigefinnar, romer och sedan 2019 också med judiska Malmöbor.

MINORITETSRÄTTIGHETER I PRAKTIKEN

Information

I 3§ lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk framgår att det är det allmännas (kommuners, regioners och berörda statliga myndigheters) skyldighet att informera de nationella minoriteterna om deras rättigheter. Denna skyldighet stärktes i och med lagändringen 2019. Hur det ska gå till är dock inte reglerat i lagen, utan det sägs i förarbetena att det är upp till respektive kommun att bedöma på vilket sätt informationen ska lämnas, med utgångspunkt i att "syftet med informationen är att individer som tillhör de nationella minoriteterna ska kunna tillvarata sina rättigheter" (prop. 2017/18:199,36).

I enkäten frågade jag om de svarande fått information om sina rättigheter som nationell minoritet och om det allmännas särskilda ansvar för nationella minoriteter. Det är framträdande att många svarar att de inte har fått sådan information alls, några stycken att de fått begränsad information, framför allt om rättigheter knutna till språket. En mindre grupp har fått information, mestadels genom att ha gått på av staden arrangerade samråd för minoriteten, men SR:s program om nationella minoriteter nämns också som en viktig källa. Några få är mer insatta för att de själva läst på och varit engagerade i minoritetspolitiska frågor en längre tid. E4 påpekar att det är svårt att få information, särskilt om man inte är organiserad, men också som medlem i en församling är det inte säkert att man nås av information om rättigheter och samråd. E20 framhåller vikten av att staden bättre informerar om att man kan få jiddisch som hemspråk, utan att det ställs krav på att man ska tala det hemma, för att barnen ska få chansen att lära sig det.

Detta är också en fråga som har tagits upp på samråden, som påpekar att kommunikation är en viktig fråga att adressera och att man särskilt måste arbeta mot de kanaler där barn och unga kan nås. Samrådsdeltagarna önskar en "bättre extern kommunikation som lyfter upp minoritetsrättigheterna, hur staden arbetar med dessa samt den judiska gruppens rättigheter, om kulturarrangemang och samråd" (Samrådsprotokoll 210125).

Samråd och annat inflytande

Samråd innebär att myndigheterna ska föra "en strukturerad dialog" med de nationella minoriteterna i syfte att beakta deras synpunkter och behov. Enligt lagen gäller ju självidentifikationsprincipen, vilket innebär att samråden ska vara öppna för alla kommuninvånare som tillhör den nationella

minoriteten. I betänkandet *Nästa steg? Förslag för en stärkt minoritetspolitik* (SOU 2017:60) konstateras att samråd ses som ”motorn” i att ge de nationella minoriteterna inflytande.

Som tidigare nämnt hölls det första samrådet som var öppet för alla judiska Malmöbor under hösten 2019. Samråden handlade inledningsvis om att skapa en samrådsstruktur utifrån deltagarnas upplevelser och önskemål. Vid varje samrådstillfälle är ett par tidigare samrådsdeltagare med och planerar samrådet. På samråden har judiska Malmöbor framfört önskemål om en tydligare handlingsplan, organisation och struktur. Ett återkommande problem som samråden har konstaterat, är att nå dem som inte är organiserade i JFM samt svårigheterna med att nå ut till judiska barn och unga. Samråden har identifierat äldreomsorg, kultur samt barn och unga som de tre områden som till en början ska prioriteras att samråda kring. Detta arbete har påbörjats och ett flertal samråd har hållits om både äldreomsorg och kultur. Samråd kring äldreomsorgen innebär att information gavs om vad Hälso-, vård- och omsorgsförvaltningen gör samt så hölls en dialog kring hur arbetet skulle kunna utvecklas utifrån judiska Malmöbors önskemål och behov. Kulturförvaltningen har skapat en egen struktur för samråd med judiska Malmöbor och har hållit flera samråd inom ramen för detta.

I min enkät efterfrågades om man deltagit i samråd med myndigheter i egenskap av judisk Malmöbo, om man skulle ha ett intresse av att delta i (ev. fler) sådana samråd samt vilka ämnen man i så fall vill att de ska beröra. Ungefär hälften av de svarande har deltagit i samråd och hälften inte (vilket, som konstaterats i metodavsnittet, är en stark överrepresentation jämfört med judiska Malmöbor i stort, om man ser till antalet personer som har kommit på samråden). Många svarar att de kanske eller gärna skulle delta i samråd eller fortsätta att gå på samrådsmöten om de redan gör det, det finns helt enkelt vilja och intresse till inflytande och delaktighet. Bland de teman som nämns som intressanta att samråda kring återkommer ämnen som kultur, utbildning/skola och äldreomsorg, men även otrygghet och säkerhet nämns. Av de kommentarer som framkommit är det värt att lyfta E10 som skriver att det behöver vara ”mer formaliserat” vad som händer med de diskussioner som hålls på samråden, E23 som tycker att samråden är bra, men att staden behöver arbeta mer för att nå ut till fler, samt E2 som tycker att delaktigheten bör kombineras med en social sammankomst: ”vi är väldigt nyfikna på varandra!” Två personer skriver att de inte vill gå på samråd för att de är rädda för att vara öppna med sin judiska identitet i kontakten med staden.

Upplevelsen av att bära minoritetsrättigheter

Länsstyrelsen i Stockholm (2018) påpekar att det är en utmaning att hitta bra former för reellt inflytande, som ger minoriteterna möjlighet att verkligen påverka. I3 och I9 konstaterar båda att delaktigheten är ett samspel, där man som judisk Malmöbo behöver delta för att få möjlighet att få inflytande. Det kan vara en fråga om tillit, men också om ”bekvämlighet” (I3).

Samråden, och övriga former för delaktighet, måste dock också leda till någonting för att upplevas relevanta. Samråden har i det här sammanhanget framfört önskemål om tydligare handlingsplaner för arbetet med den judiska gruppens rättigheter, samt tydligare uppföljning och utvärdering av de policys som finns. Deltagarna i samråden har påpekat att det är viktigt att den dialog som förs och de tips som inkommer tas hand om inom Malmö stads organisation. Det finns många judiska Malmöbor som vill och kan ge input till staden och samverka kring området, men det måste det finnas en tydlig mottagare och en bättre återkoppling på vad som sker. ”Upplevelsen är att tipsen tas emot med entusiasm, men att det sedan inte händer någonting” (Samrådsprotokoll 210125). Detta konstaterar också E24, som i enkäten skriver att det är bra att judar tillfrågas, eftersom minoriteten ”generellt har en annan erfarenhet och möjliga andra perspektiv och farhågor eller förväntningar än majoritetssamhället” men att staden också måste visa ”på vilka sätt delaktigheten ger resultat och inte bara ser bra ut på papper”. Detta understryker behovet av att det som sägs på samråden behöver leda till ett strukturerat arbete, som kan återrapporteras till minoriteten.

VAD ÖNSKAR JUDISKA MALMÖBOR?

De judiska Malmöbor som deltagit i min undersökning har själva en rad önskemål, förslag och initiativ till hur judiskt liv i Malmö kan stärkas. I vissa fall kan och bör dessa bättre tillmötesgå av Malmö stad, i andra fall kan staden vara behjälplig så att det judiska civilsamhället själva kan förverkliga dess önskemål. De lösningar som kommunen genomför måste också utgå från ett "hela staden"-perspektiv, där också andra hänsyn behöver tas. Nedan redovisar jag några av de förslag som judiska Malmöbor lyfter fram i mitt material.

Judisk kultur i staden

Som framgått av avsnittet ovan om judisk kultur är detta viktigt för de judiska Malmöborna och något som många efterfrågar. Det handlar både om samarbeten med existerande judiskt föreningsliv, med att tillhandahålla "logistisk infrastruktur" (lokaler och teknisk utrustning) som I2 säger, men också om att institutionerna själva ska bjuda in judisk kultur, såsom "gästspel av jiddischartister" (E39). Det framhålls också på ett samråd att staden samlat skulle kunna hitta en kanal för att informera om de judiska kulturhändelser som sker (oavsett arrangör), för att sprida och synliggöra detta både för den judiska gruppen och för andra (Samrådsprotokoll 210125). Som nämnt i avsnittet om judisk kultur i Malmö är det litteratur och musik som oftast nämns, men även film och dans är uttryck som efterfrågas liksom mat och fester.

I studien är det flera som lyfter fram att de gärna skulle se judiska kulturaktiviteter i samband med andra arrangemang i staden, såsom Malmöfestivalen och Sommarscen²⁸, så att det integreras i det ordinarie kulturutbudet och blir en plats för möten. I4 framhåller att kulturarrangemangen bör sträva efter att skapa "sammanhang" och inte bara vara enskilda händelser. E30 skriver också att kulturaktiviteterna bör ha ett fokus på "gemenskap", till exempel genom att inkludera gemensamma måltider. Några andra röster ur enkäten har också kreativa tankar kring vad judiska kulturaktiviteter skulle kunna innebära.

E24: Jag skulle vilja se satsningar på samtida judisk kultur. Film, litteratur, konst, och matlagning, samt diskussioner och livligt umgänge - som är en stor del av judiskt liv. Satsningar på mötesplatser, utbyte och blomstring av nutida judiskhet.

E5: Det hade varit intressant att se vad det går att samskapa utifrån ett judiskt identitetsperspektiv idag. Kanske med en konstnär, eller workshopa fram frågor som vi vill veta mer om som kollektiv i Malmö.

I samråden har diskuterats att andra städer, framför allt Stockholm och Köpenhamn har nämnts, har ett mycket bredare utbud av judisk kultur än vad som finns i Malmö, och att stadens kulturinstitutioner och -aktörer skulle kunna ta hjälp av det som händer där och inspireras. I Köpenhamn finns till exempel sedan många år en judisk filmfestival, som någon aktör i Malmö hade kunnat etablera ett samarbete med för att "få fram samtida filmer som på olika sätt kopplar till judisk kultur och liv" (Samrådsprotokoll 210930).

Kunskapsspridning om det judiska och antisemitism

En ökad kunskap och förståelse är bland det som deltagarna i min studie oftast nämner att de önskar sig av staden. Det gäller såväl den nationella minoriteten judar i Sverige och det judiska sättet att leva som antisemitism och dess specifika kännetecken och historia. I4 påpekar i intervjun att man inte kan räkna med att människor i allmänheten har så mycket kunskap om det judiska. Okunskapen kan komma ur att man "inte har känt någon eller mött någon" judisk person och att man behöver närma sig människor med kunskap utifrån de förutsättningar som de har levtt utifrån. E15 framhåller att staden också skulle kunna stödja kunskapshöjande aktiviteter inom

²⁸ Malmö sommarscen är ett gratis kulturprogram som staden arrangerar varje sommar på Malmös utomhusscener och i andra offentliga miljöer utomhus.

gruppen, vilket vore ett sätt att stärka minoritetens identitet. E24 skriver att staden bör kommunicera ”att svenska judar finns och att de är olika och att de får vara som de är” men även att det offentliga behöver vara ”öppna med de sätt på vilka staten och staden har bidragit till judisk utsatthet”.

Deltagarna framhåller att staden bör öka kunskap i den egna organisationen. Samrådet har också diskuterat vikten av att höja kunskapen inom Malmö stad som organisation, både vad det gäller minoritetsrättigheter generellt samt vad gäller den judiska minoriteten och dess behov (Samrådsprotokoll 210125).

Deltagarna lyfter också betydelsen av och möjligheten att verka genom skolan för att fortsätta arbetet med att förbättra undervisningen om judar och antisemitism. Skolan ses som central, och då gäller det att ge lärarna kunskap och verktyg att känna igen och hantera antisemitism, men också att lära ut om judiskt liv utan att reproducera stereotyper. Ett par deltagare framhåller att skolan också behöver arbeta med värdegrundsfrågor och vara en plats som präglas av respekt för mångfald och olikhet. E30 påpekar att skolan kunde uppmärksamma fler högtider än jul och påsk. E24 önskar att judiska erfarenheter i Sverige idag ska lyftas i förskolor och skolor, ”i mer vanligt ljus utan att enskilda behöver vara galjonsfigurer eller talespersoner.”

Det är också önskvärt att staden arbetar för att öka kunskapen i offentligheten. Här ses Judiskt kunskapscenter i synagogan som en viktig resurs, liksom Biblioteken i Malmö och Malmö stadsarkiv. Inom ramen för samrådet har en föreläsning om judisk kultur på biblioteket eller arkivet föreslagits (Samrådsprotokoll 210930). Kunskapen om judendom och antisemitism bör också rikta sig bredare utåt till dem som bor i staden. E39 föreslår att detta ske inte bara på svenska utan även på andra språk och genom olika kanaler. Att få fler att känna till, förstå och lyssna på de judiska Malmöbornas erfarenheter och perspektiv tror många av studiens deltagare är en central del av att minska antisemitism och fördomar och stärka de judiska Malmöbornas känsla av trygghet och delaktighet i staden.

Förbättringar i stadens service

Enligt minoritetslagstiftningen har staden en viss skyldighet att erbjuda service till de nationella minoriteterna utifrån deras behov och i relation till minoritetsspråken. Som nämnts i avsnittet om jiddisch är språkkunskaperna begränsade i den judiska gruppen, och minoriteten lyfter, såväl i min studie som i flera av samråden, att kunskapen behöver gå bortom språket och handla om kultur och traditioner. Generellt gäller att för att staden ska kunna ge bättre service behövs också mer kunskap om det judiska, om judisk historia och traditioner.

Vilken samhällsservice är det som efterfrågas? E17 nämner att det kan finnas behov för den judiska gruppen att få trygghetsarbete och krisstöd, i övrigt är det frågor om barnomsorg och äldreomsorg som nämns av deltagarna. När det gäller barnomsorg nämns att möjliggöra för barn med judisk bakgrund att få förtur till platser på den fristående förskolan med judisk profil, Chinuch, som finns i JFM:s lokaler, en fråga som också varit uppe på samråd (Samrådsprotokoll 191210). E4 nämner att det också vore positivt med judisk profil på en grundskola, på motsvarande sätt som finns i Stockholm, ”[s]å att judiska unga kan få styrka av varandra, lära sig om sin egen kultur och känna gemenskap”.

Rättigheterna i minoritetslagstiftningen gäller dock framför allt äldreomsorg. Lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk säger att den som begär det ska få möjlighet att få hela eller en väsentlig del av sin äldreomsorg av personal som behärskar minoritetsspråken, om kommunen har tillgång till personal med sådana språkkunskaper (18 a §). Kommunen ska verka för att det finns tillgång till personal med kunskaper i minoritetsspråken där det behövs i omvårdnaden av äldre människor (5 kap 6 § socialtjänstlagen). Kommunen ska även beakta de äldres behov av att upprätthålla sin kulturella identitet (18 b §), vilket alltså går utöver språket.

I en kartläggning om kunskapsläget i socialtjänsten (särskilt äldreomsorgen) och hälso- och sjukvården konstaterar Socialstyrelsen (2019, 7) att "kunskapen om de nationella minoriteterna och minoritetslagen är fortsatt bristfällig i många kommuner och regioner". I rapporten står att minoritetslagen och de nationella minoritetsfrågorna tycks lågt prioriterade bland såväl ledning som personal i kommuner och regioner. Det saknas förståelse för varför de nationella minoriteterna har särskilda rättigheter och fördomar om de nationella minoriteterna förekommer bland personalen. Det konstateras även att det råder brist på personal med minoritetsspråks- och kulturkompetens. Äldreboenden med särskild minoritetsprofil finns dock i flera kommuner runt om i landet.

Frågan om äldreomsorg har varit uppe på flera samråd, varav ett, arrangerat av Hälso-, vård- och omsorgsförvaltningen, specifikt handlade om frågan. Samråden lyfter fram att staden aktivt bör arbeta för att anställa personal med kompetens i jiddisch och judisk kultur, liv och traditioner (Samrådsprotokoll 191210). Samrådsgruppen påpekar att det är viktigt att själva kulturen kommer de äldre till gagn, mer än språket i sig, och att det är viktigt att kunskapen finns om judisk kultur och historia (Samrådsprotokoll 200123). En viktig del i bemötandet från kommunen anses vara att visa intresse för och vilja att lära om judiskt liv, att vara flexibel och tillmötesgående vad gäller önskemål att fira högtider samt följa en judisk kosthållning. Samrådet påpekar att det är viktigt med utbildning och kunskap för personalen för att kunna ge ett så bra bemötande som möjligt. Hälso-, vård- och omsorgsförvaltningen har idag ingen särskild utbildning för personal kopplad till judendom och bemötande av judiska Malmöbor (Samrådsprotokoll 220309). E29 påpekar vikten av ett "kulturellt inkännande" hos personalen, eftersom det kan vara svårt för de äldre att "förklara och informera om hur de lever, vad de äter och om helgerna, för att få respekt och förståelse för deras existens." Därför är det viktigt att det finns kunskap om minoritetens sätt att leva.

Erkännande och representation

Frågan om representation och erkännande är återkommande i mitt material. E4 påpekar att synliggörande och representation "stärker" och "skyddar" den judiska minoriteten. Det judiska Malmöbor önskar är att staden ska göra "ett positivt ställningstagande" (E6) gentemot den judiska minoriteten. E11 menar att detta skulle få henne att känna sig "inkluderad". E1 vill att man ska "uppmärksamma judisk kultur på offentliga platser och institutioner, normalisera det som en del av sättet att vara Malmöbo på" och därmed "[v]isa stolthet över sin judiska minoritet". E5 föreslår att man kan "synliggöra viktiga judiska platser i staden" och låta den judiska historien "ta plats", genom tillgängliggörande, synliggörande och upplåtelse av platser för kulturutövande.

Ett starkt återkommande önskemål i min studie är att minoriteten önskar att staden skulle offentligt, genom sociala medier eller i det offentliga rummet, gratulera på de judiska högtiderna. I3 menar att ett gemensamt firande av judiska högtider på offentliga platser kan locka andra, på motsvarande sätt som det iranska nyåret, Nouruz, firas offentligt. I6 påpekar att offentliga gratulationer är en enkel, men väldigt fin gest, som signalerar från staden till dess judiska befolkning att "[n]i vet att vi finns" och "varsågod att fira" vilket skulle kännas som en bekräftelse och ett välkomnande. I10 menar att den typen av gratulationer i det offentliga rummet signalerar en öppenhet för mångfald på sätt som är vanliga på andra platser med en mångfald i befolkningen, exempelvis i USA.

Ett gemensamt ansvar för säkerheten

Frågor om säkerhet och trygghet står högt på dagordningen för de judiska Malmöborna och flera personer nämner i undersökningen att de önskade att det offentliga tog ett större ansvar för säkerheten. Ett par nämner också att de är oroliga för att inte få samhällets stöd ifall de skulle bli utsatta. Några nämner att det är dyrt att vara medlem i JFM och spårar detta till de höga kostnaderna som församlingen har för säkerhet kring sina byggnader. Detta, menar de, bör det

offentliga i högre utsträckning bekosta. I8 beskriver sina känslor kring detta: ”Det är sådant som jag kan bli bitter över själv, att om inte församlingen haft tusen olika tradiga utgifter, hade vi kanske kunnat haft kvar vår fina kursgård och så vidare” vilket hade bidragit till att stärka det judiska livet i staden.

Samtal och möten

I min studie återkommer viljan och önskan om att få mötas och samtala med andra minoriteter i Malmö. E11 nämner till exempel ett behov av att prata om IP-konflikten. I2 menar att ”mångfald och utbyte av tankar och erfarenheter” är ”det bästa botemedlet” mot de konflikter mellan olika grupper som finns i staden. E29 menar att man bör skapa ”möten och samtal” mellan människor som bor i olika stadsdelar, därför att ”[d]en man inte känner är man rädd för” och ”[m]edvetenhet om den andre förhindrar mycket missförstånd”. I3 påpekar att det finns de i den judiska gruppen ”som är rädda för att bara åka till Rosengård ju, men jag tror att det är väldigt viktigt att vi möts” för att ”se varandra och se att det är ingen större skillnad på oss som individer”.

I5 har ett längre resonemang om detta. Han menar att det är viktigt att mötas över gruppnivåer för att ”stödja varandra” och se att ”vi kommer inte överens [om] allt men vi kommer överens [om] jävligt mycket mer än vad ni tror, som tror att vi hatar varandra” och att man på det viset kan lära sig och visa att ”ja, vi kan leva tillsammans”. Om man träffas i ett rum för samtal så kommer det leda till diskussioner och kanske ”för första gången” en kommunikation med den andra parten. Det kan till att båda får syn på att ”jaha, det är en person som... som överraskar mig, på något sätt!” och se att det som var deras ”hatobjekt” är en person som går att förstå och lyssna på.

Många nämner också organisationen Amanah²⁹ som en viktig kraft som de tror på. I7 bidrar med en berättelse från när hon bjöd rabbinen från Amanah till sin arbetsplats i Rosengård för att föreläsa, som ett exempel på behovet av möten för att minska konflikterna i staden. Efter föreläsningen fick de vänta på hans fru på en parkeringsplats i tjugo minuter.

I7: Och han stod där ensam på slutet av eftermiddagen där det finns tusentals muslimer som kommer och går. Ensam. Och en man kom upp till honom och säger ’är du... är du israelisk?’, så här ’är du israelisk?’ [argt tonfall] och han svarade ’ja!’ [glatt tonfall], alltså han svarade ’ja!’ och vände sig med handen utsträckt och sa ’ja! Är du palestinsk?’ med ett stort leende, som han är. Och så de pratade väldigt vänligt i... jag vet inte, länge, en kvart åtminstone, och han vände någonting som någon annan kunde tolkat som aggressivt, eller kanske var det aggressivt också. Kanske skulle det vara [det]. Men han vände det, därför att det är han. Han är öppen, han är nyfiken, han har ingen rädsla. [För det] första ingen rädsla, och [inga] förutfattade meningar om hur någon skulle vara.

Men hon understryker också att den grundläggande respekten och uppskattningen för andra är en förutsättning för att man ska kunna sitta ned, ”dricka kaffe och äta kaka tillsammans”, vara bekväma, samtala och ställa frågor. Hon har ett ”budskap till andra judar”:

I7: Man måste respektera någon och vara lite öppen och nyfiken om någon annan, om man vill att den ska acceptera en och bli nyfiken. /.../ Jag tycker att det är ömsesidigt och man ska inte anta att den andre är antisemitisk, eller man ska inte börja där att de är det. Kanske är de inte [det]? Eller kanske har de aldrig träffat någon som är jude? Så du kan vara den första! Prova!

²⁹ Amanah är ett Malmöbaserat judiskt-muslimskt samarbetsprojekt som bygger på ett samarbete mellan Judiska Församlingen i Malmö och Malmös Muslimiska Nätverk.

Att vara judisk i Malmö

BILDEN AV MALMÖ

Som tidigare nämnt skedde en betydande ökning av rapporteringen av hatbrott mot judar i svenska medier, med särskilt fokus på Malmö, i slutet av 2008 och början av 2009, vilket har format bilden av Malmö som en stad med stora problem med antisemitism (Wigerfelt och Wigerfelt 2016). I intervjuerna frågade jag deltagarna i min studie om hur de såg på de bilder av Malmö i relation till judar och antisemitism som finns i media, på nationell och internationell nivå. Samtliga tyckte, utan att vilja förminska de problem som finns, att bilden är mer eller mindre överdriven. Flera beskriver också hur de brukar försvara Malmö och sitt val av bostadsort mot släktingar som bor utomlands och som de tycker får en skev bild av Malmö genom det mediala flöde som de har. I6 beskriver exempelvis hur hans judiske vän i Köpenhamn är rädd för att komma över bron och hur hans släktingar i USA brukar skicka artiklar om Malmö som de fått i sitt sociala medie-flöde ”skrivet av någon journalist som inte kan svenska, som inte har jättebra koll på Sverige”. Han upplever i de situationerna att han behöver göra en källkritisk granskning åt dem och förklara hur han uppfattar den faktiska situationen.

I6: Ja, alltså, jag... [suckar]. Jag tror det är inte någon som skulle säga att det inte finns problem med antisemitismen i Malmö, men jag tror inte att det är det som definierar staden... Det är inte som [att] de problemen som finns... De antisemiter som bor i staden, det är inte som att de går runt hela tiden och tänker typ ’ja, nu måste vi hitta judar’. Det är inte typ judejakt i Malmö! Det händer grejer, alltså, det är konflikt mellan olika grupper i staden och det finns problem och det finns folk som har kommit till Malmö med åsikter som de tagit med sig som skapar problem här, absolut, men det är inte som typ... Alltså, jag har en *mezuzah*³⁰ på min dörr, och jag känner mig helt okej med det. Jag hade inte gjort det om det var så illa som det står på min... på min mosters Facebook-sida! [skrattar]

I9, som generellt tillhör dem i studien som uttrycker mer oro för antisemitism och judars situation i Malmö, håller inte heller med om den bild av staden som hennes släktingar utomlands har och frågar henne om. I detta svar framkommer också perspektivet att judarnas situation i Malmö ibland utnyttjas av andra krafter och i andra diskurser som egentligen inte handlar om att skydda judarna i Malmö.

I9: Jag tror faktiskt att den här bilden är överdriven. Jag tror inte att det är så dåligt som det presenteras ibland. Och jag förstår inte faktiskt, vilka... varför liksom? Varför görs det på det här sätt[et]? Men jag tror att... Jag har läst några jätteäckliga artiklar om Malmö i den där kontext[en] som har också haft liksom lögnar och fantasiberättelser om saker som har, liksom... inte hänt. Alltså, jag tror att det har med islamofobi att göra också. Alltså, det är den andra sidan som finns. Och det är inte helt rättvist heller.

I4 tycker också att ryktet är ”mycket värre än vad det är” och att det ”har skett en förändring”, även om hon också vill understryka att det som händer fortfarande är allvarligt. I10 menar att läget har förändrats över tid, att den negativa bild som finns av Malmö stämde bättre för ”20–25 år sen”, men idag tycker han att bilden är ”kraftigt överdriven” och ”knäpp”. I10 tycker också att själva bilden i sig är ett problem, såväl för Malmös judar som för staden. Att ständigt lägga fokus på antisemitism innebär att stärka den bilden. I stället, menar han, att det skulle vara ”våldigt mycket roligare” med exempelvis en ”klezmerfestival” eller annan judisk kultur i det offentliga rummet i Malmö, vilket skulle kunna få en positiv internationell uppmärksamhet. Han menar

³⁰ Mezuzah, se fotnot ovan.

att staden skulle kunna göra någonting åt sitt negativa rykte ”utan några stora åthävor... [för att ändra] omvärldens syn på Malmö och judarna i Malmös syn på sig själv[a] i Malmö.” Den negativa representationen påverkar gruppens självbild. Att vända den till något mer positivt, exempelvis genom positivt fokus på det judiska livet, menar han därför skulle gynna såväl staden som dess judiska befolkning.

Det är förstås påtagligt för den judiska gruppen i Malmö att det finns problem med antisemitism i staden. Dock känner de inte fullt ut igen sig i den internationella bild som de ser finns av Malmö och stadens problem med antisemitism – en bild som återspeglar sig hos deras släktingar och vänner som bor i andra länder. Den negativa medieuppmärksamheten som finns kan också i sig påverka den egna upplevelsen och bidra till att stärka otryggheten i kollektivet. Wigerfelt och Wigerfelt (2016) påpekar att mediernas bidrag är viktiga när det gäller att strukturera de bilder och diskurser som hjälper människor att tolka världen och att den stora medieexponering som finns av antisemitismen i Malmö kan ha påverkat både bilden av judars exponering för hatbrott och den judiska upplevelsen av sådan exponering.

Det är dock värt att uppmärksamma att det finns en ny trend i internationell media, att måla en mer nyanserad bild av Malmö, en bild som också innehåller stadens arbete mot antisemitism och ambitionerna att åtgärda detta problem (se till exempel *Haaretz*, 10 okt 2021; *Le Monde*, 12 okt 2021; *Moment Magazine*, 6 juli 2022).

JUDAR I MALMÖS MÅNGFALD

Att Malmö är en stad där det ryms många minoriteter och där en stor del av stadens invånare på något sätt tillhör en minoritet, uppfattas av de judiska Malmöborna på olika sätt – både som en utmaning och som en möjlighet. I8 har inför intervjun funderat på vad hon tänker skulle krävas för att Malmö skulle kunna vända utvecklingen vad gäller de judiska Malmöbornas trygghet och hon oroar sig för att det ska vara svårt. Som hon ser det är segregation en bidragande orsak till de problem som judiska Malmöbor möter.

I8: Jag tror ju att det har att göra med liksom... Dels vi och dem-grej och jag tänker dels vilken allmän sanning om världen som råder och om den blir ifrågasatt eller inte. Från bägge håll, apropå rasism mot olika grupper och... Ja, vad man får med sig hemifrån och vad man får från sin skola och hur stämningen är och vad som blir en... Vad man får lov att säga och tycka och prata om, tror jag är väldigt olika beroende på var i staden man bor.

Detta relaterar också till de judiska Malmöbornas egen relation till exempelvis Rosengård och Möllevången – stadsdelar som associeras med en mångfald av etniciteter och levnadssätt, men som en del judar aktivt undviker. I9 har satt sitt barn i en skola där hon uppfattar att det finns färre arabiska barn, för att hon tänker att han ska vara tryggare där. Hon berättar dock att hennes barn har flera arabiska elever i klassen som han är nära vän med ”som vet att han är jude och allt är lugnt, tack och lov”. Hon föreställer sig dock att ”chansen för detta att inte vara lugnt kanske ökar när det finns typ hälften arabiska barn i skolan”. Oron för konflikter med Malmöbor med bakgrund i Mellanöstern är återkommande i min undersökning och relaterar till upplevelser av att ha blivit, eller hört om andra som blivit, attackerade verbalt och i vissa fall fysiskt av, som i E10:s fall, ”unga killar från Mellanöstern.” E10 skriver senare i enkäten att hon tycker att det är viktigt att kunna prata öppet om antisemitismen i Malmö och dess olika källor, men att göra det utan att skapa ett kollektivt skuldbeläggande av andra minoriteter.

E10: Ett ärligt och öppet debattklimat skulle gagna saken. När det gäller antisemitismen som vi fått hit från Mellanöstern är det naturligtvis viktigt att göra det på ett sätt som inte pekar ut alla Malmöbor med ursprung i Mellanöstern.

I6 beskriver att han uppfattar att Malmös mångfald gör det lättare att sticka ut från majoritets-samhället och berättar att han jobbar på en arbetsplats där arbetsgivaren uttryckligen understryker hur positivt det är att bedriva verksamheten i en diversifierad stad, vilket han själv tycker är välkomnande för honom som jude. Som kontrast beskriver han hur det var att leva i en mellanstor svensk stad som han har bott i tidigare, där det ”känns som att folk inte träffar folk med andra bakgrund[er] lika ofta som händer här.” Han menar att det är en sak som han...

I6: ...gillar med Malmö, trots allt typ snack om antisemitismen och allt det där. Det är inte konstigt att ha... Alltså jag har många svenska – ’citattecken’ – kompisar som har någon annan... Alltså någon invandrabakgrund på ett eller annat sätt. Så att någon är inte typ, förlåt, ’ren’ svensk eller vad man ska säga, är inte lika konstigt här.

I1 menar att ett problem är att det finns politiker och andra som använder Malmös mångfald ”för att spela ut grupper mot varandra”. Han menar att man i stället bör ta vara på mångfalden som ”en sådan fantastisk tillgång”. Enligt honom går detta hand i hand med att göra ”ett starkt ställningstagande för den judiska minoriteten och [samtidigt] för mångfaldens betydelse i vårt samhälle”. E13 påpekar att det är ”viktigt att staden arbetar hårt för att skapa en tillhörighets- och gemenskapskänsla för alla vi Malmöbor.” För detta krävs fler möten, mindre segregation och en ökad respekt och förståelse för minoriteter och minoriteter emellan.

CIVILSAMHÄLLETS BETYDELSE

Tveklöst är stadens judiska församlingar en viktig faktor i att upprätthålla judiskt liv i Malmö, genom att erbjuda religiösa tjänster, gudstjänst- och samlingslokaler, judisk kulturella och fritidsaktiviteter, lärande och gemenskap. I nuläget är dock i princip den enda möjligheten att organisera sig judiskt i staden att göra det i någon av församlingarna (där den ena är förhållandevis nystartad och liten). Vissa av deltagarna i studien uttrycker att de har känt sig exkluderade från den ursprungliga församlingen på grund av församlingens politiska eller religiösa inriktning, eller tidigare inte välkomnade på grund av sin sexuella läggning. Det kan även handla om interna konflikter. Både I1 och I2 talar också om att vissa grupper av invandrade judar inte har varit intresserade eller känt sig välkomna i den judiska församlingen. Som I2 beskriver kan det också handla om att församlingen på något sätt inte passar en.

I2: För vissa är det religiös församling och man är inte religiös. För andra är den församlingen inte tillräckligt religiös och så platsar man inte där. Och andra tycker att det är för dyrt och man får inte valuta för pengarna. Eller jag har inte tid ändå.

Också E24 anmärker på hur dyrt det är ”att kunna vara i judiska sammanhang i Malmö. Det är väldigt dyrt att vara medlem i församlingen och församlingen står för stadens judiska kulturella och religiösa utrymmen.”³¹

I studien är det flera som efterlyser möjligheten att organisera sig icke-religiöst. I1 menar att Malmö stad bör hjälpa den judiska minoriteten att stärka sin identitet ”oberoende av den judiska församlingen”, och i andra organisationsformer, där man skulle kunna ta hjälp av och inspiration från hur detta har gjorts i andra städer. I6, som är uppvuxen i USA, tycker att det är svårt att ”uttrycka någon sekulär judisk identitet här” och efterlyser ett ”community centre” där sekulära aktiviteter som fester, kultur och fritidsaktiviteter skulle kunna få plats. Han menar att en sådan plats skulle vara viktig för möjligheten att leva judiskt i Malmö framöver.

³¹ Som nämnt i avsnittet Ett gemensamt ansvar för säkerheten, är de höga kostnaderna i hög grad hänförliga till säkerhetsarrangemangen kring församlingens fastigheter.

I6: Alltså, visst kan man göra saker själv. /.../ Vill jag göra det här så måste jag hitta något sätt att göra det själv, för det är ingen annan som erbjuder det. Det är svårt. Och det gör det svårare för mig... Alltså nu att jag är i en sån plats i min relation där det är jätteviktigt för mig att kunna presentera kulturen för min partner liksom och om barn kommer att kunna typ lära dem om det som jag inte känner att jag kan ... Och det är så mycket lättare när man typ... Ja, men det kommer vara en purimfest, bara häng med. Då kan jag uppleva det själv, liksom. Men det är svårt när allting är kopplat till synagogan.

Frågan har också varit uppe på samråd, där både önskemålet har lyfts, men också en oro att en ny organisation "möjligtvis skulle kunna leda till splittring inom minoritetsgruppen och ställa föreningar mot varandra" (Samrådsprotokoll 210125). Den sverigefinska minoriteten har, på sina samråd, fått information om och stöd av Malmö stads fritidsförvaltning när det gäller att starta en förening, en möjlighet som också skulle kunna erbjuda judiska Malmöbor. Givetvis behöver detta i så fall ske på sätt som upplevs som positiva och stärkande. Här skulle man exempelvis kunna se till Stockholms judiska kulturorganisationer, obundna till de religiösa församlingarna, och deras vägar för att stärka ett judiskt civilsamhälle utanför synagogor och andra religiösa byggnader.

VARFÖR FLYTTAR JUDISKA MALMÖBOR?

I den mediala bild av Malmö som diskuterats ovan nämns också den utflyttning som finns, då judiska Malmöbor lämnar staden. Den bekräftas också av flera i studien som känner många som har flyttat från Malmö. Men bilden är komplex – flera av dem jag har intervjuat har ju själva flyttat till Malmö och som ovan nämnt är det svårt att beräkna hur många judiska Malmöbor som finns relativt hur många som har funnits. En sak som går att konstatera är att medlemsantalet i JFM har minskat tydligt över tid (C. H. Carlsson 2021) men enligt I10, med en del insyn i församlingen, har medlemstappet stannat av de sista åren, trots att en grupp brutit sig ur för att bilda en ny församling.

Anledningarna till att judiska Malmöbor flyttar är också komplexa. En problematisk orsak handlar givetvis om rädslan för antisemitism. Som E36 skriver så handlar det fortsatta judiska livet i staden om trygghet, för att unga judiska familjer ska vilja stanna. Just barnfamiljer pekar också I10 ut som dem med störst risk att flytta från staden på grund av otrygghet. Han menar att han själv också skulle ha flyttat om han hade "haft barn nu som skulle börja i högstadiet." I5, som har ett barn som nyligen börjat skolan och mycket oro över barnens utsatthet funderar också på att flytta, men begränsas av att hans fru inte vill flytta från sin familj.

Det finns dock också en rad andra centrala förklaringar till varför judiska Malmöbor flyttar. Som I10 resonerar, finns det både "push- och pullfaktorer", både sådant som gör judiska Malmöbor benägna att inte vilja bo kvar (så som rädslan för barnens utsatthet), och sådant som lockar på andra ställen och som därför får dem att flytta. Han menar att det för äldre judiska Malmöbor vanligen är att barn och barnbarn bor på andra orter och att man flyttar efter dem. Men för judiska barnfamiljer är det inte bara rädslan för antisemitism i Malmö utan också möjligheten att leva judiskt på andra ställen. Stockholm har en judisk skola, ett högstadium med judiska klasser och "ett mycket bredare judiskt liv". En liknande bild av frågans komplexitet tecknar I8, som är uppvuxen utanför Malmö.

MK: Har du någon idé om varför folk flyttar? Har du folk i din...?
Som du känner?

I8: Jättemånga har flyttat. Som mina egna kusiner har flyttat, till exempel, och jättemånga av dem som jag... Nästan alla de som var i min kull, /.../ nästan ingen bor i Malmö. Och av alla de barnen som då var kanske... Jag vet inte om det var tjugo barn som var på de här lägren och så, så bor typ nästan ingen kvar.

MK: Jag antar att det finns olika anledningar, men ser du något mönster?

I8: Nej, men jag tror att för många då som kanske ville ha kvar... Eller, vad ska jag säga, som hade kvar den judiska identiteten och sammanhanget, eller försökte ha det, då när jag inte hade det och inte brydde mig. Då fanns det inget i Malmö och då flyttade folk till Stockholm eller Israel eller så pluggade man i USA eller var man flyttade. Men jag tror också det var för många att hitta partners och hitta något slags judiskt... Fortsätta ha något slags judiskt sammanhang som man hade haft kanske som liten. /.../ Det tror jag är anledningen till att folk flyttade. Då tror jag inte... vet jag inte om det var rädsla utan jag tror mer det var liksom, 'det finns ingenting här för oss som är unga judar', eller unga judiska barnfamiljer. Så tror jag.

Orsakerna till att judiska Malmöbor inte tycker att det judiska livet i Malmö är tillräckligt starkt för att vilja stanna kvar är förstås också komplexa. Som Dencik (2003, 80) påpekar så spelar storlek roll när det kommer till sociala sammanhang, det behövs en "kritisk massa" för att möjliggöra att ett visst socialt sammanhang fortlever. Ju större antalet judar är på en plats, desto fler möjligheter till socialt utbyte i gruppen och utrymme för gruppen att härbärgera olika levnadsstilar, åsikter och religiösa inriktningar. Att unga judiska Malmöbor flyttar på sig handlar också om andra viktiga demografiska faktorer – utbildning, arbetsmarknad och socialt och kulturellt liv på andra orter kan locka till större metropoler, särskilt om man dessutom är mån om att odla sin judiska identitet. Att stanna kvar kan behöva sammanhålla med att prioritera ned den judiska delen av identiteten. Dessutom spelar det in att den judiska gruppen från början är rörlig – mångas rötter i Skåne går inte så djupt, familjen kan ofta vara inflyttade själva eller ha kommit för en eller två generationer sedan.

Buckser (2000) talar om fragmenteringen av det judiska livet på många orter med mindre judisk befolkning som en svårfråkomlig del av det postmoderna samhälle som omger dem, vilket innebär dokumenterade utmaningar för alla etniska grupper att upprätthålla sin särprägel och identitet. Med mindre social sammanhållning och styrka i gruppen blir det bara den individuella identiteten kvar att bygga det judiska på, vilket han menar är en betydligt mer flytande faktor. I10 är själv inne på liknande sociologiska resonemang i vårt samtal.

I10: Var i världen du tittar och det har funnits mindre judiska församlingar så försvinner de. /.../ Det är nog en process som det är svårt att bryta, faktiskt, det tror jag. Alltså, du hade ju församlingar i Borås, du hade församlingar i Kristianstad, du hade församlingar i... alltså på många ställen. Och de förs[vinner]... De är för få. Och barnen hittar partners någon annanstans. /.../ Och är det viktigt så vill du ha en större judisk gemenskap, alltså det är... jag tror det är ofrånkomligt. /.../ Det finns någon demografisk princip, att om man är mindre än 1500 i en grupp så blir man färre va, för att du behöver ju hitta kompisar. Och ju färre det är, ju mindre chans är det att du hittar kompisar eller att du passar in eller att barnen passar in eller... att det passar. Vet inte om det var rätt siffra men... Det är inte helt lätt att hitta anknytningspunkter alltid. Och mina barn har inte gjort det. Och hade man bott i Stockholm så hade det varit större chans att både jag och de hade hittat anknytningspunkter. Så det kan jag tycka är lite trist. Eller jag tycker det är mycket trist, men det är ju inte mycket jag kan göra åt det. /.../ Hade jag bott i Stockholm hade jag nog varit mer engagerad. Där det finns mer judar och mer... en större dynamik.

I1 tittar också mot Stockholm, där han menar att det "finns ju så himla många alternativa vägar att försöka berika och upprätthålla sin identitet som inte finns" i Malmö. Han menar att staden därför borde titta mot andra näraliggande städer, såsom Köpenhamn, för att se om man kan ta hjälp av dem för att finna fler vägar att upprätthålla judiskt liv på.

Bristen på trygghet och bristen på judiskt liv fungerar dessvärre också som en ond spiral, vilket I8 påpekar. Då folk flyttar på grund av otrygghet minskar också det judiska livet, vilket får andra att flytta. Men det, menar hon, kan man också motarbeta genom att arbeta med båda sidor av denna spiral.

I8: Ja, det är kanske bägge delar, för jag menar, man kan ju underlätta för det som finns genom att hjälpa till att promota på olika vis eller om man säger så. Hjälpa till med kostnader eller vad det... Jag vet inte, alltså så. Sen är det ju ändå så att Malmö stad kan ju vilja hur mycket som helst, men det måste ju finnas några som vill utöva det judiska för annars så... kan man ju vilja det liksom. Och sen tror jag absolut att ju mer man kan jobba mot antisemitism och andra former av rasism så tänker jag att då är det lättare att stanna kvar och vara jude och framför allt ha ett judiskt liv här, om man inte är rädd för att gå dit eller rädd för att bli utsatt. Alltså, jag tänker att det hänger ihop, att om folk inte vågar bo här för att de känner sig så utsatta, eller måste vara så hemliga, då kommer det ju bli... det ena leda till det andra liksom.

Att locka tillbaka de judiska Malmöbor som redan flyttat, och därigenom återupprätta det starkare judiska liv som funnits i staden, är en stor utmaning. Men för att få dem som är kvar att stanna och vilja och kunna leva judiskt, krävs inte bara en större trygghet för gruppen utan också en vitalitet i det judiska liv som finns i Malmö. Att understryka att judiska Malmöbor flyttar av komplexa skäl är viktigt för att belysa att en minskad antisemitism och otrygghet är en grundförutsättning, men inte en tillräcklig förutsättning, för fortsatt judiskt liv i Malmö. Det måste också finnas ett judiskt liv och en judisk gemenskap att ta del av för dem som ser detta som en viktig del av livet.

RELATIONEN TILL MALMÖ STAD

Relationen mellan den judiska gruppen i Sverige och majoritetssamhället har alltid, åtminstone delvis, bestått av en relation till samhällets institutioner. Detta kan man inte minst se på lokal nivå, då själva fundamentet för judiskt liv i staden – tillstånd för församlingsverksamhet och för begravningsplats, för byggandet av synagogan och för viss näringsverksamhet – behövde ges av kommunen. Arne Järtelius (2021, 16) påpekar att staden också genom historien har försvarat för judiska Malmöbor, bland annat genom att neka tillstånd till kosherslakt i Malmö slakthus (på den tid då kosherslakt fortfarande var lagligt i Sverige), genom att begränsa religionsundervisningen och genom att hindra judar att fullt ut kunna högtidlighålla sabbaten.

Under 2000-talets första år blev, som tidigare nämnt, relationerna mellan Malmö stad och dess ledande företrädare å ena sidan och stadens judiska befolkning å andra sidan föremål för både nationell och internationell uppmärksamhet. Med tiden har staden och församlingen inlett en dialog som så småningom utmynnat i den samverkansöverenskommelse som denna rapport är en del av. Parallellt har det skett ett förstärkt arbete med nationella minoriteter, vilket också har lett den judiska minoriteten och staden närmare varandra.

Så hur ser de judiska Malmöborna i min studie på Malmö stad av idag, på den utveckling som skett och på det arbete som nu bedrivs? Det är förstås viktigt att påminna om att deltagarna i studien står Malmö stad tillräckligt nära för att vilja delta i en studie arrangerad av Malmö stad. Man skulle kunna tänka sig att de judiska Malmöbor som har minst tillit till staden och dess arbete i högre utsträckning har valt att inte delta i studien, vilket kan ha påverkat resultatet. Trots det är den bild som framkommer i studien blandad. Å ena sidan finns det deltagare som uttrycker mycket uppskattning för Malmö stads nuvarande arbete och uppmuntran av den utveckling som skett. Men det finns också de som upplever att det är en bit kvar tills tilliten är säkrad. E21 menar exempelvis att det är ”för sent att återskapa” vad som blivit förstört av det judiska livet och menar

att han inte känner någon tillit till den ”kommun som under mängder av år aktivt motarbetat den judiska församlingen och judar” men att han trots detta gärna tar emot ”det stöd man för tillfället kan få”. I8 har en mer ambivalent inställning men uttrycker vissa tvivel om stadens faktiska vilja att förbättra för stadens judar.

I8: Jag har en positiv bild av att det sker nu. Men det kan jag vara lite krass och tänka ’är det nu för att man känner att man måste göra det för att vi måste liksom värna om denna lilla minoritetsgrupp eller att vi måste värna rent PK- eller vad ska man säga, good will-mässigt’. Det har jag ingen... Det är bara mina fördomar om att jag tror att det är mycket så.

Hon menar att det finns en tveksamhet och en viss bitterhet över det som har varit tidigare i hennes judiska kretsar i JFM, och att det är något som Malmö stad ”får kämpa med kanske. Hur man ska liksom få församlingen att känna förtroende då.”

Andra uttrycker att de tycker att det ”skett mycket de senaste åren vad gäller det judiska Malmö och delaktighet” (E20), att det har ”blivit så mycket bättre” (E32), att ”det är en stor skillnad och ett äkta engagemang” (I1). I3 resonerar lite längre kring de skillnader hon ser över tid.

I3: Ja, jag tror det har börjat ändra sig, faktiskt. Det finns ju en... Saker och ting biter sig fast och sen är det stämpeln kvar. Men jag upplever inte Malmö så idag som det har varit för tio år sedan. Det är mycket öppnare, gladare, alltså man kan mötas ute på gatorna och sånt också. Man kan gå in och handla i affärer och skoja och så där, så jag upplever inte detsamma som förut.

MK: De här senaste tio år har någonting hänt?

I3: Ja, sen vi började med de här kippavandringarna och staden liksom började att ta... sätta gränser lite också med att man tillåter saker och ting, att judar får gå runt och får vara människor i en del av staden, man liksom pratar om det. Då är det ju mer accepterat av andra.

Det är några saker som lyfts av deltagarna som man är särskilt nöjd med i Malmö stads satsning på att stärka förutsättningarna för judiskt liv – Malmö stadsarkivs karta över det judiska Malmö, stödet till Amanah, arbetet i skolorna och Judiska kunskapscentret i Malmö synagoga (som församlingen med stöd av Malmö stad har utvecklat och byggt). Själva relationen i sig mellan gruppen och staden upplever I3 också är en viktig faktor för gruppen.

I3: Det har blivit en bättre position, att våga vara. Så känner jag det i alla fall och jag tror att många känner så också, man pratar om att ’jo, nu har vi det med kommunen och det är fantastiskt det de gör och så’. Så att det blir lättare i livet. Det tycker jag nog.

I6, som ofta får försvara Malmö mot sina släktingar utomlands, säger att han då hänvisar till det arbete som görs.

I6: När jag får frågor från släkt eller kompisar som bor i andra städer, typ hör ’som jude, är det inte jättedåligt i Malmö?’, att jag kan hänvisa till sådant här och andra... som typ konferensen i höstas.³² Ja, visst finns det problem men det är också typ... Staden vet att problemen finns och de gör saker åt det, och det har jag inte varit med om någon annanstans där jag har bott, på samma sätt liksom. För jag tror inte att det finns en stad där det inte finns antisemitismen [sic] på ett eller annat sätt. Alltså den synagogan jag växte upp i [i en mindre stad i USA] har varit de senaste åren attackerats av nynazister och så.

³² Malmö internationella forum för hågkomst av Förintelsen och bekämpande av antisemitism, okt 2021.

Alltså ingenting farligt mot människor, inget våld på det sättet men hakkors på... alltså... krossade glas och allt det där. Och staden tar inte det som... Alltså, när polisen kom när typ 'ja men vi vill säga att det här är ett hatbrott' och de 'ja, men det kan vi inte säga, det finns inget bevis på det'... [ironisk ton:] Alltså det finns hakkors där, men det finns inget bevis på att det är hatbrott?! Och när folk säger till mig typ, 'ja men det så mycket antisemitism i Malmö', ja men Malmö stad, egentligen alltså gör saker! De vill att det... Om problemet finns i den utsträckning som ni vill tro att det finns, de vill i alla fall att det ska bli bättre.

Hur ska arbetet gå framåt härifrån? E39 framhåller att arbetet måste bygga på långsiktighet – vara främjande och förebyggande, men också åtgärdande. Myndigheter behöver "agera när judar blir trakasserade. Många judar ställer sig tveksamma till att anmäla ett hatbrott om det inte leder till något." E15 betonar också att arbetet måste vara långsiktigt "och att parterna måste ha tålamod". Också E36 understryker att arbetet måste få ta tid och att det kommer att ta år att märka av någon större förändring, men är förhoppningsfull och glad över den inslagna vägen. Även om det finns tveksamma röster så finns det alltså bland dem som deltagit i min studie en generellt optimistisk ton och ett positivt uppmärksammande av Malmö stads insatser, samtidigt som tilliten är skör och det finns många år av tvivel och misstänksamhet i den nära historien att göra upp med.

Slutsatser och rekommendationer

SAMMANFATTANDE KOMMENTARER

Det går inte att veta hur många judar det finns i Malmö, men den grupp som har det judiska som en viktig del av sin identitet är liten. Det finns också delvis i gruppen – och i media – en berättelse om gruppens utsatthet och försvinnande, vilket hos en del av dem som deltagit i den här studien är en källa till sorg, frustration och ibland vrede. Andra ser saken på ett annat sätt och berättar snarare om att trenden har vänt, att det händer mycket och att det finns positiva strömningar i gruppen. Många judiska Malmöbor vill ha ett framåtfokus och har en försiktigt optimistisk syn på läget. Kippavandringar och politisk uppmärksamhet har satt frågan på dagordningen och skapat synlighet för judiska Malmöbor. I den judiska gruppen i Malmö finns en längtan efter att den egna identiteten, och omvärldens syn på gruppen, ska präglas av det positiva. I stället för att ha trauma och konflikter i centrum vill man att fokus ska få vara på det levande judiska, på judiskt liv här och nu, på judisk kultur och tradition och på den glädje och stolthet många judar kopplar till sin identitet. Detta behöver det offentliga se och stödja!

Detta berör också frågan om varför judiska Malmöbor flyttar från staden. I den mån detta stämmer (det har tydligt funnits sådana tendenser men det är mer oklart hur det är idag) måste det förstås som resultatet av komplexa bakomliggande faktorer, där rädsla och utsatthet bara är en del. Det finns en rörlighet i den judiska gruppen och för den som söker en judisk identitet finns det en dragning till städer där den judiska befolkningen är större och det judiska livet rikare. Ett starkt judiskt liv i Malmö kan därför inte bara få judiska Malmöbor att stanna i högre utsträckning, utan skulle också kunna innebära att Malmö blir en stad som judar från mindre orter i Sydsverige, kanske utan något judiskt liv, skulle vilja flytta till.

För att sätta frågan i ett längre tidsperspektiv visar rapporten hur den judiska minoriteten sedan årtiondena efter Förintelsen, vilka präglades av slutenhet och rädsla, på många sätt har rört sig mot större öppenhet och synlighet och en mindre acceptans för assimilering. Mycket arbete återstår för att minoritetslagstiftningens målsättningar ska vara uppfyllda. Minoritetspolitiken måste innebära en uppmuntran och möjlighet till att leva fullt ut i sin identitet, och att judar ska få leva i detta samhälle som judar, inte bara som människor (för att parafrasera Jean-Paul Sartre³³). Historiskt har det funnits ett starkt socialt tryck på den judiska befolkningen att anpassa sig genom att göra sig osynliga, medan det i dagens mindre homogena Sverige har utvecklats andra möjligheter att, och krav på, vara offentligt närvarande och synlig.

Fortfarande lider dock judiska Malmöbor av det omgivande samhällets problem med antisemitism. För judiska Malmöbor kan detta yttra sig genom säkerhetstänkande och otrygghet och syns i de påtagliga säkerhetsåtgärder som omgärdar judiska byggnader i staden. Detta är också en del av ett judiskt förhållningssätt till världen, eftersom den judiska historien i så hög utsträckning präglats av flykt och förföljelse. Trots detta tycks inte rädslo diskursen alls lika stark bland de judiska Malmöbor som deltagit i min undersökning som mediebilderna ofta ger sken av – tvärtom är det i studien en hel del som lyfter fram att de inte är rädda. Bilden som framträder är helt enkelt komplex och innehåller olika upplevelser och erfarenheter.

Det är dock inte bara upplevelserna av otrygghet som präglar mediebilderna av de judiska Malmöbornas situation – det är också ett antal uppmärksammade våldsamma händelser de senaste två decennierna. Säkerhetssituationen har dock varit ett problem längre än så. Årtiondena efter Förintelsen upplevdes som trygga, men på bekostnad av assimilering och att man i hög grad dolde att man var jude. Sedan 1980- och 90-talet finns en större utsatthet för judar i Malmö, liksom

³³ Sartre skrev i sin bok *Tänkar i judefrågan* (1948) att judar i det moderna samhället har sett sig fångade mellan total utrotning eller total assimilation – då antisemiten vände sig mot juden som människa, medan den liberala universalistiska nationalstaten visserligen har accepterat juden som människa, men inte som jude.

runt om i världen, från både från nazister och islamister. Det är värt att påminna om att det judiska församlingshemmet i Malmö byggdes om redan på 1980-talet för att säkra byggnaden. Medieuppmärksamheten har dock kommit först de senaste 15 åren och samspelar med andra framträdande diskurser i media, men kanske också med en förändrad syn på Sveriges skyldighet att skydda judar som kommit i och med den nationella minoritetspolitiken.

Det framkommer i undersökningen att mediebilden i sig, samtidigt som den bidragit till att sätta ljuset på situationen för judiska Malmöbor, också kan innebära ett problem. Många judiska Malmöbor tycker att den nuvarande situationen för judar i Malmö är oroande, men samtidigt tycker man att den internationella och nationella mediebilden är överdriven och inte ger tillräcklig plats åt nyanser i Malmös judiska liv. Medias berättelser spelar roll för att uppmärksamma problemet, men de kan också bidra till att förstärka upplevelsen av otrygghet. Som Wigerfelt och Wigerfelt (2016) påpekar kan ett perspektiv som upprepas år efter år komma att påverka människors självbild och förståelse av världen. Forskning pekar på att det kan finnas ett samband mellan hur människor upplever oro för ett fenomen, exempelvis antisemitism, och hur ofta media lyfter fram olika händelser kopplade till det. Det finns också effekter som gör att om vissa objekt, platser, händelser och fenomen ofta kopplas samman i media, så tenderar de att också börja göra det i människors kognitiva och emotionella uppfattning av världen. Kort sagt, ju mer media rapporterar om Malmö och antisemitiska hatbrott, desto mer sannolikt är det att staden kopplas ihop med detta och det bidrar till en stigmatisering av staden som förstås också påverkar judiska Malmöbor.

En effekt av detta kan bli att antisemitiska incidenter på andra platser ignoreras. Samtidigt som det funnits goda skäl att uppmärksamma antisemitismen i Malmö, riskerar den stora uppmärksamheten att osynliggöra den antisemitism som finns på andra ställen i Sverige. När det mediala fokuset dessutom framför allt handlar om antisemitism som uttrycks på extrema sätt av extrema grupper, osynliggörs antisemitismen som en latent struktur i samhället och den vardags-antisemitism som judiska Malmöbor berättar om blir svår att förstå och hantera. Mediabilden bygger också, som en av deltagarna i studien påpekar, på en islamofobisk världsbild och spelar in i en diskurs där det enbart är antisemitism som kommer från människor som kategoriseras som muslimer eller med bakgrund i Mellanöstern som blir uppmärksammas. Att påtala detta problem är inte detsamma som att säga att det inte existerar antisemitism bland muslimer eller människor med bakgrund i Mellanöstern, utan det handlar om att understryka att bilden är mer komplex och innehåller fler element.

Men jag vill återigen upprepa – att stärka judiskt liv i Malmö kräver att man motarbetar antisemitism men detta är inte tillräckligt, utan det behövs också ett positivt stödjande av minoritetens kultur. Som Europarådets ramkonvention för de nationella minoriteterna uttrycker ska de nationella minoriteterna inte bara skyddas, utan det offentliga ska skapa förutsättningar för att de ska kunna uttrycka, bevara och utveckla sin kulturella identitet. Detta är ett viktigt offentligt åtagande som innebär att man måste ge utrymme åt och uppmuntra ett mångkulturellt samhälle med plats för olika sätt att uttrycka, bevara och utveckla kulturella identiteter.

I det följande kommer jag att fördjupa mig i rapportens slutsatser samt avge ett antal rekommendationer på varje område. Dessa rekommendationer utgår från vad som kommit fram i rapporten samt bygger på de judiska Malmöbornas önskemål, men är behandlade utifrån hela stadens perspektiv.

SPRÅK OCH KULTURELL IDENTITET

Rapporten har givit mer kunskap om judisk identitet och kultur i Malmö, vilket utgör ett underlag för att veta vilken kultur och identitet som staden har en skyldighet och möjlighet att stödja. Det finns många olika sätt att vara judisk på, skilda bakgrunder och ingångar till det judiska, vilket det offentliga måste ha med sig i synliggörandet av judisk kultur, och berika mångfalden i det judiska.

Den judiska identiteten bygger generellt på betydelsen av den gemensamma historien, det gemensamma arvet och den nuvarande gemenskapen med andra judar. I denna identitet är *praktiken* att leva judiskt mer centralt än *trosuppfattningen*, oavsett om man definierar sig som religiös eller sekulär jude. Att betrakta sig som tillhörande gemenskapen och därför göra judiska saker, så som att ta del av judisk kultur, fira judiska högtider eller följa judiska matregler, är kärnan i vad det är att vara jude. Detta är centralt för att förstå hur det offentliga kan stödja den judiska identiteten. Däri ingår också att förstå och förändra förhållningssätt till judiska traditioner – att upprätthålla dem är att upprätthålla judiskt liv.

Eftersom det omgivande majoritetssamhället kan ha svårt att förstå dessa samband mellan religiös tillhörighet, etnisk identifikation och kulturella traditioner och uttryck, framställs judiska traditioner ofta som väldigt religiösa, vilket i ett sekulärt samhälle blir exotiskt eller problematiskt. Som Sältenberg (2022) påpekar är det den protestantiskt-sekulära ramen som utgör en stark norm i det svenska samhället, medan judiska sedvänjor aktivt måste rättfärdigas för att få utövas. Samtidigt finns det inte något tydligt ifrågasättande av de religiösa rötterna i majoritetssamhällets levnadssätt, vilket ytterligare innebär ett förtryck av minoriteternas traditioner. Att öppna upp för ökad mångfald inkluderar att rucka på det som i litteraturen har kallats för den svenska ”sekulära Lutheranismen” (Berglund 2013); det faktum att majoritetssamhället i Sverige på samma gång har en självbild av att vara mycket sekulärt, objektivt och neutralt, samtidigt som det utifrån, eller från ett minoritetsperspektiv, är uppenbart hur protestantiskt färgat samhället är. Detta syns religionens plats i samhället, hur undervisning om religion är utformad i skolan, hur offentliga institutioner uppmärksammar protestantiska helgdagar, hur kalendern är utformad, och på många andra sätt. Jenny Berglund (2013) beskriver det som att Sverige är marinerat i luthersk kristendom: officiellt hävdas att marinaden är avsköljd, samtidigt som man har svårt att erkänna att smaken sitter kvar.

För att utmana majoritetssamhällets förtryck av minoriteters kulturer måste alltså uppfattningen om majoritetssamhällets position som ”neutral” utmanas – det som utmålas som universellt och sekulärt bygger i själva verket på en specifik uppsättning normer och praktiker med utgångspunkt i den dominerande svensk-protestantiska etniciteten. Konsekvensen av den här logiken blir för många minoriteter att man blir tvungen att helt eller delvis avsäga sig sina egna etniska, kulturella och språkliga praktiker för att bli accepterad i majoritetssamhället (May 2008). En effektiv minoritetspolitik måste på allvar utmana detta fenomen i det svenska samhället.

REKOMMENDATIONER

Judisk kultur i Malmös offentliga rum

Judisk kultur i Malmös offentliga rum är ett starkt framfört önskemål från de judiska Malmöborna. De judiska Malmöborna har generellt ett stort intresse för judisk kultur, är själva i många fall kulturutövare eller aktiva deltagare i kulturlivet. Det finns en stolthet kring judisk kultur och kulturen är en centralitet i den judiska gruppens identitet. Att finna vägar för att låta judisk kultur ta plats i Malmös offentliga rum skulle därför vara uppskattat av den judiska minoriteten, bli en möjlighet att stärka gruppens identitet och gemenskap, samt vara en tillgång också för icke-judiska Malmöbor – åtminstone för dem som är intresserade. Judiskt liv ska, som Kristin Wagrell (2022, 6) framhåller i sin rapport om antisemitismen i Stockholms skolor, inte stärkas för

att ”göra majoritetsbefolkningen till bättre människor med färre fördomar” utan har ett existensberättigande i sig självt och som en del av det svenska kulturarvet och det svenska samhället. Mer judisk kultur skulle dock berika staden som helhet, förutom att ge positivt erkännande och representation för Malmös judar i det offentliga rummet. Genom att stärka judars möjlighet att positivt identifiera sig med sin judiska kultur och tillhörighet, förminsкас också antisemitismens verkningar.

Judisk kultur och gemenskap i Malmö behöver stärkas i ett samspel mellan civilsamhället och det offentliga. Initiativ och riktning behöver primärt komma från judiska Malmöbor och staden bör ta vara på den kunskap som finns i gruppen. Det offentliga behöver stärka förutsättningarna genom att exempelvis bidra logistiskt, ekonomiskt, med marknadsföring och med kunskap om arrangemang. Flera av stadens kulturaktörer och -arrangörer bör uppmuntras att, tillsammans med judiska Malmöbor, ge plats åt judisk kultur i Malmös offentliga rum. Det samarbete mellan staden (Malmö stadsarkiv) och det judiska civilsamhället som resulterat i en kartguide över det historiska judiska Malmö, kan här stå som ett fint och mycket uppskattat exempel.

Kunskap om och förståelse för ett judiskt sätt att leva

I arbetet med judisk kultur måste staden dock utmana två mönster som rapporten har pekat på. För det första måste det vara möjligt att uppmärksamma judiska högtider som de kulturella minnesmanifestationer de är för de flesta judar, utan att fastna i att det också finns religiösa element som krockar med den svenska sekulära självbilden. För det andra behöver Förintelsen stå mindre i fokus och det måste vara mer intressant med levande judar här och nu än med judar som offer. För att möjliggöra detta behövs mer kunskap om och förståelse för vad judisk identitet är idag.

Tolkningen av minoritetspolitikens krav på det offentliga att stödja de nationella minoriteternas kulturella identitet måste göras ”mjuk”, så att institutionerna inte fastnar i en (för den judiska identiteten omöjlig) gränsdragning mellan religion, tradition och kultur. Detta skulle också i sig möjliggöra ett uppmärksammande av mer positiva delar av det judiska årshjulet än Förintelsens minnesdag.

Skolan är en viktig plats för att öka kunskaperna om nationella minoriteter och främja olika sätt att leva och fira. Skolan behöver också, precis som jag påpekade i min tidigare rapport (Katzin 2021) inkludera fler berättelser och erfarenheter från de nationella minoriteterna, som en del i ett inkluderingsarbete och för att främja interkulturell kunskap och förståelse för andra.

Jiddisch – som kultur och inte bara som språk

Det finns en asymmetri i den nationella minoritetspolitiken – de olika minoriteterna har olika relationer till de fem minoritetsspråken. Eftersom kunskapen om de nationella minoriteterna och minoritetsspråken hos myndigheter generellt är låg saknas dock ofta denna insikt. I stället ligger det nära till hands för myndigheter att enbart ägna sig åt språkfrågan i arbetet med nationella minoriteter, därför att den är enkel och avgränsningsbar.

Den nationella minoritetspolitiken kan dock inte, vad gäller judar, begränsa sig till språket jiddisch. Att rädda jiddisch som språk har ett egenvärde i sig och ett stort värde för de judar och icke-judar som talar det. Här kan staden till exempel arrangera språkkaféer i samarbete med det jiddischtalande civilsamhället. För den judiska gruppen generellt är det emellertid mer centralt att kommunen uppmärksammar den kultur och historia som är förbunden med språket jiddisch och ökar kunskapen om den i samband med sitt arbete med minoritetsspråket.

DISKRIMINERING OCH UTSATTHET

Så länge antisemitiska föreställningar lever i befolkningen kommer judar att känna sig otrygga. Rapporten kan dock inte – och har inte strävat efter att – visa på hur vanlig förekomsten av antisemitism är eller vilka som hyser antisemitiska uppfattningar. Antisemitismen kan existera orelaterad till judar och är ett samhällsproblem i sig, men i den här rapporten är det judiska erfarenheter som har stått i centrum.

Rapporten kan däremot konstatera att upplevelsen av utsatthet för judiska Malmöbor är komplex. Den rasism som drabbar judiska Malmöbor är av olika art – från ”ignoranta” kommentarer i vardagen till påhopp på offentliga platser till hot om grova våldsdåd. Jonathan Judaken, vars förståelse av antisemitism har väglett denna rapport, listar fem typer av, vad han kallar, ”antijudiska praktiker”, vilka alla återfinns i resultaten i denna rapport. De fem är 1) stereotyper, 2) fördomar, 3) diskriminering, 4) rasifiering och 5) våld (Judaken 2018, 1132).

Många av deltagarna i min studie har rapporterat om möten med fördomar och stereotyper – vad jag i rapporten har kallat ”vardagsantisemitism”. Det beskrivs som situationer som kan dyka upp när som helst, från vem som helst och när man minst anar det, vilket bidrar till dess obehagliga karaktär och skapar en konstant vaksamhet hos de judiska Malmöborna. Rapporten har inte kunnat visa att judiska Malmöbor i någon påtaglig utsträckning drabbas av diskriminering på bostads- eller arbetsmarknaden och många utsätts inte heller för rasism i vardagen om de döljer sin judiska identitet, eftersom de då kan ”passera” som tillhörande majoritetssamhället. Men det finns en diskriminerande aspekt i den oförståelse av judiskt liv som flera judiska Malmöbor har berättat om – i svårigheterna att få ledigt från jobbet på judiska högtider, att få koshermat i skolan (till och med om man tar med den själv), och i att man blir ifrågasatt om man upprätthåller judiska traditioner, såsom omskärelse. Denna aspekt kan också beskrivas med det som Dencik och Marosi (2018) betecknar ”upplysningsantisemitism” och som de menar är särskilt påtaglig i Sverige, vilket har att göra med den starka närvaron av värden som rationalism, sekularisering och individualism i de nordiska länderna. Denna leder till ett avvisande och nedvärderande av religiösa traditioner som man uppfattar som avvikande och som stämplas som ”ociviliserade”. Antisemitism kan alltså inte enbart förstås som enskilda individers hatfulla uttryck mot judar, utan finns också i majoritetssamhällets relation till judar. Därunder befinner sig grundläggande strukturer och vilka möjligheter och begränsningar som ett samhälle sätter upp för en minoritet att kunna ha makt och inflytande över samhället och sina egna liv på samma villkor som alla andra – och samtidigt upprätthålla det levnadssätt som utmärker dem som just minoritet.

Samtidigt har antisemitismen särdrag som gör judar särskilt utsatta för hot om våld. Detta förklarar att trots att deltagarna i min studie berättar om få allvarliga incidenter, så finns det mycket rädsla hos många i gruppen. Den rädslan kommer ur det ständigt närvarande latent hotet som leder till en ständigt närvarande försiktighet. Rädslan relaterar till fördomar och hatbrott i nutid, men formas också av det historiska traumat. Utsattheten är existentiell och central för den judiska erfarenheten och leder till förhandlingar om synlighet och öppenhet. Många deltagare i studien beskriver att de väljer att dölja sin identitet, oavsett om de själva varit utsatta. De tycks resonera som en av mina intervjupersoner uttrycker det: ”better safe than sorry”. Frågan om judisk synlighet är inte unik för Malmö utan är en fråga med lång historisk tradition och global utbredning. Emellertid måste Malmö sträva efter att vara en plats där judar kan våga vara en synlig del av stadens mångfald.

En förståelse för det kollektiva traumat behöver finnas i det offentliga bemötandet av judiska Malmöbor. Det innebär en hänsyn till den särskilda känslighet som kan finnas i den judiska gruppen – vilken exempelvis kan innebära att ett hakkors ritat på en vägg upplevs som mycket värre för någon som är judisk än för någon som inte är det. Det är ett problem att det omgivande samhällets förståelse för det som sker ofta korresponderar dåligt med den judiska sensitiviteten.

Här behöver det finnas en respekt för, och kunskap om, på vilket sätt förföljelse har varit en del av den judiska identiteten och för många sitter djupt. Samtidigt innebär den konstanta påminnelsen om utsatthet i judiska sammanhang att dessa kan ges en negativ prägel som i sig minskar viljan att vara där. Bland studiens deltagare finns också de som aktivt motsätter sig bilden av judar som rädda, som inte vill leva dolt utan som strävar efter att skapa fler möten som ett sätt att minska den judiska rädslan.

Det som framkommer i rapporten om kopplingen mellan judars utsatthet i Malmö och IP-konflikten vill jag också kommentera. En aspekt av detta är att israeliska judar i staden är särskilt utsatta, oavsett deras egen hållning till Israel. Men laddningen i frågan drabbar också den stora majoritet av Malmös judar som inte är israeler. Detta beror på mångas känslomässiga band till staten Israel, vilka gör att hatfulla uttryck mot statens existens upplevs som ett direkt hot mot ens egen existens. Samtidigt som det inte får ske en sammanblandning mellan judar i Malmö och den israeliska regeringens beslut och ett skuldbeläggande på gruppen judar i allmänhet för den israeliska politiken, måste det finnas en förståelse för den komplexa, och ofta nära, relation till staten Israel som många judiska Malmöbor har på grund av den koppling till en historia av förintelse och förföljelse som gruppen lever med.

REKOMMENDATIONER

Fortsatt arbete mot antisemitism

Skolan framstår i rapportens resultat som en särskilt drabbad plats, vilket också stämmer med min förra rapport, och därför är det rimligt att arbetet fortsätter och förstärks där. Jämförelsen med resultaten från min förra rapport (Katzin 2021) pekar mot att judiska barn och unga är mer utsatta och har fler direkta upplevelser av antisemitiska trakasserier än vad vuxna judiska Malmöbor har. Att säga att skolan är en plats för utsatthet är dock inte detsamma som att säga att barn och unga i högre utsträckning hyser antisemitiska attityder än vuxna. Skolan är dock en institution som i många fall präglas av en hård social miljö av ett slag som vuxna i högre utsträckning slipper och på ett annat sätt kan välja bort. Det är också här samhället har lättast att göra en intervention.

Arbetet mot antisemitism bör dock inte begränsas till skolan. Staden kan arbeta för att minska antisemitiska attityder i stadens befolkning på flera sätt: genom utbildning av alla de som är anställda i staden, genom att engagera föreningsliv och civilsamhälle och genom att sprida kunskap på olika språk och genom olika kanaler. Detta bör vara ett ansvar för fler av stadens förvaltningar än de som idag är involverade i arbetet.

Säkerhets- och trygghetsarbete

Staden måste arbeta tillsammans med judiska Malmöbor för att skapa mer säkerhet, men också ökad trygghet. Här föreslår jag en utökad samverkan – inte bara kring enskilda arrangemang och händelser, utan kring det långsiktiga trygghetsarbetet – mellan judiskt civilsamhälle, Malmö stads olika berörda förvaltningar och nationella myndigheter. Målet måste vara att inte enbart skapa kortsiktig säkerhet utan en långsiktig upplevelse av trygghet och tillit och utgångspunkten behöver vara att en minoritets utsatthet måste betraktas som ett problem för hela samhället.

Det kan dock vara värdefullt för det offentliga att reflektera över balansen mellan säkerhetsarrangemangens kortsiktiga säkerhets- och trygghetsskapande effekter och de eventuella mer långsiktiga otrygghetsskapande effekter som ständiga påminnelser om hot och utsatthet får för gruppen. Här ska det nuvarande hotet förstås inte förringas, men kunskap och förståelse om hur gruppens historiska trauma påverkar gruppen än idag kan hjälpa myndigheter att stödja gruppen på ett bättre sätt.

Skapa möten och samtal mellan Malmöbor med olika bakgrund

Ett önskemål som uttrycks i rapporten är att staden ska bidra till att skapa trygga mötesplatser mellan Malmöbor från olika bakgrunder. Det är en svår men viktig uppgift som både kan motverka antisemitism och potentiellt minska oron och rädslan hos den judiska minoriteten. Segregation och ojämlikhet kan skapa stora avstånd mellan grupper och individer i staden – det kan vara svårt att förstå varandra om ens levnadsvillkor är alltför olika. Inte desto mindre är denna okunskap om och oförståelse för andra ett problem och staden behöver arbeta vidare för att skapa platser där människor kan mötas och lyssna på varandras berättelser. Detta gäller inte minst kring IP-konflikten där diskursen ofta är väldigt låst och där staden skulle kunna bidra med att Malmöbor med skilda utgångspunkter bättre ska kunna höra varandra, utifrån de olika erfarenheter och narrativ som de lever med. I ett tryggt möte kan detta leda till att människor i högre utsträckning klarar av att utsträcka sin empati även till dem som de inte håller med.

Det finns många beröringspunkter mellan det som judiska Malmöbor upplever och det som andra minoriteter upplever – liksom det också finns skillnader. Om minoriteter kan mötas i solidaritet, i stället för att riskera att hamna i en konkurrens, kan de på ett positivt sätt vara med och gemensamt utforma hur Malmö ska vara. För att lyckas med detta behövs civilsamhället, men staden kan bidra med forum eller plattformar för civilsamhället att mötas, samt stödja civila aktörer som redan arbetar med detta.

INFLYTANDE OCH DELAKTIGHET

I den nationella minoritetspolitiken är inflytande och delaktighet centrala mål – därför att det offentliga inte ska fatta beslut om utan tala med minoriteterna. Detta behövs för att synliggöra minoritetens behov och tillvarata dess kunskap och önskemål. Detta arbete är påbörjat i Malmö stad, genom samrådsförfaranden, men för att öka upplevelsen av delaktighet måste det som sägs på samråden leda till ett strukturerat arbete i staden. För verkligt inflytande behöver staden också arbeta kommunikativt för att nå ut till fler judiska Malmöbor.

Verkligt inflytande är också nödvändigt för att minoritetspolitiken inte ska fastna i stereotypa föreställningar om minoriteten. Den judiska minoriteten går inte att avgränsa, är inte enhetlig eller statisk, utan dynamisk och heterogen. Att ge utrymme för detta uppnås genom att eftersträva en mångfald av uttryck och att låta minoritetens önskemål styra. Att leva judiskt idag kan innebära många olika saker – religiöst, kulturellt, etniskt, filosofiskt – därför att identitet och förhållningssätt skiljer sig åt inom gruppen och är flytande och inte stabila i det postmoderna tillståndet. Det är därför bra och viktigt att det finns en heterogen judisk gemenskap som är rik och mångfacetterad och ger utrymme för olika sätt att vara judisk på. Av detta skäl behöver Malmö stad också stärka ett judiskt civilsamhälle – i och utanför församlingarna.

Ett centralt begrepp för arbetet med minoriteter behöver vara ”erkännande”. Begreppet erkännande och erkännandets betydelse för människan och mänskliga relationer är väletablerat i samhällsvetenskaplig forskning. Charles Taylor (1999) har beskrivit hur en erkännandepolitik är förutsättningen för ett fungerande mångkulturellt samhälle. Vad han menar är att erkännandet av den ”Andre”, ett respektfullt synliggörande, är utgångspunkten för ett diversifierat samhälle, där priset för jämlikhet inte ska behöva vara assimilering och anpassning till majoritetssamhället. Behovet av erkännande måste förstås i relation till den missaktning och det osynliggörande man som minoritet kan få uppleva i relation till majoritetssamhället. Axel Honneth och Nancy Fraser (2003) utvecklar en förståelse av förhållandet mellan erkännande och omfördelning – två olika uttryck för behov av ökad rättvisa, vilka kan skilja sig åt mellan olika förtryckta grupper. Det är tydligt att behoven för den judiska gruppen i Malmö idag inte handlar om omfördelning – de är inte ekonomiskt förfördelade – utan om erkännande och respekt, att få bli synliggjord på sina villkor.

REKOMMENDATIONER

Ett långsiktigt engagemang för minoriteten

De judiska Malmöbor som har deltagit i den här studien uttrycker generellt en försiktigt positiv bild av Malmö stads arbete med den judiska minoriteten. Den tillit som finns för staden och övriga myndigheter är dock skör, på grund av specifika händelser i Malmö men också till följd av den vanliga tveksamhet som förtryckta minoritetsgrupper ofta har till majoritetssamhällets institutioner. För att förvalta det förtroende som dock har börjat byggas upp under de senaste årens utvecklade arbete med minoriteten och samarbete med JFM, behöver staden och dess ledning visa att engagemanget är långsiktigt. Det handlar också om att de myndigheter som kommer i kontakt med judiska Malmöbor måste ha kunskap nog att kunna ge ett gott bemötande och uppfatta vikten av att ta judars upplevelser på allvar.

Erkännande och representation

Som ovan nämnt är ett viktigt behov och ett centralt önskemål för judiska Malmöbor att i högre utsträckning få ett erkännande från staden. Erkännande och representation handlar om att bli synliggjord och bejakad i sin identitet och att få ta plats i gemensamma rum. I detta sammanhang kan det handla om symboliska handlingar (exempelvis gratulationer på högtider) som till judiska Malmöbor skickar signalen att de är sedda, välkomna och skyddade i Malmö. Detta blir viktigt i ljuset av utsattheten och upplevelsen att inte få tillhöra på lika villkor. Att öka delaktigheten i angelägenheter som berör minoriteten utgör också ett stärkande och ett skydd.

Ökad kunskap om nationella minoriteter och deras rättigheter bland stadens anställda

Det framgår i rapporten att judiska Malmöbor önskar att det ska finnas mer kunskap om det judiska i Malmö. Att främja minoriteters språk och kultur handlar också om att arbeta för att synliggöra dessa i samhället och öka den allmänna medvetenheten om minoritetsfrågor. För att myndigheter ska kunna göra detta krävs goda kunskaper om nationella minoriteter hos deras anställda. Detta är också viktigt för att kunna ge judiska Malmöbor offentlig service och ett gott bemötande med utgångspunkt i deras behov och erfarenheter. Anställda i staden på olika nivåer bör alltså utbildas om den judiska minoriteten, om judiskt liv och kultur och om hur antisemitism fungerar.

Extra viktigt är detta i de verksamheter som oftast kan möta judiska Malmöbor i behov av stadens service och stöd. Det handlar då framför allt om äldreomsorg och annan social omsorg samt om skola och barnomsorg. Det behöver kunna vara möjligt att leva judiskt också i stadens verksamheter, vilket exempelvis innefattar möjligheter att följa judiska matregler och andra traditioner som elev i stadens skolor och barnomsorg eller som vårdtagare i äldreomsorgen.

JUDISKA MALMÖBOR – EN DEL AV MALMÖ

Fokus för den här rapporten har varit judiska Malmöbors erfarenheter, behov och önskemål utifrån den nationella minoritetspolitiken. I förlängningen handlar den dock också om stadens möjligheter att stärka förutsättningarna för alla att leva tillsammans i Malmö i den mångfald som präglar staden. Att vara för judiskt liv är att vara för mångfald – det är ur en sådan politik som skyddet av de nationella minoriteterna har kommit och den utgångspunkten måste värnas i arbetet med att stärka förutsättningarna för judiskt liv. Ett mer heterogent samhälle, liksom kampen för mer rättvisa villkor för alla de minoriteter som lever i Sverige, har sänkt trycket på judar att anpassa sig till det svenska majoritetssamhället och öppnat för att judar och andra minoriteter ska kunna ställa krav på ett positivt erkännande av sin identitet (Sältenberg 2022).

Det finns dock utmaningar i det mångkulturella samhället som staden måste ta hänsyn till, så som spänningar mellan olika minoritetsgrupper. Ömsesidig försiktighet och fientlighet parat med segregation gör att Malmöbor med olika bakgrund sällan möts, vilket ökar försiktigheten och fientligheten. Här kommer förstås frågan om IP-konflikten in. Som rapporten har beskrivit är Israel en komplex komponent i den judiska världen – samtidigt är det förstås viktigt att inte göra en förenklad sammanblandning mellan Israel och judar i Malmö. Svenska judar, eller andra judar i diasporan, har inget, eller åtminstone mycket litet, inflytande över den israeliska politiken, och kan och bör inte ställas till svars för denna. Här finns dock ett svåråtgärdat problem som handlar om att de som hårt kritiserar Israel ofta lever med en annan världsbild och ett annat narrativ än de judiska Malmöbor (och judar på andra ställen) som känner en stark affinitet till Israel. Dessa olika grupper kan ha mycket svårt att förstå varandra och kan präglas av att generellt ha lite insyn i och empati med den andra gruppens världsuppfattning och narrativ. Det kan leda till missförstånd som förstärker de båda gruppernas fientliga berättelser om varandra och försvårar ömsesidig solidaritet.

Problemet är komplext – samtidigt som judar i Malmö upplever att hotbilden mot dem åtminstone delvis kommer från människor med rötter i Mellanöstern (ofta utläst som ”muslimer”) finns det en stark och växande islamofobi i majoritetssamhället och den politiska diskursen. Själva sättet att tala om situationen måste också problematiseras, exempelvis den sammanblandning som sker av ”araber”, ”muslimer” och ”människor med rötter i Mellanöstern” – alla tre grupper som internt är mycket heterogena och där reproduktionen av dessa kollektiveringar och sammanblandningar lätt riskerar att spå på rasistiska stereotyper. Sältenberg (2022) påpekar att diskursen om antisemitism i Sverige idag överhuvudtaget cirkulerar mycket kring ”muslimer”: judar och muslimer är i detta samtal konstruerade som antagonistiska kategorier. Som Claudia Lenz och Vibeke Moe (2020, 298–99) påpekar finns i mainstreamdiskursen idag två konkurrerande narrativ om muslimers och judars relationer; antingen presenteras muslimer som ”de nya antisemiterna” eller som ”de nya judarna”. Båda dessa narrativ är mycket otillfredsställande för att beskriva de komplexa fenomenen antisemitism och islamofobi i samtiden. I deras studie, där de intervjuade norska judar och muslimer, fann de uppfattningar om gemenskap och solidaritet mellan grupperna men också misstro och konkurrens om ”offerskapet”. De konstaterar att solidariteten tycks undermineras när det offentliga samtalet uppfattas tillämpa olika normer och förväntningar på de olika minoriteterna.

Att antisemitism hos grupper med ursprung i Mellanöstern tar upp så mycket av diskursen om judars situation gör också att andra former av antisemitism, liksom majoritetssamhällets tysta osynliggörande av judar och judiskt liv, inte blir problematiserade. I stället får Sverige och svenskheten framstå som ”goda kontraster” och det svenska framställs som civiliserat. I själva verket är detta dock fortfarande en svenskhet som utesluter den judiske ”Andre” så fort denne blir för judisk och inte anpassar sig tillräckligt. Antisemitism beskrivs i stället vanligen som att det antingen tillhör det förflutna eller så projiceras det på grupper som utmålas som ”extrema” eller icke tillhörande majoritetssamhället. När det gäller Sverige, menar Sältenberg, förstärks denna logik av starka föreställningar om Sverige som en moraliskt överlägsen, modern och progressiv nation. Det bredare problemet präglar dock Europa över lag. Inom detta paradigm blir samtida antisemitism som ett europeiskt problem obegripligt, trots att det europeiska folkmordet på sex miljoner judar inte ens är ett sekel bort. Som Esther Romeyn (2020) påpekar blir denna yttre projicering ett effektivt sätt för Europa att framstå som förlöst och förlåtet sin skuld, som oskyldigt och neutralt i relation till judar.

Romeyn (2020) argumenterar i stället för att Europas utveckling mot mångkultur, minoritetsrättigheter och antirasism är vad som har gjort judar mindre hotade i Europa efter Förintelsen. Men när antisemitism omformuleras till att enbart anses komma från minoriteter, formuleras policyn i motsatt riktning och samma mångkultur, minoritetsrättigheter och antirasism som har givit

judarna ett tryggare varande i Europa framställs nu i stället i mainstreamdiskursen som själva hotet mot judar. Detta är en problematisk paradox som den som engagerar sig i kampen för judars rättigheter måste vara vaksam på.

Som Nina Carlsson (2021) påpekar finns dock ett spänningsförhållande mellan ”gamla” och ”nya” minoriteter – där ingendera är accepterad av och upptagen i majoritetssamhället, men där de ”gamla” minoriteterna har en särställning i lag och policy. Det är inte säkert att det gynnar ömsesidig förståelse och solidaritet, samtidigt som den nationella minoritetspolitiken är viktig för de minoriteter som omfattas av den och har varit väsentligt för att utmana föreställningen om det ”svenska”. Den nationella minoritetspolitiken måste därmed, menar Carlsson (2021) användas för att bredda synen på nationen och skapa ett mångkulturellt samhälle, inte för att förstärka nationens gränser eller ställa olika grupper mot varandra. Denna risk ser hon i minoritetspolitiken som den är utformad idag.

För att följa minoritetslagstiftningen – och för att skapa en hel och fungerande gemenskap i staden – måste man tänka mångkulturellt och för det krävs kunskap, öppenhet, respekt och solidaritet. Men för att mångfalden ska bygga på ömsesidig respekt förutsätter det att människor kan mötas och förstå varandra, samt någorlunda jämlika villkor, vilket verkar för att förhindra konflikter och spänningar mellan olika grupper. Kommunen är skyldig att stödja de nationella minoriteterna enligt lag, men inte hindrad från att utsträcka detta till att också gälla andra grupper, vilken skulle gagna en minskad animositet och konkurrens mellan olika minoriteter.

Slutligen vill jag understryka behovet av inflytande och delaktighet för minoriteterna i detta arbete. Man skulle kunna hävda att gruppen judar besitter en interkulturell kompetens genom sitt diasporiska minoritetsmedvetande – det bör ses som en möjlighet för det mångkulturella samhället att ta vara på. Att lyssna på den judiska minoriteten är en källa till kunskap om hur vi alla kan leva tillsammans i Malmö.

Ordlista

Här förklaras judiska termer och begrepp ur rapporten. Definitionerna kommer från Nationalencyklopedin och, i de fall begreppet saknats där, från Wikipedia.

<i>Aschkenasim</i>	Benämning på judar med kulturell och religiös bakgrund i Central- och Östeuropa.
<i>Brit milah</i>	Den omskärelse som enligt judisk tro ska äga rum på varje judiskt gossebarn på hans åttonde levnadsdag i enlighet med ett religiöst påbud.
<i>Chabad</i>	En chassidisk inriktning.
<i>Chai</i>	En judisk symbol som består av de två bokstäverna i det hebreiska ordet för liv, förutom Davidsstjärnan en vanlig judisk symbol att bära som smycke.
<i>Chanukka</i>	Ljushögtid som firas till minne av återinvigningen av Jerusalems tempel.
<i>Chassidism</i>	Samlingsnamnet för några inriktningar av judendomen som uppkom bland Östeuropas judar i mitten av 1700-talet, anhängarna kallas ibland "ultraortodoxa".
<i>Davidsstjärna/magen david</i>	Sexuddig stjärna, för många den främsta symbolen för judendomen.
<i>Diaspora</i>	Benämning på folkgrupp som lever utanför det geografiska område som människorna i gruppen definierar som sitt hemland.
<i>Halacha</i>	Det hebreiska namnet på den samlade judiska lagen.
<i>Jom kippur</i>	Försoningsdagen, räknas ofta som den främsta av de judiska helgdagarna, under jom kippur ska man fasta och göra bot.
<i>Kippa/yarmulke</i>	En kalott som bärs på huvudet, i traditionell judendom endast av män, men i reformjudendom kan den bäras av alla.
<i>Kosher</i>	En term för ett föremåls användbarhet för rituellt bruk, oftast avses dock mat som är tillåten att äta enligt judendomens matregler.
<i>Matze/matza</i>	Det osyrade bröd som äts under pesach till minne av den flykt som judarna tvingades till när de lämnade Egypten, då brödet inte hann jäsa.
<i>Mezuza</i>	En pergamentrulle som traditionellt fästs i en liten behållare på högra dörrkarmen i hemmet för att påminna om gudsbud.
<i>Mizrahim</i>	Benämning på judar med ursprung i Nordafrika och Mellanöstern.

<i>Pesach</i>	Högtid till åminnelse av uttåget ur Egypten.
<i>Purim</i>	Glädjehögtid som firas till minne av de persiska judarnas räddning undan förintelse.
<i>Rosh hashana</i>	Det judiska nyåret.
<i>Sefardim</i>	Benämning på judar med ursprung i Medelhavsområdet, framför allt Spanien och Portugal innan fördrivningen 1492.
<i>Shabbat/shabbes/sabbat</i>	Veckans sjunde vilodag, som inträder på fredagskvällen och firas med en mindre festmåltid och ljuständning.
<i>Shoa</i>	Den hebreiska benämningen på Förintelsen.
<i>Sionism</i>	Judisk nationalism kopplad till landet Israel.
<i>Taschlish/tashlikh</i>	En försoningsritual som utförs under rosh hashana och går ut på att deltagarna symboliskt slänger ut sina synder i havet (eller något annat större vattendrag).
<i>Tisha b'Av</i>	En fastedag till minne av en rad tragedier som drabbat det judiska folket.

Källförteckning

LITTERATUR

- Anderson, Benedict R. O'G. 2006. *Imagined communities : reflections on the origin and spread of nationalism*. Rev. ed. London: Verso.
- Bachner, Henrik, och Pieter Bevelander. 2021. "Antisemitism i Sverige: en jämförelse av attityder och föreställningar 2005 och 2020". Stockholm: Forum för levande historia.
- Berglund, Jenny. 2013. "Swedish Religion Education: Objective but Marinated in Lutheran Protestantism?" *Temenos - Nordic Journal of Comparative Religion* 49 (2).
- Bergmann, Werner. 2020. "Counting Antisemites versus Measuring Antisemitism". I *The Shifting Boundaries of Prejudice: Antisemitism and Islamophobia in Contemporary Norway*, redigerad av Christhard Hoffmann och Vibeke Moe. Books. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bonilla-Silva, Eduardo. 2015. "More than Prejudice: Restatement, Reflections, and New Directions in Critical Race Theory". *Sociology of Race and Ethnicity* 1 (1).
- Braun, Virginia, Victoria Clarke, Elicia Boulton, Louise Davey, och Charlotte McEvoy. 2021. "The online survey as a qualitative research tool". *International Journal of Social Research Methodology* 24 (6).
- Brännström, Leila. 2015. "Embodying the population: Five decades of immigrant/integration policy in Sweden". *Retferd: Nordisk juridisk tidsskrift* 38 (3).
- Buckser, Andrew. 2000. "Jewish identity and the meaning of community in contemporary Denmark". *Ethnic & Racial Studies* 23 (4).
- Carlsson, Carl Henrik. 2021. *Judarnas historia i Sverige*. Stockholm: Natur och kultur.
- Carlsson, Nina. 2021. *One Nation, One Language? : National Minority and Indigenous Recognition in the Politics of Immigrant Integration*. Stockholm: Södertörns högskola.
- Catomeris, Christian. 2004. *Det ohyggliga arvet: Sverige och främlingen genom tiderna*. Stockholm: Ordfront.
- Dencik, Lars. 1993. "Hemma i hemlösheten". I *Judisk identitet*, redigerad av Jackie Jakubowski. Stockholm: Natur och Kultur.
- . 2003. "'Jewishness' in Postmodernity: The Case of Sweden". I *New Jewish Identities: Contemporary Europe and Beyond*, redigerad av Zvi Gitelman, Barry Kosmin, och András Kovács. Budapest: Central European University Press.
- . 2007. *Judendom i Sverige : en sociologisk belysning*. Uppsala: Swedish Science Press.
- . 2009. "Diasporans dialektik: Om konsten att vara judisk i den svenska moderniteten". *Socialvetenskaplig tidskrift* 16 (3–4).
- . 2019. "Antisemitisms in the Twenty-First Century: Sweden and Denmark as Forerunners?" I *Antisemitism in the North*, redigerad av Cordelia Heß och Jonathan Adams. Berlin: De Gruyter.
- Dencik, Lars, och Karl Marosi. 2018. "Different Antisemitisms: On Three Distinct Forms of Antisemitism in Contemporary Europe, with a Special Focus on Sweden". I *Antisemitism Today and Tomorrow*. Academic Studies Press.
- Elenius, Lars. 2009. "Den nordiska minoritetspolitiken som demokratiskt experiment". I *Är vi inte alla minoriteter i världen?: Rättigheter för urfolk, nationella minoriteter och invandrare*, redigerad av Lars Elenius och Leif Ericsson. Ordfront förlag.

- Essed, Philomena. 1991. *Understanding everyday racism : an interdisciplinary theory*. Newbury Park: Sage.
- Evans, Joel R., och Anil Mathur. 2018. "The value of online surveys: a look back and a look ahead". *Internet Research* 28 (4).
- Fraser, Nancy, och Axel Honneth. 2003. *Redistribution or recognition? : a political-philosophical exchange*. London: Verso.
- Fuhr, Christina. 2016. "Vicarious Group Trauma among British Jews". *Qualitative Sociology* 39.
- Glück, David, Aron Neuman, och Jacqueline Stare. 1997. *Sveriges judar : deras historia, tro och traditioner*. Stockholm: Judiska museet.
- Goldberg, David Theo. 2009. *The threat of race : reflections on racial neoliberalism*. Wiley-Blackwell.
- Hall, Stuart. 1990. "Cultural Identity and Diaspora". I *Identity: Community, Culture and Difference*, redigerad av Jonathan Rutherford. London: Lawrence & Wishart.
- Judaken, Jonathan. 2018. "Rethinking Anti-Semitism". *Bergmann – Counting antisemites* 123 (4).
- Järtelius, Arne. 2021. *Judar och andra Malmöbor 1933-1951*. Malmö: Kira förlag.
- Katzin, Mirjam. 2021. "Skolgårdsrasism, konspirationsteorier och utanförskap: en rapport om antisemitism och det judiska minoritetskapet i Malmös förskolor, skolor, gymnasier och vuxenutbildning". Malmö: Malmö stad.
- Kite, Mary E., och Bernard E. Whitley. 2016. *Psychology of prejudice and discrimination*. 3:e uppl. New York, NY: Routledge.
- Kvale, Steinar, och Svend Brinkmann. 2014. *Den kvalitativa forskningsintervjun*. 3:e uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Kvist Geverts, Karin. 2008. *Ett främmande element i nationen: Svensk flyktingpolitik och de judiska flyktningarna 1938- 1944*. Uppsala: Universitetsbiblioteket.
- Lenz, Claudia, och Vibeke Moe. 2020. "Negotiations of Antisemitism and Islamophobia in Group Conversations among Jews and Muslims". I *The Shifting Boundaries of Prejudice: Antisemitism and Islamophobia in Contemporary Norway*, redigerad av Christhard Hoffmann och Vibeke Moe.
- May, Stephen. 2008. "Multiculturalism". I *A Companion to Racial and Ethnic Studies*. John Wiley & Sons, Ltd.
- Pedersen, Daniel. 2021. *Jude i Sverige : en antologi*. Stockholm: Judisk kultur i Sverige.
- Persson, Anders. 2021. "Israel-Palestinakonfliktens påverkan på antisemitism i Sverige : världsbilder, delegitimering och tankestrukturer". Göteborg: Segerstedtinstitutet.
- Pollack Sarnecki, Hannah, Julia Sahlström, och David Shannon. 2019. "Antisemitiska hatbrott". 4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Romeyn, Esther. 2020. "(Anti) 'new antisemitism' as a transnational field of racial governance". *Patterns of Prejudice* 54 (1-2).
- Rubin, Daniel Ian. 2020. "Hebcris: a new dimension of critical race theory". *Social Identities* 26 (4).
- Sartre, Jean-Paul. 1948. *Tänkar i judefrågan*. Stockholm: Bonnier.
- Schulman, Salomon. 1996. *Jiddischland : bland rabbiner och revolutionärer*. Nora: Nya Doxa.
- Stögner, Karin. 2020. "Intersectionality and Antisemitism – A New Approach". *Fathom*.
- Sältenberg, Hansalbin. 2022. *Anti-Jewish Racism : Exploring the Swedish Racial Regime*. Lund: Media-Tryck.

- Taylor, Charles. 1999. *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik*. Göteborg: Daidalos.
- Tojzner, Nina, Malin Norrby, Micael Bindefeld, Samuel Adler, Isabelle Falck, och Daniel Leviathan. 2022. *@Stoltjude : om judiskt liv i Sverige*. Stockholm: Hillelförlaget.
- Viola, Lora Anne, och Pawel Laidler. 2022. *Trust and Transparency in an Age of Surveillance*. Abingdon: Routledge.
- Wagrell, Kristin. 2022. "Antisemitismen i Stockholms skolor: en rapport om skolpersonal och elevers upplevelser och tankar kring antisemitiska uttryck i sin skolmiljö". Stockholm: Stockholm stad.
- Wasserstein, Bernard. 1996. *Vanishing diaspora : the Jews in Europe since 1945*. London: Hamish Hamilton.
- Wigerfelt, Berit, och Anders S. Wigerfelt. 2015. "Antisemitiska och antiromska hatbrott i Sverige: erfarenheter, konsekvenser och hantering av utsatthet". *Socialvetenskaplig tidskrift* 22 (3–4).
- . 2016. "Media Images and Experiences of Being a Jew in the Swedish City of Malmö". *SAGE Open* 6 (1).
- Wohl, Michael J. A., och Jay J. Van Bavel. 2011. "Is identifying with a historically victimized group good or bad for your health? Transgenerational post-traumatic stress and collective victimization". *European Journal of Social Psychology* 41 (7).
- Zia-Ebrahimi, Reza. 2018. "When the Elders of Zion relocated to Eurabia: conspiratorial racialization in antisemitism and Islamophobia". *Patterns of Prejudice* 52 (4).

OFFENTLIGT MATERIAL

Lagar och författningar

- Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter, 1995.
- Europeisk stadga om landsdels- eller minoritetsspråk, 1992.
- Lag (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk.
- Språklag (2009:600).

Riksdagstryck och SOU:er

- Dir. 2022: 78 Nationell strategi för att stärka judiskt liv i Sverige.
- Prop. 1998/99:143 Nationella minoriteter i Sverige.
- Prop. 2008/09:158 Från erkännande till egenmakt.
- Prop. 2017/18:199 En stärkt minoritetspolitik.
- SOU 2017:60 Nästa steg? Förslag för en stärkt minoritetspolitik.

Myndighetsdokument och rapporter

- Brottsförebyggande rådet. 2021. "Polisanmälda hatbrott 2020". https://bra.se/download/18.79079f9d17cc01fce501ad6/1638968596572/2021_17_Polisanmalda_hatbrott_2020.pdf.
- DO. 2008. "Diskriminering av nationella minoriteter inom utbildningsväsendet". 2008:2. Stockholm.
- Länsstyrelsen i Stockholm. 2018. "Nationella minoriteter och minoritetsspråk: minoritetspolitikens utveckling 2017". Stockholm: Länsstyrelsen i Stockholm. <https://www.minoritet.se/4909>.
- . 2022. "Nationella minoriteter och minoritetsspråk: minoritetspolitikens utveckling år 2021". 2022:11. Stockholm: Länsstyrelsen i Stockholm. <https://www.minoritet.se/7390>.

Malmö stad. 2019. "Samverkansöverenskommelse mellan Malmö stad och Judiska Församlingen Malmö". <https://motenmedborgarportal.malmo.se/welcome-sv/namnder-styrelser/kommunstyrelsen/mote-2019-12-04/agenda/forslag-till-samverkansoverenskommelsepdf?downloadMode=open>.

———. 2020. "Forum för demokrati och mänskliga rättigheter Rapport 1 Hatbrott – ungdomar". <https://motenmedborgarportal.malmo.se/welcome-sv/namnder-styrelser/gymnasie-och-vuxenutbildningsnamnden/mote-2020-11-19/agenda/forum-for-demokrati-och-manskliga-rattigheter-rapport-1-hatbrott-ungdomarpdf?downloadMode=open>

———. 2020. "Program för den nationella minoriteten judar". <https://malmo.se/download/18.4b9dae6917495d5b96db688/1602492196919/Program%20f%C3%B6r%20den%20nationella%20minoriteten%20judar.pdf>.

Socialstyrelsen. 2019. "Behovet av kunskap om den stärkta minoritetslagen: en kartläggning av behovet av kunskapsstöd inom socialtjänsten (särskilt äldreomsorgen) och hälso- och sjukvården om lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk". Stockholm: Socialstyrelsen.

Statens kulturråd. 2001. "De nationella minoriteterna och kulturlivet." 2001:4. Stockholm: Statens kulturråd.

Samrådsprotokoll

Malmö stad. 10 december 2019. Samråd, minnesanteckningar.

———. 8 januari 2020. Samråd, minnesanteckningar.

———. 23 januari 2020. Samråd, minnesanteckningar.

———. 23 april 2020. Samråd om judiska Malmöbors möjligheter till delaktighet och inflytande.

———. 23 november 2020. Samråd om judiska Malmöbors möjligheter till delaktighet och inflytande.

———. 25 januari 2021. Samråd om judiska Malmöbors möjligheter till delaktighet och inflytande.

———. 20 april 2021. Samråd om judiska Malmöbors möjligheter till delaktighet och inflytande inom kulturområdet.

———. 9 september 2021. Samråd om judiska Malmöbors möjligheter till delaktighet och inflytande inom kulturområdet.

———. 9 mars 2022. Minnesanteckningar samråd: om judiska Malmöbors möjlighet till delaktighet och inflytande inom hälsa-, vård- och omsorgsområdet.

———. 2 juni 2022. Samråd, minnesanteckningar.

INTERNETKÄLLOR

Nyhetsartiklar

"Can Malmö solve it's antisemitism problem?". Moment Magazine. 6 juli 2022. <https://moment-mag.com/can-malmo-solve-its-antisemitism-problem/> (läst 8 september, 2022).

"En Suède, Malmö tente de se mobiliser face à la montée de l'antisémitisme". Le Monde. 12 oktober 2021. https://www.lemonde.fr/international/article/2021/10/12/en-suede-malmo-tente-de-se-mobiliser-face-a-la-montee-de-l-antisemitisme_6097973_3210.html (läst 8 september, 2022).

- ”Her city was called an antisemitism capital – this mayor is fighting to change that”. Haaretz. 10 oktober 2021. <https://www.haaretz.com/world-news/europe/2021-10-10/ty-article/.highlight/her-city-was-called-an-antisemitism-capital-this-mayor-is-fighting-to-change-that/0000017f-f17c-d223-a97f-fdfdb20a0000> (läst 8 september, 2022).
- ”Misstänkt hatbrott mot judiskt kapell i Malmö”. Sveriges Radio. 11 december 2017. <https://sverigesradio.se/artikel/6840349> (läst 8 september, 2022).
- ”Reepalu och judisk församling bemöter kritik”. Sveriges Radio. 12 juli 2011. <https://sverigesradio.se/artikel/4599047> (läst 8 september, 2022).
- ”Trängde sig in i judiska församlingen. Sydsvenskan. 28 mars 2014. <https://www.sydsvenskan.se/2014-03-28/trangde-sig-in-i-judiska-forsamlingen> (läst 8 september, 2022).

Uppslagsverk

- Nationalencyklopedin, chanukka. <http://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/chanukka> (hämtad 2022-09-15).
- , chassidism. <http://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/chassidism> (hämtad 2022-09-15).
- , jom kippur. <http://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/jom-kippur> (hämtad 2022-09-15).
- , kosher. <http://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/kosher> (hämtad 2022-09-15).
- , matza. <http://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/matza> (hämtad 2022-09-15).
- , mezuzza. <http://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/enkel/mezuzza> (hämtad 2022-09-15).
- , pesach. [http://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/pesach-\(påsk\)](http://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/pesach-(påsk)) (hämtad 2022-09-15).
- , purim. <http://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/purim> (hämtad 2022-09-15).
- , sabbat. <http://www-ne-se.ludwig.lub.lu.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/sabbat> (hämtad 2022-09-15).
- Wikipedia, Berit mila. https://sv.wikipedia.org/wiki/Berit_mila (hämtad 2022-09-15).
- , Chai. [https://en.wikipedia.org/wiki/Chai_\(symbol\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Chai_(symbol)) (hämtad 2022-09-15).
- , Halacha. <https://sv.wikipedia.org/wiki/Halacha> (hämtad 2022-09-15).
- , Rosh hashana. https://sv.wikipedia.org/wiki/Rosh_hashana (hämtad 2022-09-15).
- , Tashlikh. <https://en.wikipedia.org/wiki/Tashlikh> (hämtad 2022-09-15).
- , Tisha B'Av. https://en.wikipedia.org/wiki/Tisha_B%27Av (hämtad 2022-09-15).
- , Working Definition of Antisemitism. https://en.wikipedia.org/wiki/Working_Definition_of_Antisemitism (hämtad 2022-09-15).

ÖVRIGA KÄLLOR

Kommunikation med JFM, 6 september 2022.

Intervju med I1, 16 mars 2022.

Intervju med I2, 22 mars 2022.

Intervju med I3, 28 mars 2022.

Intervju med I4, 28 mars 2022.

Intervju med I5, 29 mars 2022.

Intervju med I6, 5 april 2022.

Intervju med I7, 26 april 2022.

Intervju med I8, 26 april 2022.

Intervju med I9, 27 april 2022.

Intervju med I10, 28 april 2022.

Bilagor

BILAGA 1 – ENKÄTEN

ERFARENHETER AV JUDISKT LIV I MALMÖ

Enkät för judiska Malmöbor

Information och samtycke

Den här enkäten är en del av en studie som utförs av Malmö stad som en del i arbetet med att stärka förutsättningarna för judiskt liv i Malmö. Denna kartläggning är en förutsättning för att kunna arbeta kunskapsbaserat och med utgångspunkt i de judiska Malmöbornas behov och upplevelser. Du som ombeds besvara enkäten identifierar dig judiskt (efter egen definition) och bor i Malmö.

Studien utförs av Mirjam Katzin på uppdrag av Malmö stads stadskontor och de anonymiserade svaren kommer att publiceras i en rapport. Svaren kommer också att sparas på ett säkert sätt och bevaras för eventuell framtida forskning. De kommer inte att finnas tillgängliga för andra syften eller andra aktörer. Vid lagringen av data kommer alla eventuella personuppgifter att skiljas från svaren för att förhindra möjligheten till spårning. Gällande dataskyddslagstiftning tillämpas. Om du, medan du besvarar enkäten, väljer att inte avsluta och skicka den, kommer svaren inte att registreras.

Enkäten innehåller frågor om din bakgrund och identitet samt frågor kopplade till tre strategiska områden för den nationella minoritetspolitiken: språk och kultur; diskriminering och utsatthet; inflytande och delaktighet. Enkäten avslutas med en förfrågan om uppföljande intervju där man kan välja att uppges sina kontaktuppgifter. Dessa kommer dock inte att behandlas eller lagras tillsammans med svaren på enkäten. Vid publiceringen av svaren kommer också noga hänsyn tas till att inte beskriva bakgrundsinformation på sätt som gör att den svarande kan identifieras. Detta gäller även för eventuella uppföljande intervjuer.

Enkäten är kvalitativt uppbyggd. Det innebär att den inte utförs för att samla in statistik utan för att fånga erfarenheter och berättelser. De flesta frågor ger därför utrymme till fritextsvar där du gärna får stanna upp och fundera innan du svarar. Svara gärna detaljerat och beskrivande, om du kan med exempel. Beroende på längden på dina svar beräknas enkäten ta 15-45 minuter att besvara. Du behöver inte tänka på att skriva på korrekt svenska. Om du föredrar det går det också bra att svara på engelska. Enkäten ska besvaras personligen. Har du inte möjlighet att besvara enkäten men ändå vill delta i studien, skriv till mirjam.katzin@malmo.se. Samma adress gäller för andra frågor kring studien.

Dina svar är viktiga för att forma förståelsen av judiskt liv i Malmö - en kunskap som i sin tur kommer att ligga till grund för stadens arbete för att stärka förutsättningarna för judiskt liv. Stort tack för att du tar dig tid att besvara enkäten!

1. Ger du ditt informerade samtycke till att delta i den här studien?

Ja, jag har tagit del av texten ovan och ger mitt informerade samtycke till att delta i den här studien.

2. Enkäten vänder sig enbart till judiska Malmöbor. Bor du i Malmö och identifierar dig judiskt?

Bakgrundsfrågor

För att göra det tydligare för läsarna av forskningsrapporten hur gruppen som deltagit i studien ser ut, vill vi att du ska börja med att besvara några frågor om dig och din bakgrund.

3. Hur gammal är du?

- ☐ Upp till 20 år
- ☐ 21-35
- ☐ 36-50
- ☐ 51-65
- ☐ 66-80
- ☐ 80 år eller äldre
- ☐ Vill ej svara

4. Vilken könsidentitet har du?

- ☐ Kvinna
- ☐ Man
- ☐ Annat alternativ
- ☐ Vill ej svara

5. Är du eller har du varit medlem i en judisk församling?

- ☐ Jag är medlem i en judisk församling
- ☐ Jag har varit medlem i en judisk församling men är det inte längre
- ☐ Jag är inte och har inte varit medlem i en judisk församling
- ☐ Vill ej svara

6. Hur definierar du din judiska identitet? (Exv religiöst, kulturellt, genom trosuppfattning, genom familjeband eller på annat sätt)

7. Vad är viktigast för dig i din judiska identitet? (Exv religion, kultur, tradition, historia, familj, gemenskap eller annat). Utveckla gärna svaret!

8. Vad har du för relation till minoritetsspråket jiddisch? (Exv talar flytande, kan lite grann, kan inte alls, skulle gärna kunna, eller annat)

Språk och kultur

En målsättning med minoritetspolitiken är att hålla de nationella minoriteternas språk och kultur vid liv. Här ombeds du svara på vad du tycker är viktigast att staden gör för att bevara och stärka sin judiska befolkning, samt vad som är viktigast för dig.

9. Hur tycker du att staden ska arbeta med att bevara och stärka judisk kultur och judiskt liv i Malmö? (Exv genom uppmärksammande av religionen, kulturaktiviteter, kunskapshöjande insatser, särskild samhällsservice, inte alls eller annat svar) Svara gärna utförligt och med exempel!

10. Utifrån vad som är viktigt för din egen judiska identitet, ge exempel på insatser som staden skulle kunna göra för att stärka dig i ditt judiska liv? (Exv genom uppmärksammande av religionen, kulturaktiviteter, kunskapshöjande insatser, särskild samhällsservice, inte alls eller annat svar) Svara gärna utförligt och med exempel!

11. Vad skulle staden kunna göra för att stärka minoritetsspråket jiddisch? Beskriv även om och hur det vore relevant för dig!

Diskriminering och utsatthet

Ett övergripande mål för minoritetspolitiken är att ge skydd åt de nationella minoriteterna och motverka diskriminering och utsatthet. Dessa frågor gäller dina personliga upplevelser av diskriminering och utsatthet, samt vad du tycker att myndigheterna skulle kunna göra annorlunda.

12. Har du i Malmö upplevt diskriminering (att du blivit sämre behandlad än vad någon annan i motsvarande situation hade blivit) som du kopplar till din judiska identitet? Om ja, beskriv gärna med exempel.

13. Har du i Malmö på andra sätt upplevt dig utsatt på sätt som du kopplar till din judiska identitet? Om ja, beskriv gärna med exempel.

14. Upplever du i Malmö otrygghet kopplad till att vara öppen med din judiska identitet? Om ja, beskriv gärna vilka situationer och platser det kan gälla.

15. Vad tycker du att olika myndigheter skulle kunna göra för att bättre skydda Malmös judiska minoritet, på kort och lång sikt?

Inflytande och delaktighet

Den nationella minoritetspolitiken bygger på att de nationella minoriteterna ska ha möjlighet till inflytande i frågor som berör dem och det allmänna ska så långt det är möjligt samråda med minoriteterna i sådana frågor.

16. Har du fått information om dina rättigheter som nationell minoritet och om det allmännas särskilda ansvar för nationella minoriteter? Om ja, beskriv kort vad du har fått reda på och hur!

17. Har du deltagit i något samråd med myndigheter i egenskap av judisk Malmöbo?

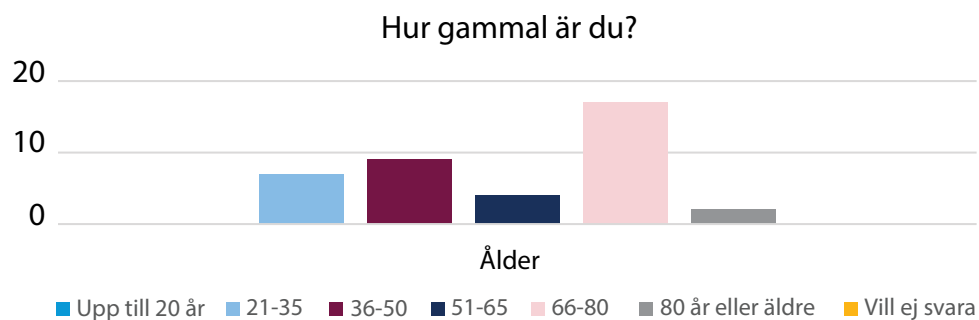
18. Skulle du ha ett intresse av att delta i (ev. fler) sådana samråd och vilka teman tycker du i så fall att de ska beröra?

19. Hur tycker du att staden kan öka delaktigheten för judiska Malmöbor i frågor som berör dem? Ge gärna exempel!

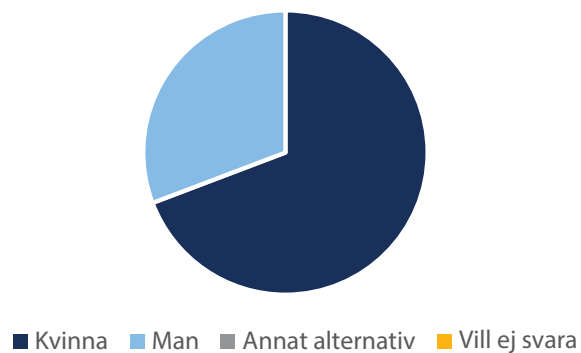
Övrigt

20. Finns det något annat du skulle vilja framföra i den här enkäten?

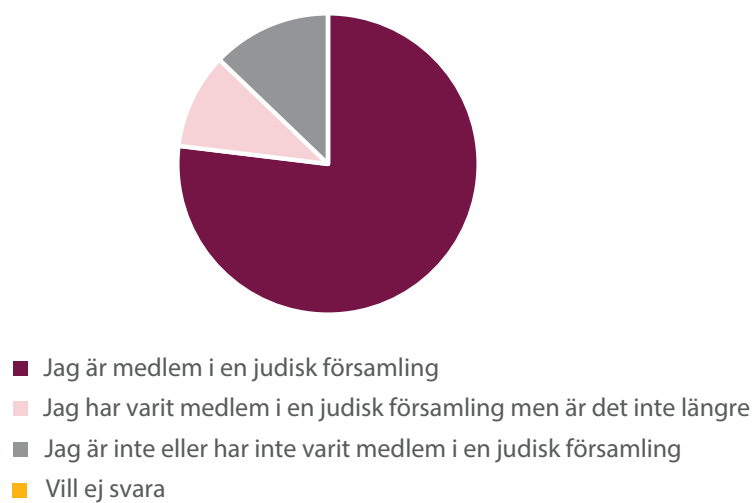
BILAGA 2 – STATISTIK ÖVER DE SVARANDES BAKGRUND

Vilken könsidentitet har du?

Är du eller har du varit medlem i en judisk församling?

Malmö stad